

**T.C.
MERSİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
ANABİLİM DALI**

**GÜNEYBATI TÜRK LEHÇELERİNDE YER ALAN ZARF-
FİİL EKLERİNİN ANLAMBİLİMSEL VE BİÇİMBİLİMSEL
OLARAK KARŞILAŞTIRILMASI**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Şeyma İLHAN**

**Danışman
Doç. Dr. Ali TAN**

AĞUSTOS-2023, MERSİN

**T.C.
MERSİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
ANABİLİM DALI**

**GÜNEYBATI TÜRK LEHÇELERİNDE YER ALAN ZARF-FİİL
EKLERİNİN ANLAM BİLİMSEL VE BİÇİM BİLİMSEL OLARAK
KARŞILAŞTIRILMASI**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Şeyma İLHAN
ORCID No: 0000-0002-1544-6158**

**Danışman
Doç. Dr. Ali TAN
ORCID No: 0000-0001-7290-0436**

AĞUSTOS-2023, MERSİN

ÖZET

GÜNEYBATI TÜRK LEHÇELERİNDE YER ALAN ZARF-FİİL EKLERİNİN ANLAMBİLİMSEL VE BİÇİMBİLİMSEL OLARAK KARŞILAŞTIRILMASI

Zarf-fiil ekleri, her dilde olduğu gibi Türk dilinde de işlek bir biçimde kullanılan yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk dilinin zaman içerisinde çeşitli gruplara ayrılması, zarf-fiil eklerinin anlamsal ve biçimsel değişimlerine yol açmıştır. Bu çalışmada amaç, Eski Anadolu Türkçesi esas alınarak Güneybatı Türk lehçelerinde yer alan zarf-fiil eklerinde görülen anlamsal ve biçimsel değişiklikleri tespit etmektir. Karşılaştırma yapılırken başta Türk dünyası olmak üzere Eski Anadolu Türkçesinin önemli eserlerinden biri olan Dede Korkut Kitabı'na ait "Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destan" başlıklı hikâye kullanılmıştır. Hikâyenin Dresden nüshası için Muharrem Ergin'in "Dede Korkut Kitabı I-II" adlı eserinden yararlanılmıştır. Eserin Türkiye Türkçesine aktarımı için Muharrem Ergin'in "Dede Korkut Kitabı" adlı eserine başvurulmuştur. Bu çalışmada, ilk olarak Eski Anadolu Türkçesi ve Güneybatı Türk lehçeleri tanıtılmıştır. Ardından Eski Anadolu Türkçesi ve Güneybatı Türk lehçelerinde yer alan zarf-fiil ekleri sıralanmış ve bu ekler, "İnceleme" kısmında "Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destan" adlı hikâye üzerinden anlamsal ve biçimsel olarak karşılaştırılmıştır. Yapılan bu karşılaştırma, "Sonuç" kısmında tablolar üzerinden verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Güneybatı Türk Lehçeleri, Eski Anadolu Türkçesi, Zarf-Fiil Ekleri, Tepegöz.

Danışman: Doç. Dr. Ali TAN, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Mersin Üniversitesi, Mersin.

ABSTRACT

SEMANTOLOGICAL AND MORPHOLOGICAL COMPARISON OF ADVERB-VERB SUFFIXES IN SOUTHWESTERN TURKIC DIALECTS

Adverb-verb suffixes appear as structures that are used extensively in Turkish language as in every language. The division of the Turkish language into various groups over time has led to semantic and formal changes in adverbial-verb suffixes. The aim of this study is to determine the semantic and stylistic changes in adverbial-verb suffixes in Southwestern Turkish dialects based on Old Anatolian Turkish. The story titled “Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü Destan” from the Book of Dede Korkut, which is one of the most important works of Old Anatolian Turkish, especially in the Turkic world, was used for comparison. For the Dresden copy of the story, Muharrem Ergin's work titled “Dede Korkut Kitabı I-II” was used. For the translation of the work into Turkey Turkish, Muharrem Ergin's “Dede Korkut Kitabı” was used. In this study, firstly, Old Anatolian Turkish and Southwestern Turkish dialects are introduced. Then, the adverbial-verb suffixes in Old Anatolian Turkish and Southwestern Turkish dialects are listed and these suffixes are compared semantically and formally through the story “Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü Destan” in the “Analysis” section. This comparison is given through tables in the “Conclusion” section.

Keywords: Southwestern Turkish Dialects, Old Anatolian Turkish, Adverb-verb Affixes, Tepegöz.

Advisor: Doç Dr. Ali TAN, Department of Turkish Language and Literature, Mersin University, Mersin.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmayı yaparken desteğini ve kıymetli fikirlerini benden esirgemeyen danışmanım Doç. Dr. Ali Tan'a; yüksek lisans eğitimim boyunca bilgi ve birikimleri ile beni aydınlatan değerli hocalarıma teşekkür ederim.

Bu süreçte beni destekleyen aileme ve yol arkadaşım Cihan Can Baskın'a sonsuz teşekkürler.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
İÇ KAPAK	i
ONAY	ii
ETİK BEYAN	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar DİZİNİ	x
KISALTMALAR ve SİMGELER	xi
GİRİŞ	1
1. ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ VE GÜNEYBATI TÜRK LEHÇELERİ	3
1.1. Eski Anadolu Türkçesi	3
1.1.1. Eski Anadolu Türkçesinin Dönemleri	4
1.2. Güneybatı Türk Lehçeleri	5
1.2.1. Türkler Hakkında	5
1.2.1.1. Türkiye Türkleri	5
1.2.1.2. “Türk” Adı	6
1.2.1.3. Türkiye Türkçesi	7
1.2.1.4. Türk Edebiyatı	7
1.2.2. Azerbaycan Türkleri Hakkında	8
1.2.2.1. Azerbaycan Türkleri	8
1.2.2.2. “Azerbaycan” Adı	9
1.2.2.3. Azerbaycan Türkçesi	10
1.2.2.4. Azerbaycan Edebiyatı	11
1.2.3. Türkmenler Hakkında	13
1.2.3.1. Türkmen Türkleri	13
1.2.3.2. “Türkmen” Adı	14
1.2.3.3. Türkmen Türkçesi	15
1.2.3.4. Türkmen Edebiyatı	16
1.2.4. Gagavuzlar Hakkında	17
1.2.4.1. Gagavuz Türkleri	17
1.2.4.2. “Gagavuz” Adı	20
1.2.4.3. Gagavuz Türkçesi	21
1.2.4.4. Gagavuz Edebiyatı	22
2. ZARF-FİİL EKLERİ	24
2.1. Eski Anadolu Türkçesinde Yer Alan Zarf-Fiil Ekleri	25
2.1.1. -(y)İçAk	25
2.1.2. -(y)İncA	25
2.1.3. -(y)İcAgAz	25
2.1.4. -(y)İncak	26
2.1.5. -(y)AlI	26
2.1.6. -mAdIn	26
2.1.7. -sA	27
2.1.8. -dUkdA	27
2.1.9. -dUK+iyelik+dA	28
2.1.10. -dIsA	28
2.1.11. -mAzdAn öñ(din)	28
2.1.12. -ken	28
2.1.13. -(y)A, -(y)I, -(y)U	29
2.1.14. -(y)ArAk	29
2.1.15. -dUkCA	29

2.1.16. -(y)Up	30
2.1.17. -(y)UbAn	30
2.1.18. -(y)UbAnIn	31
2.1.19. -gAç	31
2.2. Türkiye Türkçesinde Yer Alan Zarf-Fiil Ekleri	31
2.2.1. Gerçek Zarf-Fiiller	31
2.2.1.1. -(y)A, -(y)I, -(y)U	31
2.2.1.2. -(y)AlI	32
2.2.1.3. -(y)ArAk	32
2.2.1.4. -(y)In/ -(y)Un	33
2.2.1.5. -(y)IncA / -(y)UncA	33
2.2.1.6. -(y)Ip / -(y)Up	34
2.2.1.7. -mAdAn	34
2.2.1.8. i-ken ~ -ken	35
2.2.2. Ad-Fiil ve Sıfat-Fiillerle Kurulan Zarf-Fiiller	36
2.2.2.1. -mAksIzIn	36
2.2.2.2. -mAklA	36
2.2.2.3. -mAsIylA	36
2.2.2.4. -DIkçA/-DUkçA	37
2.2.2.5. -cAsInA	37
2.2.2.6. -mAcAsInA	38
2.2.2.7. -mAmAcAsInA	38
2.2.2.8. -dIktAn, -dIğIndAn	38
2.2.2.9. -mAsIndAn	39
2.2.2.10. -mAktAnsA	39
2.2.2.11. -DIktA/-DUktA, -DIğIndA/-DUğUndA	39
2.2.2.12. -AcAğIndA	40
2.2.2.13. -IşIndA/-UşUndA	40
2.2.2.14. -AcAğInA	40
2.2.2.15. -AsIyA	41
2.2.3. Çekimli Fiillerin Olumlu ve Olumsuzuyla Kurulan Zarf-Fiiller	41
2.2.3.1. -r (-Ar,-Ir/-Ur)... -mAz	41
2.2.3.2. -DI... ~ -mAdI	41
2.2.4. Görülen Geçmiş Zaman Çekimi ve Soru Edatıyla Kurulan Zarf-Fiiller	42
2.2.4.1. -DI/-DU mI/mU	42
2.2.5. -sA Şart Kipinin Zarf-Fiil Olarak Kullanılması	42
2.2.5.1. -sA (<-sAr)	42
2.3. Azerbaycan Türkçesinde Yer Alan Zarf-Fiil Ekleri (Feli-Bağlama)	42
2.3.1. -(y)A	42
2.3.2. -AlI	43
2.3.3. -(y)AndA	43
2.3.4. -AndAn	44
2.3.5. -Ar...-mAz	44
2.3.6. -(y)araq, -(y)erek	44
2.3.7. -ken	45
2.3.8. -dıqca/-dikce/-duqca/-dükce	45
2.3.9. -dıqda/-dikde/-duqda/-dükde	46
2.3.10. -(y)Ib/-(y)Ub	46
2.3.11. -IncA/-UncA	46
2.3.12. -caq/-cek	47
2.3.13. -mAdAn	47
2.3.14. -mIş/ -mAmIş	47
2.4. Türkmen Türkçesinde Yer Alan Zarf-Fiil Ekleri (Hal İşlik)	48
2.4.1. Basit Zarf-Fiil Ekleri (Hal İşliğin Asyl Şekilleri)	48
2.4.1.1. -a / -e / -ý	48

2.4.1.2. -y / -i, -u / -ü	48
2.4.1.3. -yp / -ip, -up / -üp / -p	49
2.4.2. Türemiş Zarf-Fiil Ekleri (Hal İşliğin Yasama Şekilleri)	49
2.4.2.1. -aagada / -äägede (-aagadan / -äägeden)	49
2.4.2.2. -anda / -ende	50
2.4.2.3. -andan / -enden	50
2.4.2.4. -ansoñ / -ensoñ	50
2.4.2.5. -dykça / -dikçe, -dukça / -dükçe	51
2.4.2.6. -ynçaa / -inçää	51
2.4.2.7. -yançaa / -ýänçää	52
2.4.2.8. -aly / -eli	52
2.4.2.9. -kaa / -kää	53
2.4.2.10. -maan / -mään	53
2.4.2.11. -mazdan / -mezden	53
2.5. Gagavuz Türkçesinde Yer Alan Zarf-Fiil Ekleri (Hal İştennik)	54
2.5.1. -A	54
2.5.2. -(A/I)r -mAz	54
2.5.3. -DlkçA	55
2.5.4. -DIktAn	55
2.5.5. -DIynAn	55
2.5.6. -DIcAAAn(An)	56
2.5.7. -I	56
2.5.8. -IncA(/A)	56
2.5.9. -IncAk	57
2.5.10. -Ip	57
2.5.11. -kAn(A)	57
2.5.12. -mAdAAAn	58
2.5.13. -(y)ArAk	58
3. GÜNEYBATI TÜRK LEHÇELERİNDE YER ALAN ZARF-FİİL EKLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI (TEPEGÖZ DESTANI ÖRNEĞİ İLE)	59
3.1. -ken Zarf-Fiil Ekinin Lehçeler Arası Karşılaştırılması	70
3.2. -(y)Up Zarf-Fiil Ekinin Lehçeler Arası Karşılaştırılması	72
3.3. -(y)UbAn Zarf-Fiil Ekinin Lehçeler Arası Karşılaştırılması	79
3.4. -(y)IçAk Zarf-Fiil Ekinin Lehçeler Arası Karşılaştırılması	81
3.5. -sA Zarf-Fiil Ekinin Lehçeler Arası Karşılaştırılması	82
3.6. -(y)IncA Zarf-Fiil Ekinin Lehçeler Arası Karşılaştırılması	83
3.7. -dUkCA Zarf-Fiil Ekinin Lehçeler Arası Karşılaştırılması	85
3.8. -(y)ArAk Zarf-Fiil Ekinin Lehçeler Arası Karşılaştırılması	86
3.9. -dUk+iyelik+dA Zarf-Fiil Ekinin Lehçeler Arası Karşılaştırılması	88
3.10. -(y)A Zarf-Fiil Ekinin Lehçeler Arası Karşılaştırılması	89
3.11. -(y)I, -(y)U Zarf-Fiil Ekinin Lehçeler Arası Karşılaştırılması	90
3.12. -gAç Zarf-Fiil Ekinin Lehçeler Arası Karşılaştırılması	93
SONUÇ	94
KAYNAKLAR	102
BENZERLİK RAPORU ÖZET SAYFASI	105
ÖZGEÇMİŞ	106

TABLÖLAR DİZİNİ

	Sayfa
Tablo 3.1. “Basat’ın Tepegözü Öldürdüğü Destanı Beyan Eder Hanım Hey!” Başlıklı Hikâyede Tespit Edilen Zarf-Fiil Ekleri	67
Tablo 3.2. -ken Zarf-Fiil Eki	70
Tablo 3.3. -(y)Up Zarf-Fiil Eki	72
Tablo 3.4. -(y)UbAn Zarf-Fiil Eki	79
Tablo 3.5. -(y)İçAK Zarf-Fiil Eki	81
Tablo 3.6. -sA Zarf-Fiil Eki	83
Tablo 3.7. -(y)IncA Zarf-Fiil Eki	84
Tablo 3.8. -dUkCA Zarf-Fiil Eki	85
Tablo 3.9. -(y)ArAk Zarf-Fiil Eki	87
Tablo 3.10. -dUK+iyelik+dA Zarf-Fiil Eki	88
Tablo 3.11. -(y)A Zarf-Fiil Eki	89
Tablo 3.12. -(y)I / -(y)U Zarf-Fiil Eki	91
Tablo 3.13. -gAç Zarf-Fiil Eki	93
Tablo I. Tepegöz Destanı’nda Tespit Edilen Zarf-Fiil Eklerinin Biçimbilimsel Karşılaştırılması	98
Tablo II. Tepegöz Destanı’nda Tespit Edilen Zarf-Fiil Eklerinin Anlambilimsel Karşılaştırılması	99
Tablo III. “Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü Destanı Beyan Eder Hanım Hey!” Başlıklı Hikâyede Yer Alan Zarf-Fiil Eklerinin Sayısal Verilerle Karşılaştırılması	101

KISALTMALAR ve SİMGELER

Kısaltma/Simge	Tanım
AzT	Azerbaycan Türkçesi
bkz.	Bakınız
bs.	Baskı
Çev.	Çeviren
EAT	Eski Anadolu Türkçesi
Ed.	Editör
D	Dresden nüshası
DKK1	Dede Korkut Kitabı I-II, Muharrem Ergin
DKK2	Dede Korkut Kitabı, Muharrem Ergin
GA	Gorkud Ata, Sadık Tural ve Nurmammet Annaguly
KDQ	Kitabi-Dədə Qorqud, Samet Alizade
nşr.	Neşreden
T	Tepegöz Destanı
TDEA	Türk Dili Edebiyatı Ansiklopedisi
TDK	Türk Dil Kurumu
Trkm	Türkmen Türkçesi
TT	Türkiye Türkçesi
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
s.	Sayfa
ss.	Sayfa Sayısı
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
Yay.	Yayınları
<	şeklinden gelir
~	denktir

GİRİŞ

Dil, insanlar ve varlıklar arasındaki ilişkide anlaşmayı sağlayan bir araçtır. Türk dili, tarihi çok eskiye dayanan bir dildir ve yazılı olarak MS. 500’lü yıllarda Göktürkler ile başlamıştır. Türk dilinin nasıl ortaya çıktığı ile ilgili iki önemli görüş bulunmaktadır. Bu görüşler şunlardır: Ana Hun Dili teorisi ve Altay Dilleri teorisi (Ercilasun, 2020, s. 17).

Ana Hun Dili teorisine göre Türk dili, “Ana Hun Dili” adı verilen bir dilden doğmuştur. “Çuvaşça, Yakutça ve Türkçe” olarak üç lehçeye ayrılan Ana Hun Dili teorisine göre, Türk dilleri kendi içinde bir ailedir (Banguoğlu, 1990, s. 12-15).

Kurucusunun Ramstedt olduğu Altay Dilleri teorisine göre Türk dili, Moğol, Tunguz, Kore ve Japon dilleri ile ortak bir kökten çıkmıştır ve bu diller akrabadır. Türk dilinin doğuşu ile ilgili en fazla kabul gören teori, Altay Dilleri teorisidir (Ercilasun, 2020, s. 17).

Türk dilinin tarihî dönemleri Ahmet Caferoğlu tarafından şöyle sınıflandırılır:

- Altay Devri
- En Eski Türkçe Devri
- İlk Türkçe Devri
- Eski Türkçe Devri
- Orta Türkçe Devri
- Yeni Türkçe Devri
- Modern/Çağdaş Türkçe Devri (1984, s. 51-52).

Yazılı belgelerle takip edilebilen en eski dönem Eski Türkçe dönemidir. 6-9. yüzyılları kapsayan bu dönemin ardından Türkçe farklı yazı dillerine bölünmeye başlamıştır. Türkistan’da bulunan Türklerin “kuzey ve güneybatı” olarak iki farklı bölgeye gitmeleriyle başlayan bu bölünme, Türk yazı dilinin “Kuzeydoğu ve Batı” olarak iki ana kola ayrılmasına sebep olmuştur. Kuzeydoğu Türkçesi, sırasıyla Harezmi-Kıpçak ve Çağatay Türkçesinden oluşurken; Batı Türkçesi sırasıyla Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesinden oluşur (Tekin ve Ölmez, 2018, s. 15-60).

13. yüzyıla kadar tek yazı dili hâlinde yaşayan Türk dili, çeşitli sebeplerden (savaş, göç, siyasî-sosyal olaylar vb.) dolayı birbirinden uzaklaşan Türk topluluklarının, yaşadığı coğrafyada kendi ağız özelliklerine uygun bir biçimde yazı dilleri oluşturmaya başlamasıyla çeşitlenir. Günümüzde “lehçe” olarak adlandırılan Türk yazı dilleri ile ilgili çalışma yapan ilk kişi Kâşgarlı Mahmut’tur. Mahmut, Dîvânü Lûgati’t-Türk adlı eserinde Türk dilini “doğu ve batı” olarak iki ana gruba ayırmıştır (Buran ve Alkaya, 2015, s. 35-46).

Türk lehçeleri ile ilgili sınıflandırmalar, birçok araştırmacı tarafından yapılmıştır. Türk lehçeleri, çeşitli özelliklere göre (coğrafi yön, coğrafi ad, boy adı, dil özellikleri, yön vb.) çeşitli gruplara ayrılır. Türk lehçelerinin yönleri göre tasnifine bakıldığında şu gruplardan söz edilir: Güneybatı Türk lehçeleri, Güneydoğu Türk lehçeleri, Kuzeybatı Türk lehçeleri, Kuzeydoğu Türk lehçeleri ve Orta Grup. Güneybatı grubu, Anadolu, Kafkasya, Azerbaycan, Türkmenistan ve Güney Kırım'ı; Güneydoğu grubu, Doğu ve Batı Türkistan'ın bir bölümünü; Kuzeybatı grubu, İdil havzası, Sibirya, Kuzey Kafkasya, Kuzey Kırım, Batı Türkistan, Doğu Türkistan ve Altayların bir bölümü, Afganistan'da yer alan ağızların bir kısmını; Kuzeydoğu grubu, Altayların bir kısmını; Orta grup ise Hive ve çevresini kapsar (Buran ve Alkaya, 2015, s. 46-49).

Bu çalışmada Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Gagavuz Türkçesini içeren Güneybatı grubu, Eski Anadolu Türkçesi esas alınarak ortak bir metin üzerinden karşılaştırılacaktır. Karşılaştırma yapılacak metin, Türk edebiyatının en değerli eserlerinden biri olan ve bunun yanı sıra Eski Anadolu Türkçesinin özelliklerini yansıtan Dede Korkut Hikâyeleri'nden "Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destan" başlıklı hikâyedir. Çalışmada izlenecek yol, ilk olarak Eski Anadolu Türkçesi ve Güneybatı Türk lehçelerini tanıtmak, ardından Eski Anadolu Türkçesi ve Güneybatı Türk lehçelerinde yer alan zarf-fiil eklerini belirtmek ve son olarak incelenen hikâyede tespit edilen zarf-fiil eklerini Eski Anadolu Türkçesi esas alınarak Güneybatı Türk lehçeleri arasında anlambilimsel ve biçimbilimsel olarak karşılaştırmaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde sıralanacak olan zarf-fiil eklerinden Eski Anadolu Türkçesinde bulunan ekler, art zamanlı ekler olarak ön plana çıkacak; art zamanlı bu zarf-fiil eklerinin çağdaş Güneybatı Türk lehçelerindeki biçim ve anlam farklılıkları tespit edilecektir. Çalışmada dikkat edilmesi gereken husus, Gagavuz Türkçesinin karşılaştırmaya yalnızca teorik olarak eklenecek olmasıdır. Bunun sebebi, Gagavuz Türkçesinde Tepegöz destanının yalnızca derleme olarak bulunması ve bu derlemelerin biçim ve içerik bağlamında orijinal yazmadan farklı olmasıdır.

Çalışmanın amacı, işlek biçimde kullanılan yapılardan biri olan zarf-fiil eklerinin Türk lehçelerinin yön tasnifine göre aynı grupta bulunan lehçeler arasında ne ölçüde benzerlik ve farklılık gösterdiğini belirlemektir.

Bu çalışmanın başlığında ve içeriğinde geçen "anlambilimsel" ve "biçimbilimsel" ifadeleri, Güncel Türkçe Sözlük'te "anlam bilim" ve "biçim bilim" olarak yer almaktadır. Çalışmada bulunan bu ifadeler, yazarın tercihi ile birleşik yazılmıştır.

1. ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ VE GÜNEYBATI TÜRK LEHÇELERİ

1.1. Eski Anadolu Türkçesi

Eski Anadolu Türkçesi, 13. yüzyıl ile 15. yüzyıl sonlarına kadar Anadolu coğrafyasında Oğuz Türkleri tarafından kullanılan Türkçenin ilk safhasını oluşturur. Birçok araştırmacı tarafından Türkçenin bu tarihî döneminin başlangıcı, 13. yüzyıldan öncesini kapsamaktadır. 11. yüzyıl ile 13. yüzyıl arasında o döneme ait herhangi bir belge bulunamadığından dolayı bu tarihler “Türkçenin Anadolu’daki karanlık devridir” (Merhan ve Şan, 2016, s. 13-14). Eski Anadolu Türkçesi, diğer bir adlandırma ile Eski Türkiye Türkçesi, Oğuz şivesini temel alan “ilk yazı dili” olarak tarihimizde önemli bir yer tutar. 11. yüzyıl itibarıyla Anadolu coğrafyasındaki Oğuzlar tarafından kurulan ve geliştirilen bu dil, ancak 13. yüzyılda yazı dili olabilmiştir (Şahin, 2003, s. 13).

11. yüzyılda Türk coğrafyasında yaşanan gelişmeler, Eski Anadolu Türkçesinin doğmasına zemin hazırlamıştır. “999 yılında Karahanlıların, Sâmânoğulları saltanatına son vermesi, Horasan ve İran’da siyasî bir boşluk doğurmuş ve Seyhun boylarında yaşayan, kuzeylerindeki Kıpçaklarca taziyek edilen Oğuzların önce Mâverâünnehir’e, sonra Horasan ve İran’a akarak bu boşluğu doldurmalarına yol açmıştır” (Ercilasun, 2008, s. 431). Bu tarihten itibaren Oğuzlar, 1064 yılından sonra Kars ve Kuzey Azerbaycan; 1071 yılından sonra ise Anadolu coğrafyasına doğru ilerlemeye başlamışlardır. Haçlı seferlerinin ardından Marmara ve Adalar denizinden geri çekilen Oğuz Türkleri, o esnada Orta ve Doğu Anadolu’nun sahipleri olmuşlardır. Bu yüzyılın ardından 12. yüzyılda Oğuzlar, Haçlılar ve Bizans ile zor savaşlar gerçekleştirmişlerdir. 1176 yılında gerçekleşen Miryakefalon savaşı, II. Kılıç Arslan’ın ölümü sebebiyle son derece önemlidir. Bu savaşın ardından Türklerin Anadolu coğrafyasında kalması kesinleşmiş ve Batı Anadolu’nun kapıları Türklere açılmıştır. Bu önemli olayların ardından 13. yüzyılda Cengiz’in baskısının bir sonucu olarak Türkistan bölgesinde yaşayan Oğuz Türkleri, Azerbaycan ve Anadolu coğrafyasına yayılmaya başlamışlardır. Cengiz’in baskısı, “Anadolu Selçuklularını zayıflatmış; fakat Anadolu’daki Türk nüfusu birdenbire hızla çoğalmıştır” (Ercilasun, 2008, s. 431). Bölgede çoğalan Türk nüfusu, Oğuz şivesine dayalı yazı dilinin kurulmasını sağlamıştır.

Yukarıda bahsi geçen bölgelerde yaşayan Oğuz Türklerinden tahsili olanlar Hâkaniye Türkçesini; tahsili olmayanlar ve sonradan bölgeye gelip bu dili öğrenmeyenler ise günlük hayatlarında konuştukları dil olan “Oğuz ağzı”nı kullanmışlardır. Bölgede yaşayan Oğuz Türkleri, geldikleri coğrafyada Büyük Selçuklu Devleti’ni kurmuşlardır. Bu devletin yazışma, konuşma, edebî eserler vb. alanlarda kullanabilecekleri bir dilin gerekliliğini kavrayan Oğuz Türkleri, “ilim dili olarak Arapçayı, edebiyat ve devlet dili olarak Farsçayı” kullanmışlardır (Ercilasun, 2008, s. 432).

Nihayet 13. yüzyılda bir yazı dili oluşturan Oğuz Türklerinin, bu yazı dilini oluşturmalarının en önemli sebeplerinden bir tanesi Ercilasun’a (2008) göre şudur: “...Anadolu Selçuklularının yerine beyliklerin ortaya çıkması da en önemli sebeplerdendir. Candaroğulları, Karamanoğulları, Aydınoğulları, Osmanoğulları gibi beyliklerin başında bulunan boy beyleri umumiyetle Farsça ve

Arapçaya yabancı idiler. Fakat onlar da bir devletin, sanatkâr ve edebiyatçıları himaye etmesi gerektiğini biliyorlardı. Bundan dolayı Türkçe yazan bilgin, şair ve edipleri teşvik ettiler” (2008, s. 434).

Eski Anadolu Türkçesinin yazı dili hâline gelirken dil özelliklerini şekillendiren sebeplerden biri, bazı araştırmacılara göre “karışık dilli eserler” meselesidir. Bu konuyu gündeme getiren ilk kişi Reşit Rahmeti Arat’tır. Arat, *V. Türk Tarih Kongresi*’nde (1956), Eski Anadolu Türkçesinde yazı dilinin 13. yüzyılda oluştuğunu fakat 13. yüzyıl ve öncesinde yer alıp incelenmesi önemli görülen eserlerin bulunduğunu söyler (1956, s. 232). Bu eserler, bugün bilinen adıyla “karışık dilli eserler”dir. Karışık dilli eserler şunlardır: 13. yüzyılda yazılan *Behcetü’l-Hadayik* ve *Kıssa-yi Yusuf*, 14. yüzyılda yazılan *Şerhu’l-Menar*, *Muhtasar Tercümesi* ve *Ferayiz Kitabı* (Merhan ve Şan, 2016, s. 16). Karışık dilli eserlerin Eski Anadolu Türkçesinin yazı dili hâline gelmesinin bir aşaması olarak gören araştırmacıların sayısı, bu fikri savunmayan araştırmacılarla eşdeğer sayılabilir.

Eski Anadolu Türkçesi ile ilgili bir diğer önemli husus ise Anadolu coğrafyasında yazılan ilk Türkçe eserin ne olduğu konusudur. Bununla ilgili çeşitli görüşler bulunsada genel kabul gören görüş, Sultan Veled’in Türkçe manzumeleridir (Merhan ve Şan, 2016, s. 18).

1.1.1. Eski Anadolu Türkçesinin Dönemleri

Eski Anadolu Türkçesinin dönemleri, üç başlık altında incelenir. Bunlar: Selçuklu Dönemi Türkçesi, Beylikler Dönemi Türkçesi ve Osmanlıcaya Geçiş Dönemi (Şahin, 2003, s. 15).

Selçuklu Dönemi Türkçesi, 11. yüzyıl ile 13. yüzyıl arasını kapsamaktadır. Bu dönem için Zeynep Korkmaz, Oğuz Türkçesinin Karahanlı yazı dilinden ayrılarak yazı dilinde Oğuzca özelliklerin görülmeye başlandığı karışık dilli dönem tanımlamasını yapar (1995, s. 271). 11. yüzyıl ile 12. yüzyılda ele geçirilen herhangi bir eser bulunmamaktadır. 13. yüzyıldan itibaren ele geçirilen eserler, karışık dilli eserlerdir. Karışık dilli eserler, “eski yazı dilinin özellikleriyle Oğuz Türkçesi özelliklerini taşıyan eserler” olarak tanımlanır. Bu eserler, bir önceki başlık altında verilmiştir. Selçuklu dönemi içerisinde incelenen eserler, Mevlânâ Celâleddin Rumî, Ahmed Fakih, Sultan Veled, Şeyyad Hamza, Hoca Dehhani ve Yunus Emre’ye ait eserlerdir (Şahin, 2003, s. 15-21).

Beylikler Dönemi Türkçesi, “Selçuklu devletinin yıkılmasından Osmanlı devletinin imparatorluk hâline gelene kadar geçen dönem”dir. 13. yüzyıl ile 15. yüzyıl arasını kapsayan bu dönem, Türk yazı dilinin Eski Türkçenin özelliklerini terk ederek kendi özelliklerini ön plana çıkarmaya başladığı dönem olarak önemlidir. Bu dönemde yazılan eser sayısı artış göstermiştir. Beylikler dönemi içerisinde incelenen eserler, Gülşehri, Aşık Paşa, Hoca Mes’ud, Şeyhoğlu, Ahmedî, Kadı Burhaneddin, Erzurumlu Darir, Kul Mes’ud, Celâlüddin Hızır’a ait eserlerdir. Ayrıca bu dönem içerisinde ele alınan önemli eserlerden biri de *Dede Korkut* hikâyeleridir (Şahin, 2003, s. 21-27).

Osmanlıcaya Geçiş Dönemi, 15. yüzyılı kapsamaktadır. Bu dönemde Osmanlı devletinin büyümesi ile birlikte, kullanılan Türk yazı diline Arapça ve Farsçanın gölgesi düşmüştür. Metinlerde

sade Türk dili, yerini sanatlı Arapça ve Farsçaya bırakmıştır. Bu dönem içerisinde incelenen eserler, Ahmed-i Dâi, Şeyhi, Süleyman Çelebi ve Hatiboğlu'na aittir (Şahin, 2003, s. 28-31).

1.2. Güneybatı Türk Lehçeleri

1.2.1. Türkler Hakkında

1.2.1.1. Türkiye Türkleri

Anadolu toprakları, coğrafi konumu ve zengin kaynaklarıyla geçmişten günümüze önemli bir bölge olarak dikkat çekmiştir. Resmî kaynaklara göre 1071 Malazgirt savaşının ardından bölgeye gelen Türkler, Oğuz Türkleridir. Araştırmacıların düşünceleri, Türklerin bu topraklara çok daha önce ayak basmış olduğudur. Örneğin, 8. ve 10. yüzyıllarda İslam dinini seçen Oğuz boyları, Anadolu coğrafyasına gelmeye ve bu coğrafyada yayılmaya başlamışlardır. Anadolu dışında, İran bölgesinde kurulan Selçuklu Devleti öncülü ile Irak, Suriye ve Azerbaycan bölgelerine yayılan Oğuz Türkleri ile bölgede bulunmakta olan Türkler arasında zamanla “düzen kavgası” baş göstermiş; bunun sonucunda Selçuklu Devleti parçalanarak “Türk beylikleri” yayılmaya başlamıştır (Bozkurt, 2005, s. 367-368). Beyliklerin yayılması, otorite kavgalarını da beraberinde getirmiştir. 1.1. numaralı bölümde detaylı bir biçimde anlatılan bu gelişmeleri, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu izlemiştir. 1299 yılında Osmanlı Devleti'ni kurarak “üç kıtaya yayılan” Oğuz Türklerinin zengin bir geçmişi olduğu açıktır (Türkeş Günay, 2012, s. 470; Tekin ve Ölmez, 2018, s. 176).

İstanbul'un fethiyle 15. yüzyılın ardından tam anlamıyla “İmparatorluk çağına” geçen Osmanlı Devleti'nin dönemleri şöyle sıralanabilir: 1299-1453 yılları “Kuruluş Dönemi”; 1453-1579 yılları arası “Yükselme Devri”; 1579-1699 Karlofça Antlaşması'na dek “Duraklama Dönemi”; 1699-1792 yılları arası “Gerileme Dönemi” ve 1792-1920 Sevr Antlaşması'na dek “Çöküş ve Dağılma Dönemi” (Türk, Doğan ve Şerifoğlu, 2017, s. 39; Türkeş Günay, 2012, s. 521-550).

Birinci Dünya Savaşı'nda yenik düşen ve 1918 yılında imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması sebebiyle toprakları tehdit altında olan Osmanlı Devleti, 1919 yılı itibarıyla işgallere maruz kalmıştır. Dönemin 7. Ordu kumandanı Mustafa Kemal Atatürk, yaşananlara “kayıtsız, şartsız, bağımsız bir Türk devleti kurma” fikri ile tepki göstererek Mondros Antlaşması'nın uygulanmasına müsaade etmemiştir. Atatürk'ün bu eylemleri, bazı kesimlerce olumsuz karşılanmış fakat Atatürk yılmadan fikrini savunmuş ve bu doğrultuda hareket etmiştir. 1919 yılında Amasya Genelgesi ile Kurtuluş mücadelesinin fitilini ateşleyen Atatürk, sırasıyla Erzurum ve Sivas Kongresi'ni gerçekleştirmiştir. Bu kongrelerin sonucunda toplumda yer alan cemiyetler, aynı çatılar altına alınmaya çalışılmıştır. Ardından 1920'de İstanbul'da, Atatürk'ün Sivas Kongresi'nde belirttiği gibi, “Meclis-i Mebusan” toplanmıştır. Bu toplantı sonucunda altı maddeden oluşan bir metin hazırlanmıştır. Bu metin “Misak-ı Milli” olarak adlandırılır ve millî sınırların belirlendiği bir metin olarak önemlidir (Afetinan, 1983, s. 903-911).

Bu gelişmelerin ardından, süregelen Kurtuluş Savaşı resmî olarak 1923 yılında Lozan Antlaşması ile son bulmuş ve Türkiye'nin sınırları kesinleşmiştir. Buna göre, Türkiye-Suriye sınırı Ankara Antlaşması'na göre, Türk-Yunan sınırı Mudanya Ateşkes Antlaşması'na göre, Türkiye-İran sınırı Kasr-

ı Şirin Antlaşması'na göre belirlenmiştir. Irak sınırı dokuz ay sonrasına ertelenmiştir. Suriye sınırında kalan Hatay ise 1939 yılında Türkiye sınırlarına dâhil edilmiştir. Batı sınırı ise Misak-ı Millî'ye göre kabul edilmiştir (Afetinan, 1983, s. 911-923).

Lozan Antlaşması ile Mondros ve Sevr Antlaşmaları “hükümsüz hâle” gelmiş ve 29 Ekim 1923 tarihinde “Cumhuriyet ilan edilmiştir”. Bu sayede yeni Türk devleti, dünya devletlerince kabul edilmiş ve Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Ardından ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliği ile, devlet için önemli kurumlar kurulmuş ve Türkiye Cumhuriyeti, “çağdaş üniter bir devlet olarak hızla yapılandırılmıştır” (Türkeş Günay, 2012, s. 563)

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde yaşayan Türkler, Türkiye Türkleri olarak adlandırılmaktadır. Değerli topraklarında birçok hikâye barındıran Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzölçümü “783.562 km²”, başkenti “Ankara” ve para birimi “Türk lirası”dır. Ayrıca 1928 yılından itibaren Latin alfabesi kullanılmaktadır. Günümüzde son verilere göre Türkiye'de yaşayan kişi sayısı “85.279.553” olmakla birlikte bu sayının %78-80'ini Türkler oluşturmaktadır (Vikipedi, Özgür Ansiklopedi, 2023; Türkiye İstatistik Kurumu, [TÜİK], 2023; Buran, Alkaya ve Yalçın, 2014, s. 30).

1.2.1.2. “Türk” Adı

“Türk” adı, *Türkçe Sözlük*'te yer alan ifadelerle “Türkiye Cumhuriyet sınırları içinde yaşayan halk ve bu halktan olan kimse; dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan, Türkçenin değişik lehçelerini konuşan soy ve bu soydan olan kimse” şeklinde tanımlanır (2019, s. 2401).

“Türk” adının resmî olarak yer aldığı ilk kaynaklar, Göktürk yazıtlarıdır. Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk, Ongi ve Küli Çor yazıtlarında “Türk” ve “Türük” biçiminde geçen bu ad, devlet adı olarak ilk defa Göktürk Devleti'nde kullanılmıştır (Tekin, 2016, s. 197-205; Buran, Alkaya ve Yalçın, 2014, s. 22). Göktürkler ile birlikte bu ad, önce bir devletin adı, ardından devletin yönetiminde olan boyların adı olarak kullanılmaya başlanmıştır (Orkun, 2004, s. 11). Göktürklerden evvel “Türk” adının “Tu-kiu” biçiminde Çin kaynaklarında ve “Turcae” biçiminde Roma kaynaklarında geçtiğini belirten araştırmacılar bulunurken; bu adın “Hz. Nuhun üç oğlundan biri olan Yafes'in oğlu Türk'ten” ve “dünyayı oğulları arasında paylaştıran Feridun'un Türk ve Çin ülkelerini bağışladığı oğlu Tur veya Turac”tan geldiğini belirten araştırmacılar da bulunmaktadır (Buran, Alkaya ve Yalçın, 2014, s. 23).

“Türk” adı ile ilgili Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk* adlı eserinde şunları ifade eder: “Türk ülkesinde bir şehrin adı”; “Nuh'un oğlu Türk'ün oğullarına yüce Allah tarafından verilmiş bir isim”; “olgunlaşma zamanının ortası” (2020, s. 151).

“Türk” adı ile ilgili bunların dışında çeşitli görüşler H. Vambery, G. Nemeth, B. Munkasci, O. Franke, A. Von Le Coq, Efrasiyap Gemalmaz gibi araştırmacılar tarafından verilmiştir. Bu araştırmacılardan H. Vambery, “Türk” adının “türe-“ fiilinden çıkmış olduğunu; A. Von Le Coq ile G. Nemeth “güç, kuvvet” anlamına geldiğini; B. Munkasci ile O. Franke kelimenin “miğfer” olarak anlamlandırılabilceğini belirtmiştir (Buran, Alkaya ve Yalçın, 2014, s. 23; Durmuş, 2017, s. 40-41).

1.2.1.3. Türkiye Türkçesi

Zeynep Korkmaz'ın sözleriyle Türkiye Türkçesi, “yüzyıllar süregelen birbirinden farklı siyasî, sosyal ve kültürel şartlara bağlı süreçlerden geçe geçe ve tarihin 1400 yıllık süzgecinden süzüle süzüle gelişip olgunlaşmış ve Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yer almış bulunan Oğuz lehçesi temelindeki yazı, kültür ve bilim dilinin adıdır” (2019b, s. 86). Türkiye Türkçesi, üç başlık altında incelenir. Bunlar: 1) Eski Anadolu Türkçesi, 2) Osmanlı Türkçesi, 3) Modern Türkiye Türkçesi (Eker, 2010, s. 137).

Türkiye Türkçesinin temeli, 11. yüzyılda Anadolu'yu fetheden ve Selçuklu Devleti'ni kuran Oğuz Türkleri ile atılmıştır. “Eski Anadolu Türkçesi” olarak adlandırılan bu dönem, 11. ve 14. yüzyılları kapsamaktadır. Bu gelişmeyi Osmanlı Devleti'nin kuruluşu takip eder. “Osmanlı Türkçesi” evresi, 14. ve 20. yüzyılın başlarına kadar sürer (Tekin ve Ölmez, 2018, s. 176; Korkmaz, 2019b, s. 83).

“Modern Türkiye Türkçesi” adı verilen ve günümüzde içinde bulunduğumuz bu dönemin 1908 yılında “Dilde Sadeleşme Hareketi” ile temelini atıldığı ve bu dönemin 1911 yılında gerçekleşen “Yeni Lisan” hareketi ile başladığı kabul edilir (Korkmaz, 2020, s. 125). Osmanlı Türkçesi evresinde dile yerleşen yabancı kelimeler sebebiyle Türk dilinde “önemli bir hastalık olduğunu” ifade eden *Yeni Lisan* temsilcilerinin başında Ömer Seyfettin bulunur. Ömer Seyfettin, “Yeni Lisan” başlıklı yazısında Türk dilinin konuşma dilinden uzaklaşıp taklitten öteye gitmediğini vurgular. Ziya Gökalp'in düşünce yapısından etkilenen *Yeni Lisancılar*, milli bir edebiyatın kurulması gerektiğini savunur. Bu hareketin ardından Süleyman Nazif, Cenap Şahabettin gibi isimler *Yeni Lisan* temsilcilerinin fikirlerine karşı çıkmış fakat *Yeni Lisan* hareketi, “dilde bir toplumun kendi öz değerlerine dönüşünün” kıvılcımını başlatmıştır. Bu kıvılcım, etkilerini Cumhuriyet döneminde göstermiş ve ilerleyen yıllarda Türk dilinde sadeleşme çalışmaları hız kazanmıştır (Korkmaz, 2020, s. 125-130). Ülke sınırları içinde konuşulan Modern Türkiye Türkçesi, günümüzde hâlen devam eden bir dönemdir.

1.2.1.4. Türk Edebiyatı

Türk edebiyatı, sözlü ve yazılı olmak üzere oldukça zengin bir geçmişe sahiptir. Bu zengin geçmişin “edebî dil olarak işlendiği” ilk evre, “Divan edebiyatı” ve “Halk edebiyatı” olarak iki alt başlıktan meydana gelir. Divan edebiyatı adı verilen evre, Arap ve Fars edebiyatlarıyla etkileşim kurulan bir evre olarak; Halk edebiyatı adı verilen evre, temeli İslamiyet öncesine uzanan ve “Türk edebiyatı geleneklerine” dayanan bir evre olarak önemlidir. Halk edebiyatı, üç kola ayrılır. Bunlar: 11. yüzyılda *Dîvânu Lügâti't-Türk* ile başlayan “Anonim Halk edebiyatı”; 13. yüzyılda Yunus Emre ile başlayan ve tekkelerde tasavvuf düşüncelerinin işlendiği “Dinî-Tasavvufi Halk edebiyatı”, son olarak Karacaoğlu, Gevherî, Dertli gibi âşıkların ön plana çıktığı “Saz Şiiri”dir (Özkan, 2017b, s. 25).

Batılı tarzda Türk edebiyatı, dönemler hâlinde incelenir. Bunlardan ilki Tanzimat Dönemi'dir. İsmi 3 Kasım 1839 yılında okunan Tanzimat Fermanı'ndan alan bu dönem, “1860 yılında ilk özel gazete Tercüman-ı Ahvâl'in çıkmasıyla” başlar (Özkan, 2017b, s. 25). Şinasi'nin önemli bir rol oynadığı ve iki alt dönemde incelenen Tanzimat Dönemi, Türk edebiyatında şekil ve içerik bağlamında değişimlerin yaşandığı ve edebî hususta Batı'ya dönülen bir dönemdir. Bu dönemin ilk yarısında Şinasi,

Ziya Paşa, Nâmık Kemal ve Ahmet Mithat Efendi gibi isimlerden; dönemin ikinci yarısında ise Recaizade Mahmut Ekrem, Sami Paşazade Sezaî ve Abdülhak Hâmid Tarhan gibi isimlerden söz edilir (Gariper, 2014, s. 43-44; Kolcu, 2014, s. 85-86).

1895 yılına dek süren Tanzimat Dönemi'ni 11 yıllık bir geçiş evresi takip eder. Bu evrenin ardından, Batılı tarzda Türk edebiyatı, Servet-i Fünûn, Milli Edebiyat ve içinde bulunduğumuz Cumhuriyet Dönemi olarak devam eder. Servet-i Fünûn Dönemi, “Servet-i Fünûn” dergisi etrafında toplanan ve Türk edebiyatını geliştirmeyi amaçlayan Tevfik Fikret, Cenap Şahabettin, Hüseyin Cahit Yalçın, Halit Ziya Uşaklıgil ve Mehmet Rauf gibi sanatçılardan söz edilen bir dönemdir. 1896-1901 yılları arasında kapsayan bu dönemi, 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan ve Ziya Gökalp'in “Türkçülük” anlayışı ile şekillenen Milli Edebiyat Dönemi takip eder. Bu dönemin anlayışı, dilde sadeleşme ve öze dönmedir. Dönemin sanatçıları Ömer Seyfettin, Ali Canip Yöntem, Mehmet Emin Yurdakul, Halide Edip Adıvar ve Reşat Nuri Güntekin gibi isimlerden oluşur. 1940 yılına kadar devam eden Milli Edebiyat Dönemi, yerini Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan Cumhuriyet Dönemi'ne bırakır. Cumhuriyet Dönemi, sanat ve eser açısından oldukça zengin bir dönemdir. Bu dönemde “yeni arayışlar” ön plana çıkmakta; hemen her türde yeni anlatım ve içerikler keşfedilmektedir (Buran, Alkaya ve Yalçın, 2014, s. 27-29; Özkan, 2017b, s. 25-26).

Cumhuriyet Dönemi şiir, roman, hikâye ve diğer birçok türde zengin içerik ve farklı biçimleriyle günümüzde hâlen devam eden bir dönem olarak Türk edebiyatının oldukça önemli dönemlerinden biridir.

1.2.2. Azerbaycan Türkleri Hakkında

1.2.2.1. Azerbaycan Türkleri

Azerbaycan, toprakları üzerinde barındırdığı tarih açısından önemli bir ülke konumundadır. Azerbaycan toprakları, barındırdığı bu tarihî geçmişe MÖ. 8. yüzyılda Manna İmparatorluğu ile başlamış; ardından birçok devlet ve toplulukla bu tarihi beslemeye devam etmiştir. Azerbaycan toprakları, 1029 yılında Selçukluların hâkimiyetine girmiştir. 1029 yılına dek bu topraklar Urartular, Medler, Persler, Atropateneler, Romalılar, Ermeniler, Parthlar, Sasaniler, Bizans İmparatorluğu, Emeviler, Abbasiler, Şirvanşahlar, Sâcoğulları, Reddâviler, Sellâriler, Şeddâdiler, Ahmedîlilere ev sahipliği yapmıştır (Buniyatov, 1991, s. 318-319).

Azerbaycan topraklarının Türklerle karşılaşması çok eskiye dayanmaktadır. Azerbaycan'ın güneyinde, MÖ. 3-1. yüzyıllar arasında Kutiler, Lullubeler, Kaslar, Subiler ve Turukkular gibi Türk kökenli birçok topluluk yaşamıştır. MÖ. 9-8. yüzyıllarda Türk kökenli oldukları bilinen İskit, Kemer ve Sak toplulukları, Altay, Sibirya ve Orta Asya'dan Güney Kafkasya ve Ön Asya'ya doğru yayılmıştır. Bu hareketlenmenin ardından bahsi geçen bu Türk toplulukları, Azerbaycan'da yaşayan Türk toplulukları ile kaynaşp burada “Azerbaycan” ulusunun oluşmasına katkı sağlamıştır (Paşayeva, 2007, s. 2506-2507).

Milattan sonra ilk yüzyıllarda Hun Türkleri Azerbaycan topraklarına gelmiş ve bu toprakların etnik yapısını zenginleştirmişlerdir. Hunların milattan sonra ilk yüzyıllarda Azerbaycan topraklarına gelmesi, Türk soylu toplulukların ikinci kez bu topraklara akın etmesine sebep olmuştur. Bu yüzyıldan sonra Azerbaycan topraklarında Hunlarla birlikte Bulgar, Hazar ve Savar gibi birçok Türk topluluklarının bilgilerine rastlanmıştır (Paşayeva, 2007, s. 2512).

1029 yılında Selçuklu İmparatorluğunun hâkimiyetine giren Azerbaycan, 12-14. yüzyıllar arasında sırayla Irak Selçukluları, İldenizliler, Moğollar, Hârezmşahlar ve Timurluların hâkimiyetine girmiştir. 14-16. yüzyıllarda ise sırayla Karakoyunlar ve Akkoyunların idaresi altına giren Azerbaycan, 16. yüzyılın başında tamamen Safevîlerin idaresine girmişlerdir. Bu yüzyılın ardından Azerbaycan toprakları, birkaç yüzyıl boyunca Safevîler ve Osmanlı Devleti arasında el değiştirilerek paylaşılr. Ancak 18. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin gücünü kaybetmesi, Rusların Azerbaycan topraklarına girerek toprakları tahrip etmesine sebep olur. 19. yüzyılın başlarında ise Ruslar ve İranlılar arasında imzalanan Gülistan Antlaşması ile Azerbaycan toprakları bu iki devlet arasında paylaşılmıştır. Bu bölünmenin ardından gerçekleşen savaşlarda topraklar tekrar el değiştirmiş; İran ve Rusya arasında imzalanan Türkmençay Antlaşması (1828) ile Osmanlı ve Rusya arasında imzalanan Edirne Antlaşması (1829) sonucunda Azerbaycan resmî olarak ikiye bölünmüştür. Yaşanan bu olayların ardından Güney Azerbaycan'da İran hâkimiyeti başlamış; Kuzey Azerbaycan'da ise Rusların halk ile mücadeleleri ön plana çıkmıştır (Buniyatov, 1991, s. 319-320).

Kuzey Azerbaycan'da Mehmed Emin Resulzâde önderliğinde “Azerbaycan Millî Şûrâsı” adı verilen ve parti mensubu olan bir Müslüman grup, 1918 yılında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ni ilan etmişlerdir. Yaşanan bu olayın en önemli yanı, tarihte ilk defa “Azerbaycan” adıyla bir Türk devleti kurulmuş olmasıdır. Ardından Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, 1920 yılında Bolşevik ordusuyla son bulmuş ve yerine Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. 1990'lı yıllara kadar Azerbaycan SSC adı geçerliliğini korumuş; 1990 yılında ise devlet başkanlığı kararnamesi ile “Sovyet Sosyalist” ibaresi çıkarılıp devletin adı “Azerbaycan Cumhuriyeti” olmuştur (Buniyatov, 1991, s. 320-321).

1.2.2.2. “Azerbaycan” Adı

“Azerbaycan” adı, 20. yüzyıla kadar sadece coğrafi bir yer ismiyken 20. yüzyılda bir toplumun ismini niteler hâle gelmiştir. Bu ad ile ilgili birçok araştırmacı tarafından farklı görüşler ortaya konulmuştur. Fakat araştırmacılar, Azerbaycan adının kökeni ile ilgili genel kabul gören bir görüşte birleşmemiştir.

“Azerbaycan” adının kökeni ile ilgili öne sürülen en yaygın görüş, “Azerbaycan” adının Persler zamanında bu bölgeyi yönetmiş olan “Atropates”ten geldiğini düşünen görüştür. Atropates, Büyük İskender tarafından MÖ. 329-328 yılları arasında Media'ya vali olarak görevlendirilen komutandır. Bu komutanın ismi, İran dilinde “atar” ve “pata” kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur. Bu görüşe katılan

araştırmacılarından biri olan Zeki Velidi Togan, bu kelimenin zamanla “Azurbazagân” biçimine dönüştüğünü ve Arapların *g* harfini *c* ile değiştirerek kelimeyi “Azarbaycân” şeklinde kullandıklarını söylemiştir (Bulak, 2016, s. 55).

İkinci en yaygın görüş, “Azerbaycan” adının “azer” kelimesinden türediğini savunan görüştür. Bu görüşü ileri süren araştırmacılarından biri olan Hüseyin Cevizoğlu, “Azerbaycan” adının Farsça “Azer” adından türediğini ve bu adın “ateşperest” anlamına geldiğini belirtir (1991, s. 14).

“Azerbaycan” adının kökeni ile ilgili bir diğer görüş ise bu adın bölgede hüküm süren Hazarlar sebebiyle olduğu görüşüdür. Bu görüşe göre, öncesinde kavim adı olup ardından bir denize isim veren Hazarlar, yaşadıkları bölgeye kendi isimlerini vermişlerdir (Bulak, 2016, s. 57).

Şahap Bulak, “Azerbaycan” adının Hazarlarla olan ilgisine vurgu yapar ve kelimenin gelişimini gerekçeleriyle açıklar. “Azer” kelimesi, Güney Azerbaycan Türkçesinde kullanıldığı gibi “Hazır, hazer” kelimelerinden gelir ve Hazar kavmini karşılar. “Baycan” kelimesi ise, Farsça “beyagân” kelimesinden gelir ve “yer, mekân, yurt” anlamını karşılar. “Hazerbayegân” kelimesinin çeşitli ses olaylarıyla günümüzdeki şeklini aldığını söyleyen Bulak, “Azerbaycan” adının gelişimini şöyle sıralar: “Hazerbayegân > Azerbayegân > Azerbaygan > Azerbaycan” (2016, s. 59).

1.2.2.3. Azerbaycan Türkçesi

Azerbaycan Türkçesi, Güneybatı Türk lehçelerinin batı kolunu oluşturan bir lehçedir. Sınıflandırma yapılırken tüm değişimler göz önünde bulundurulduğunda Güneybatı Türk lehçelerinin batı kolunun doğu grubuna mensuptur (Buran, Alkaya ve Yalçın, 2014, s. 95).

Azerbaycan Türkçesinin ortaya çıkışı, 13. yüzyıla tekabül etmektedir. Türkler, 13. yüzyıla değin tek bir yazı dili kullanmışlardır. 13. yüzyıla dek Türklerin ortak yazı dili, dolayısıyla edebî dili “Hâkaniye Türkçesi” olmuştur. Bahsedilen yıllara dek Türklerin ortak yazı dilinin yanında çeşitli ağız ve lehçeleri de var olmuştur (Ercilasun, 1996, s. 39-41).

Türklere Batı Anadolu’nun yolunu açan hadise, 1176 yılında II. Kılıç Arslan’ın Bizans’ı yenilgiye uğrattığı Miryokefalon Savaşı’dır. Bu savaşın ardından Türklerin bir kısmı Anadolu topraklarında kalmış, bir kısmı ise Batı Anadolu’ya gitmiştir. Ardından 13. yüzyıl başlarında Cengiz’in ortaya çıkışı ile Oğuzların bir kısmı Türkmenistan’a, bir kısmı Azerbaycan’a gitmiş ve varlıklarını burada sürdürmüşlerdir. Bunun sonucunda iki ülke, “ikinci bir Türk ana yurdu” şeklini almıştır. (Ercilasun, 1996, s. 41-42).

Oğuzlar, 13. yüzyıla kadar yazı dili olarak Hâkaniye Türkçesini kullanmışlardır. Ardından İran, Azerbaycan ve Anadolu’ya gelmişler ve burada yaşarken Hâkaniye Türkçesinden uzak kalmışlardır. Yaylakta, kışlakta ve günlük hayatta konuştukları dil, “Oğuz dili” olmuştur. Yıllar sonra Büyük Selçuklu Devleti’ni kurmaları, Oğuzları daha önemli bir konuma getirmiş ve bu durum, Oğuzların devlet işleri için yazı dili arayışına girmelerine sebep olmuştur. Sonrasında ise Oğuzlar, bulundukları toprakta konuşulan Farsça ve Arapça dilini resmî dil olarak kullanmışlardır. Bu sayede Oğuzların konuşma dili

ile resmî dili kaynaşarak yeni bir dil meydana getirmiştir. İşte Türklerin ikinci edebî dilinin Azerbaycan ve Anadolu’da doğuşu böyle olmuştur (Ercilasun, 1996, s. 42-45).

Azerbaycan Türkçesi, Doğu Anadolu, Güney Kafkasya; Kerkük, İran-Suriye Türklerinin yaşadığı coğrafyalarda konuşulmuştur. 13-14. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar kesintiye uğramadan kullanılan Azerbaycan Türkçesinin bu özelliği, 19. yüzyılda Azerbaycan’ın “Güney ve Kuzey” olarak ikiye ayrılmasıyla bozulmuştur. Azerbaycan Türkçesinin güneyinde Farsça yazı dili olarak kullanılmıştır. Bu sebeple günümüzde Azerbaycan Türkçesinin yazı dili Kuzey Azerbaycan üzerindedir (Ergin, 1971, s. IX).

Azerbaycan Türkçesi, çeşitli ağızlara sahiptir. Bu ağızlar, Şireliyef tarafından dört başlık altında incelenmiştir. Bu başlıklar şunlardır:

- a. Doğu Grubu Ağızları: Bakü, Şamahı, Guba, Mugan ve Lenkeran ağızları.
- b. Batı Grubu Ağızları: Gazah, Karabağ, Gence ve Ayrım ağızları.
- c. Kuzey Grubu Ağızları: Nuha, Zagalata-Gah ağızları.
- d. Güney Grubu Ağızları: Nahçıvan, Ordubad, Tebriz, Yerevan ağızları (Ergin, 1971, s. 255).

Azerbaycan Türkçesinde günümüze kadar kullanılan alfabeler şöyle sıralanabilir: 1922-1929 yılları arasında Latin ve Arap alfabesi, 1939-1992 yılları arasında Kiril alfabesi ve 1992 yılından itibaren Latin alfabesi (Şirin User, 2006, s. 238).

1.2.2.4. Azerbaycan Edebiyatı

Azerbaycan Türk Edebiyatı, Kafkasya, Azerbaycan, İran, Irak ve Doğu Anadolu bölgelerinde yaşamış olan ve yaşayan Türk halklarının oluşturmuş olduğu bir edebiyattır. Bu edebiyat, “Doğu Oğuzca” olarak adlandırılan şiveden oluşur ve bu şive, Türkmen Türkleri ile Türkiye Türklerinin arasında “köprü vazifesi” görür (Akpınar, 1994, s. 17; Buran ve Alkaya, 2015, s. 74).

Azerbaycan Türk Edebiyatı, yüzyıllar bazında ele alındığında altı başlık altında tanıtılmaktadır. Bu başlıklar şunlardır: “Başlangıçtan 14. Yüzyılın Sonuna Kadar Azerbaycan Türk Edebiyatı, 15-16. Yüzyıl Azerbaycan Türk Edebiyatı, 17-18. Yüzyıl Azerbaycan Türk Edebiyatı, Modern Azerbaycan Edebiyatına Geçiş Devresi, 19. Yüzyıl Azerbaycan Türk Edebiyatı, 20. Yüzyıl Azerbaycan Türk Edebiyatı” (Akpınar, 1994, s. 17-84).

Başlangıçtan 14. yüzyılın sonuna kadar Azerbaycan Türk Edebiyatı, Türklerin bu bölgede tarih sahnesine çıkmasıyla başlar. Türklerin Azerbaycan sahasındaki varlığı, MÖ. 7. yüzyılda bu bölgeye gelen Sakalar ve Hunlarla başlatılır. Başlangıçta pek yazılı kaynak bulunmamakla birlikte sözlü edebiyat ürünlerinde Türklerin kalıntısını görmek mümkündür. Bu bölgede karşılaşılan ilk yazılı edebiyat ürünleri, Arapça ve Farsçadır. 11-12. yüzyıl arası Azerbaycan ya da İran Türklerinden olan şair ve yazarlar şunlardır: Katran Tebrizî, Hatib Tebrizî, Mehsetî Gencevî, Hakanî Şirvanî ve Nizamî Gencevî.

Bu yazarlar, eserlerini Farsça kaleme almışlardır. 13. yüzyıldan sonra ise Azerbaycan sahasında Türkçe eserler veren şair ve yazar sayısı artmıştır. Bu dönemde yaşayan Hasanoğlu, asıl adıyla Şeyh İzzeddin Esferayanî, Türkçe şiirleri keşfedilen ilk Azerbaycan şairidir (Akpınar, 1994, s. 20).

15-16. yüzyıl arası Azerbaycan Türk Edebiyatında dil, işlek bir hâle gelmiştir. Bu dönemde eser veren şair ve yazarlardan bazıları şunlardır: Hatâî, Ahmedî, Habibî, Bedr Şirvanî, Kâtibî, Meragalı Eşref, Hakikî, Haşimî, Sürurî, Şâhî, Tufeylî, İsfahanlı Mevlânâ Hamidî, Halilî gibi (Akpınar, 1994, s. 23-24).

17-18. yüzyıl arası Azerbaycan Türk Edebiyatı, “Aşık Edebiyatı” ve “Klasik Edebiyat” olmak üzere iki koldan ilerlemiş ve bu dönemin şairleri Azerbaycan Türkçesinin yoğunlaşmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemin Aşık Edebiyatı temsilcileri şunlardır: Kurbanî, Kürenî, Tufarkanlı Abbas, Mevcî, Sarı Âşık, Hasta Kasım, Lezgi Ahmet. Bu dönemin Klasik Edebiyat temsilcileri ise şunlardır: Kavsi Tebrizî, Saib Tebrizî, Nişat Şirvanî, Ağa Mesih Şirvânî, Mevcî, Safî, Fazlî, Şakir, Mehcur, Müştak, Melik Beg Avcı (Akpınar, 1994, s. 27-31).

Modern Azerbaycan Edebiyatına geçiş evresi 18. yüzyıl itibarıyla başlamıştır. Bu yüzyılda Azerbaycan’da Molla Penah Vâkıf ile başlayan edebî yükseliş, Molla Veli Vidadî ile devam etmiştir. Bu dönem şairleri şiirlerinde yerli unsurları korumayı, halkı tüm gerçekliğiyle yansıtmayı ve gerçek hayata bağlı kalmayı amaçlamışlardır. Bu hususta şairler, akıcı bir dil kullanarak sanatlarını icra etmişlerdir. Azerbaycan edebiyatını modern hâle getiren ve bu edebiyatın yükselmesine öncülük eden şair ve yazarlardan bazıları şunlardır: Ağgızıoğlu Pîrî, Ağa Mesih Şirvânî, Nişat Şirvânî, Mehcur Şirvânî, Zülâlî, Şirvanlı Reşit, Namî, Müşterî, Abdurrahman Ağa Dilbazoglu, Mustafa Ağa, Fedaî (Akpınar, 1994, s. 32-34).

19. yüzyılda Azerbaycan edebiyatı, yaşanan siyasî ve idarî sorunlardan etkilenmiştir. Bu yüzyılın başlarında Rusların saldırı ve işgalleri, Azerbaycan edebiyatının iki kola ayrılmasına sebep olmuştur. “Kuzey” ve “Güney” olmak üzere iki koldan ilerleyen Azerbaycan edebiyatı, Kuzey’de Rusların etkisiyle gelişmeye ve modernleşmeye başlamış; Güney’de ise klasik çizgisinden uzaklaşmayarak sönükleşmeye başlamıştır. Ayrıca bu yüzyılda halk edebiyatı ve divan edebiyatı, önemle ilerlemiştir. 19. yüzyılda yaşayan ve halk edebiyatını temsil eden önemli âşıklar şunlardır: Âşık Musa, Mehmed Hüseyin, Varhiyanlı Âşık Mehmed, Âşık Dilgam, Âşık Recep, Âşık Hasan, Âşık Cavat, Âşık Ali, Âşık Elesger, Zodlu Mirza Beyler, Şemkirli Âşık Hüseyin, Âşık Çoban, Yahya Bey Dilgam, Âşık Cemal. 19. yüzyılda yaşayan ve divan edebiyatını temsil eden önemli şairler şunlardır: Dahil, Dilsûz, Râcî, Kumrî, Mukbil, Pürgam, Ahî, Süpührî, Hakî, Şuaî, Mahzûn, Baba Bey Şakir (Akpınar, 1994, s. 35-41).

19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan Edebiyatı, tiyatro ve gazete türleriyle zenginleşir ve modernleşir. Bu dönemde Azerbaycan edebiyatının en önemli temsilcisi Mirza Fethali Ahundzâde’dir. Ahundzâde başarılı bir tiyatro yazarı, düşünür ve şairdir. Bu dönemin en önemli

diğer temsilcisi ise Seyyid Azim Şirvanî'dir. Şirvanî, modern Azerbaycan edebiyatının gelişmesinde önemli katkıları olan bir şahsiyettir (Akpınar, 1994, s. 50-58; Buran, Alkaya ve Yalçın, 2014, s. 97).

20. yüzyılda Azerbaycan, yalnızca edebiyat alanında değil; ticaret alanında da gelişmiştir. Bu yüzyılda Azerbaycan toprakları, çeşitli kültürden birçok insanın barındığı bir ülke hâline gelmiş ve bu sayede topraklar, kültür açısından çeşitlenmiştir. 20. yüzyılın başlarında Türkiye'de görülen Meşrutiyet ve Türkçülük akımı, Azerbaycan sanatçılarını da etkilemiştir. Bu dönemde ve günümüzde Azerbaycan edebiyatında hikâye, roman, şiir, gazete ve tiyatro gibi birçok sanat dalı gelişmiş ve gelişmeye devam etmiştir. Bu dönemin edebî şahsiyetlerinden bazıları şunlardır: Hüseyin Cavid, Cafer Cabbarlı, Semed Vurgun, Mirza İbrahimof, Süleyman Rüstem, M. Said Ordubadî, İlyas Efendiyef, Sabid Rehman, Ahmet Cevad, Süleyman Veliyev, İmran Gasimof, Ahmet Cevat, Bahtiyar Vahabzade, Fikret Sadık (Akpınar, 1994, s. 62-84; Buran, Alkaya ve Yalçın, 2014, s. 98).

1.2.3. Türkmenler Hakkında

1.2.3.1. Türkmen Türkleri

Türkmenler, 5. yüzyılda Türkmenistan'a yerleşen Oğuz Türkleridir. 10. yüzyılda Oğuz Türkleri, Selçuk Bey'in önderliği ile çoğunlukla Horasan ve Hazar'a yerleşmeye ve "Gazneli", "Selçuklu" adları ile devletler kurmaya başlamışlardır. Oğuz Türklerinin geride kalanları, bazı Türk boyları ile sırasıyla Moğol ve Timurlular hâkimiyetinde yaşamışlardır. Oğuz Türklerinin karıştığı diğer Türk boyları ise Kıpçak ve Çağatay Türkleri olmuştur (Özkan, 2017b, s. 128).

Türkmenler, Oğuz kökenli Türklerdir. Diğer Türk boyları 10-11. yüzyılda batıya doğru göç etmiş ve İslamiyet'i kabul etmiş; Müslüman olmayan Türkmen Türkleri ise doğuda kalmıştır. Doğuda kalıp Müslüman olmayan Oğuzlara "Türkmen" adı verilmiştir. Bunun sonucunda Türkmen adı, Oğuzlarla anılmaya başlanmıştır (Buran, Alkaya ve Yalçın, 2014, s. 155).

Gazneli tarihçilerden olan Beyhakî ve Gerdizî, Selçuklu Oğuz Türklerine "Türkmen" adını vermişlerdir. Buna karşın bazı yazarlar onları "Guzz (Oğuz)" olarak adlandırmıştır. Melikşah devrinden itibaren "Oğuz" adı, Sancar'ı yenerek esir alan Oğuzları belirtmek için kullanılmıştır. Oğuzlar, Türkmen adını benimsememiş olmalarına rağmen 13. yüzyıldan sonra kendilerini belirtmek için "Türkmen" adını kullanmaya başlamışlardır (Sümer, 1972, s. 104-105).

Mangışlak, Maverâünnehir ve Horasan'da yaşayan Türkmenler, bir süre sonra Gazne Devleti ile anlaşmazlığa düşmüş ve Gaznelilerin idaresi altına girmeyi reddedip 1040 yılında kardeş olan Çağrı ve Tuğrul Bey'in önderliği ile Gazne ordusunu yenmiştir. Ardından bugünkü Azerbaycan ve Anadolu bölgelerine yerleşen Türkmenler, bu bölgede kurdukları devlete "Selçuklu" adını vermişlerdir (Sümer, 1972, s. 87-88).

Doğuda Amu-Derya, batıda Akdeniz'e kadar uzanan sınırlarıyla geniş bir coğrafyaya yayılan Büyük Selçuklu Devleti, Türkmen Türklerinin bir kısmının Sultan Sancar'a ayaklanması ve ardından gelen Moğol istilasına sebebiyle ciddi sorunlar yaşamıştır. Yaşanan bu ayaklanmanın ardından Türkmen

Türklerinin bir kısmı Horasan bölgesinde kalmış; bir kısmı ise Anadolu ve Azerbaycan'a gitmiştir. Horasan bölgesinde kalan Türkmen Türkleri, sırasıyla Moğol ve Timurlu egemenliğine girmiştir. Bir süre İranlılar ve Hivelilerle savaşan Türkmen Türkleri, sonunda 1860 yılında bağımsız bir topluluk hâline gelmişlerdir (Buran, Alkaya ve Yalçın, 2014, s. 155-156).

Bir süre bağımsız bir şekilde yaşayan Türkmenlerin bağımsızlığı, 1884 yılında Rus saldırıları ile bozulmuş ve Türkmenler, Rus egemenliğine girmek zorunda kalmışlardır. Büyük saldırılar gerçekleştiren Ruslardan ötürü Türkmen Türklerinin bir kısmı İran'a, bir kısmı ise Afganistan'a sığınmıştır. Yıllar boyu bağımsızlıklarını ilan etmek için defalarca Ruslara başkaldıran Türkmen Türkleri, bağımsızlıklarını Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra 1991 yılında alabilmişlerdir (Buran, Alkaya ve Yalçın, 2014, s. 156).

1.2.3.2. “Türkmen” Adı

Türkmen adının manası ile ilgili çeşitli görüşler mevcuttur. “Türkmen” adını ilk kez kullanan kişi, Türk dünyasının en önemli yazarlarından biri olan Kâşgarlı Mahmud'dur. Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk* adlı eserinde bu hususta bir efsane aktarır. Bu efsaneye göre, “Büyük İskender Türk ülkelerine yöneldiği sırada Balasagun'da oturan Türk hükümdarı doğuya çekilmiş, orada yalnız 22 kişi kalmış (bunlar Oğuz boylarını teşkil etmişler), az sonra bunlara iki kişi daha katılmış. İskender, üzerinde Türk belgeleri bulunan bu 24 kişiye Farsça ‘türkmânend’ (Türke benzer) demiş ve Türkmen adı böylece doğmuştur” (Kafesoğlu, 1958, s. 2). Kâşgarlı Mahmud'dan sonra Bedreddin Aynî, *İkdü'l-cümân* adlı eserinde; bu eserin özeti niteliğinde olan Mabmud b. Şehâbeddin Ahmed el-Aynî'nin *Târihü'l-Bedr* adlı eserinde Kâşgarlı Mahmud'un aktardığı efsane esas alınarak bu rivayette fikir birliği oluşturulmuştur. Fakat bu görüşler, yeterli kanıt bulunamadığından kabul görmemiştir (Kafesoğlu, 1958, s. 2).

J. V. Ariac, Türkmen adının “Türk” ve “Kuman” sözlerinden oluştuğunu; Oskar Hanser ise Ariac ile benzer biçimde Türkmen adının “Türk” ve “Koman” sözlerinin birleşiminden oluştuğunu düşünürler. Bedreddin Aynî ise kelimenin “Türk” ve “iman” sözlerinin birleşiminden oluştuğunu belirtir ve İslamiyet'i kabul eden Türklere bu adın verildiğini bildirir. Hüseyin Hüsameddin ise, kelimenin “+men” büyüklük eki aldığını ve “yüce Türk, büyük Türk” anlamlarını iletliğini söyler (Buran ve Alkaya, 2015, s. 107-108).

Farklı görüş bildiren bir diğer yazar ise Necip Asım'dır. Necip Asım, Türkmen adının Türk kelimesine “adam” anlamına gelen “man” kelimesi getirilerek oluştuğunu ve bu kelimenin “Türk eri” anlamına geldiğini belirtir. Zayıf bulunan görüşlerden bir diğeri ise Saim Ali Dilemre'nin görüşüdür. Dilemre, Asurca bir kelime olan ve “tüccar” anlamına gelen “tuggar” kelimesinin “Türk” kelimesiyle ilişki kurarak *Türkmen* adını meydana getirdiğini, bu kelimenin de “ticaret eri, ticaret adamı” anlamına geldiğini söyler. Ünlü Türkolog A. Vambery ise, Türkmen kelimesinin “Türk” adı ile toplayıcı isimler yapan bir ek olan “-men” ekinin birleşiminden doğduğunu söyler ve anlamının “Türkler, Türklük” olduğunu belirtir (Buran ve Alkaya, 2015, s. 107-108).

Türkmen adı ile ilgili en rağbet edilen görüş, J. Deny'ye aittir. Deny, Türkmen adının “Türk” kelimesi ile büyüklük anlamı ileten “-man/-men” ekinin birleşiminden doğduğunu söyler. Deny'ye göre kelime, “saf Türk, büyük Türk” anlamına gelir. Deny'nin bu görüşüne İbrahim Kafesoğlu, G. Nemeth, V. Minorsky, G. Moravcsik, O. Pritsak, Ligeti, A. Vambery ve Z. Kakuk gibi ünlü Türkologlar da katılmışlardır (Buran ve Alkaya, 2015, s. 108).

1.2.3.3. Türkmen Türkçesi

Türkmen Türkleri, köken bağlamında Oğuz grubu içerisinde ele alınır fakat “yazı dilleri Çağatay yazı dilinin özelliklerini göstermektedir” (Sezer, 2021, s. 85). Bu nedenle Türkmen Türkçesinde yazı dili ile konuşma dili arasında belirli farklar mevcuttur.

Türkmen Türkçesi, Oğuz grubu Türk lehçelerinden biridir. Güneybatı Türk lehçelerinin doğu koluna mensup olan Türkmen Türkçesi, bu özelliği ile Oğuz Türkçesinin özelliklerini; Doğu Türkçesinin etkisi ile de Çağatay ve Kıpçak Türkçesinin özelliklerini yansıtır. Türkmen Türkçesinin diğer Oğuz grubu Türk lehçelerinden ayrılan en önemli özelliği, Oğuz grubu lehçelerinde görülen *b- > v-* değişiminin (*bol- “ol”, bar “var”* vb.) Türkmen Türkçesinde yer almayışı ve Türkmen Türkçesinde aslî uzun ünlülerin korunmuş olmasıdır (Buran ve Alkaya, 2015, s. 110). Türkmen Türkçesini diğer lehçelerden ayıran özelliklerden biri ise ünlü yuvarlaklaşmasıdır. Bu ses değişiminin bir kısmı yazıya geçirilse de önemli bir kısmı konuşma dilinde görülmektedir. Örneğin, *aguz > owuz* “ağız”, *mevsim > möwsüm* “mevsim” gibi (Yıldırım, 2020, s. 23).

Türkmen Türkçesinin birçok ağız bulunur. Bu ağızlardan en önemlileri şöyle sıralanabilir: “Yomut (Hazar Denizi tarafındaki batı grubu, Özbek-Hive civarındaki kuzey grubu) Teke (Ahal ve Marı, Bayram Alı'dan Kızıl Arbat'a kadar uzanan bölge), Göklenç (Sovyet-İran sınırının her iki tarafı ve Cumhuriyetin güney-batı parçası), Salır (Serah civarı ve Harcov'un kuzeyi), Sarık (Yolotan ve Tağta Bazar civarı), Ärsarı (Cumhuriyetin Amu Derya ırmağının her iki kısmını içeren doğu parçası)” (Hanser, 2003, s. 11-12). Sovyet döneminde Türkmenlerin edebî dili için Yomut ve Teke ağızlarının esas alınması kararlaştırılmıştır. Türkmen aydınları, bu dayatmaya uygun hareket etmemiş; bütün ağızlardan faydalanmaya gayret göstermişlerdir. Bu sayede Türkmen Türkçesi, ağızlarda yer alan sözcükler ile harmanlanarak zengin bir edebî dile sahip olmuştur (Kara, 2012, s. 20).

Türkmen Türkçesi, yaşanan onca siyas olaydan sonra 18 Mayıs 1992'de Türkmenistan'ın resmî dili olarak kabul edilmiş ve devlet dili olarak onaylanmıştır. Ayrıca Türkmenler, günümüze kadar birçok farklı alfabe kullanmıştır. 18. yüzyıldan 1928 yılına dek Arap alfabesi, 1928-1940 yıllarında Latin alfabesi, 1940-1996 yıllarında Kiril alfabesi ve son olarak 1996 yılından itibaren de Latin esaslı Türkmen alfabesi kullanmışlardır (Özkan, 2017b, s. 133).

1.2.3.4. Türkmen Edebiyatı

Türkmen Türklerinin edebiyatı, 18. yüzyıla kadar folklor alanında gelişim göstermiştir. Sözlü edebiyat ürünleri son derece önemli olan Türkmen edebiyatı, halk hikâyeleri, destan, masal, fıkra gibi ürünler bağlamında oldukça zengindir (Buran ve Alkaya, 2015, s. 111).

Türkmen edebiyatı, birçok araştırmacı tarafından farklı sınıflandırmalarla ele alınmıştır. Bu çalışmada ele alınacak olan sınıflandırma, Mehmet Kara'nın yapmış olduğu sınıflandırmadır. Kara, Türkmen edebiyatını dört tarihî dönemde inceler. Bu dönemler şöyle sıralanır: “1. Rus İstilasına Kadar Türkmen Edebiyatı; 2. Rus İstilasının Başlangıcından İkinci Dünya Savaşına Kadar Türkmen Edebiyatı; 3. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkmen Edebiyatı; 4. İkinci Dünya Savaşından Sonra Türkmen Edebiyatı” (1998, s. 159-177).

Türkmen edebiyatının ilk tarihî devri olan “Rus İstilasına Kadar Türkmen Edebiyatı”, Mahtumkulu ile başlar. Mahtumkulu (1733-1783), Türkmen edebiyatının ve Türkmen Türkçesinin gelişmesinde son derece etkili olmuş önemli bir şairdir. Mahtumkulu şiirlerini Türk, Arap ve Fars kaynaklarını araştırarak oluşturmuş ve kendinden sonra gelen yazar ve şairlere ışık tutmuştur. Bu devrin önemli şairlerinden birkaçı şunlardır: 18. yüzyılda Dövletmämmed Azadî, Nurmuhammed Andalıp, Magrubî, Şabende, Gayıbî, Şeydayî; 19. yüzyılda Seydî, Zelimî, Mollanepes, Mätäci, Talıbî, Kemine, Aşiki, Abdisetdar Kazî, Misgingılıç, Ketibî, Dosmämmet, Muhammetrahim; 20. yüzyılın başlarında ise Dovan, Gara, Yağmır, Guba, Durdi, Oraz, Dövletmämmed Balğızıl, Bayram Şahır, Molladurdi, Mämedoraz, Körmolla, Abdirazak, Zinharî, Baylı Şahır ve Muhammetgılı Atabayev (Kara, 1998, s. 160-162; Uygur, 2008, s. X).

Türkmen edebiyatının ikinci tarihî devri olan “Rus İstilasının Başlangıcından İkinci Dünya Savaşına Kadar Türkmen Edebiyatı”, 1917-1941 yılları arasını kapsar. Bu tarihlerde Rus istilasına maruz kalan Türkmen şairler, şiirleriyle başkaldırmışlardır. Bu dönemin önemli şairleri şunlardır: Gayıpberdi, Misgingılıç (Mollağılıç), Abdulhâkim Gulmuhammedov, Körmolla, Berdi Kerbabayev, Graca Burunov, O. Vepayev, Amandurdi Alamışev. Bu dönemde Arap alfabesi bırakılarak Latin alfabesine geçilmiştir. Bu dönemin bir diğer özelliği, yazarlar arasında Türkmenlerin kökeni, Türkmen Türkçesinin imla ve kuralları ile ilgili görüş ayrılıklarının bulunmasıdır. Ayrıca bu yıllarda, hikâye türünde eserler verilmiş; tiyatro alanında gelişmeler yaşanmış ve Rus edebiyatından çeviriler yapılmıştır. Rus edebiyatından yapılan çevirilerde Türkmen okullarına eklenen Rusça dersinin büyük etkisi olmuştur (Kara, 1998, s. 162-165).

Türkmen edebiyatının üçüncü tarihî dönemi olan “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkmen Edebiyatı”, 1941-1945 yılları arasını kapsar. Bu dönemde yaşayan şair ve yazarların büyük bir çoğunluğu İkinci Dünya Savaşı'na katılmışlardır. Yazar ve şairlerin bir kısmının savaşta hayatlarını kaybetmeleri, Türkmen edebiyatı için bir yıkım olmuştur. Savaş, vatan sevgisi, yiğitlik gibi konuların işlendiği bu dönemin önemli yazar, şair ve çevirmenleri şunlardır: B. Kerbabayev, A. Govşudov, A.

Kekilov, Ata Atacanov, H. İsmayilov, Hasımgulı Gurbanov, C. İlmiradov, R. Alıyev, M. Köseyev, B. Garriyev, G. Ahundov, G. Orazov (Kara, 1998, s. 166-168).

Türkmen edebiyatının dördüncü ve son tarihî devri olan “İkinci Dünya Savaşından Sonra Türkmen Edebiyatı”, 1945-1979 yılları arasını kapsar. Bu yıllarda Türkmen yazar ve şairler, geçmişlerine ışık tutmaya çalışmışlar ve bu bağlamda birçok eser yayımlamışlardır. Hemen her türden eserin verildiği bu dönemde nesir ön plana çıkarılmıştır. Bu dönemin önemli yazar ve şairleri şöyle sıralanabilir: Ata Salih, Durdı Gılıç, B. Kerbabayev, A. Govşudov, R. Seyidov, G. Muhtarov, Ata Atacanov, Baymuhammed Garriyev, R. Gelenov, B. Gulov, T. Tağanov, A. Kovusov, K. Tañrıgüliyev, B. Seytekov, K. Gurbannepesov gibi (Kara, 1998, s. 168-177).

Türkmen edebiyatının tarihî devirlerinden sonra ele alınan Türkmen edebiyatı, 27 Ekim 1991 tarihinde Türkmenlerin bağımsızlığını ilan etmesiyle son derece hız kazanır. Bu dönemin eserlerinde en önemli konu “bağımsızlık” konusudur. Yazarlar bu devirde millî tarihine yönelir. Bu dönemin önemli yazar ve şairlerinden bazıları şunlardır: Kakacan Aşırov, Övezdurdı Nepesov, Muhammetnur Gurbangılıçov, Kayum Tañrıgüliyev, Nuri Bayramov, Recepmırat Durdıyev gibi (Buran ve Alkaya, 2015, s. 113; Uygur, 2008, s. X).

1.2.4. Gagavuzlar Hakkında

1.2.4.1. Gagavuz Türkleri

Nevzat Özkan’ın sözleriyle, “Gagavuzlar, dil ve kültür özellikleri bakımından Gacallar, Tozluklar, Gerlovlar, Kızılbaşlar ve Yörükler gibi Müslüman; Karamanlılar ve Sırguçlar gibi Hristiyan Balkan Türkleri ve Oğuz grubunu oluşturan Türkmen, Azerbaycan ve Türkiye Türkleri ile birlikte değerlendirilmektedir” (2017a, s. 29).

Türkçe konuşan Ortodoks Türkler olan ve eldeki bilgilere göre sayıları 120.000 olan Gagavuzlar, Kuzeydoğu Bulgaristan’da, Varna’da (bu bölgeye ilk olarak XIII. yüzyılda gelmişlerdir), Balçık’ta, Sovyetler Birliği’nde Ukrayna ve Moldovya’nın “Bucak” diye adlandırılan güney bölgesi ile Bedir ve İsmail yörelerinde, Basarabya’nın (en kalabalık bölge budur), Romanya’da Dobruca’da (çok az sayıda), XX. yüzyılın başlarında bölgedeki iktisadî zorluklar sebebiyle oturdukları Basarabya’dan çıkarak geldikleri Güney Kazakistan’da, Frunze, Taşkent ve Fergana’da, Aktyubinsk’te, Semipalatinsk’te, hatta Balkanların diğer yerlerinde “Surkuc” adı altında yaşamaktadırlar (TDEA, 2002, s. 268).

N. Radloff, V. Moskov, A. Sokalski, A. Manof, C. Jiricek, N. A. Baskakov gibi araştırmacılar, bazı ufak farklara rağmen Gagavuzları, IX-XI. yüzyıllarda kuzeydoğudan batıya göçen *Uz*’ların devamı olarak görmektedirler. Bu araştırmacılara göre, 1224’te Ruslar, Moğollar tarafından yenilgiye uğratılınca, sınır boyunca yaşayan *Uz*’lar da 1065’ten sonra, ikinci defa Tuna’yı geçerek Silistre, Mankalya, Kavarna, Balçık ve Varna dolaylarına yerleşmişler ve Hristiyanlığı kabul ettikten sonra “Gagavuz / Gagauz (Gök+Uz)” adını almışlardır. Hristiyan olmaları sayesinde, Dobruca’da Osmanlı idaresi süresince varlıklarını koruyarak günümüze kadar gelebilmişlerdir (TDEA, 2002, s. 268-269).

Astrit Menz'in *Slav Dillerinin Gagavuzcaya Etkisi* başlıklı makalesinde genel hatlarıyla belirttiği gibi, Gagavuz Türklerinin büyük bir kısmı eski Sovyetler Birliği sınırları içinde yer alan Moldova Cumhuriyeti'nin güneyinde ve Ukrayna'nın güneybatısında yaşamaktadır. Diğer büyük bir grup ise Bulgaristan'da yaşamakta; fakat nüfus sayımında Bulgar olarak gösterildikleri için tam sayıları bilinmemektedir. Romanya ve Yunanistan'da bulunduğu düşünülen küçük Gagavuz gruplarının yanı sıra Türkiye'ye yerleşen Gagavuz gruplarının olduğu da bilinir. Türkiye'ye yerleşen Gagavuz grupları, iki dilin yakınlığı sebebiyle asimile olmuşlardır. Ayrıca Menz, Kazakistan ve Kafkasya'da da küçük Gagavuz köyleri bulunduğunu belirtir (2003, s. 23-24).

Gagavuz Türklerinin kökeni hakkında çeşitli görüşler mevcuttur. Bu başlık altında Harun Güngör ve Mustafa Argunşah'ın *Gagauz Türkleri Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı* adlı eserinden yararlanılarak açıklama yapılacaktır. Harun Güngör ve Mustafa Argunşah, hazırlamış oldukları bu eserde, "Gagavuz" adına tarihî kaynaklarda 19. yüzyılın başlarında rastlandığını; fakat Gagavuzların bu tarihten önce de var olduklarını ve bu sebeple Gagavuzların kökeni hakkında çeşitli görüşlerin ortaya atıldığını belirtirler. Bu görüşleri maddeler hâlinde sıralayıp açıklayan Güngör ve Argunşah'ın bahsi geçen eserde verdikleri bilgilere dayanarak, Gagavuzların kökeni hakkında şu görüşleri sıralamak mümkündür: Gagavuzların Bulgar asıllı olmaları; Gagavuzların Yunan asıllı olmaları; Gagavuzların Selçuklu Türkleri olmaları ve Gagavuzların Peçenek, Kuman veya Oğuz olmaları (2002, s. 6-10).

Gagavuzların Bulgar asıllı olmaları görüşü ile ilgili Harun Güngör ve Mustafa Argunşah, bu fikri benimseyen araştırmacıları ve bu araştırmacıların görüşlerini sıralar. Gagavuzların "Bulgar asıllı" olduğunu düşünen araştırmacılar arasında Bulgar İvanov, Zanetov, Zaşuk, Mutaftciyev, Marinov, İvan Gradeşliev, Jirecek ve Miletic adları zikredilir. Her araştırmacı, Gagavuzların Bulgar asıllı olduğu görüşünü kendi gerekçeleri ve düşünceleri ile açıklar. Örneğin Marinov, bugünkü Gagavuzların aslında Bulgar olduklarını, Osmanlılar tarafından zorla Türkleştirildiklerini iddia etmiştir (Güngör ve Argunşah, 2002, s. 6-7). Marinov ve diğerlerinin fikrini reddeden araştırmacı ise Atanas Manov'dur. Manov, *Gagauzlar (Hristiyan Türkler)* adlı eserinde Gagavuzların kendi geleneklerine ve değerlerine son derece bağlı olduğunu vurgular ve asıl Gagavuz köylerine yerleşen Bulgar ailelerin Gagavuzlaştığını; Gagavuzlara Bulgarca öğretmek için gelen öğretmenlerin ise Türkçe öğrendiklerini belirtir (Manov, 2001, s. 28).

Gagavuzların kökeni hakkındaki görüşler ile ilgili diğer bir madde ise, Gagavuzların Yunan asıllı oldukları görüşüdür. Gagavuzların Yunan olduğunu iddia eden araştırmacılar ise şunlardır: Yunan araştırmacı Amantos, Yunan araştırmacı Lissos, St. Georgescu, Kanitz ve Romen tarihçisi İorga. Tüm bu araştırmacılar Gagavuzların aslında "Rum" olduklarını belirtmişlerdir. Güngör ve Argunşah ise bu fikirlere şu ifadelerle karşı çıkar: "Birçok kaynağın belirttiği gibi, uzun asırlar boyunca Bulgar ve Rumlarla birlikte yaşayan Gagauzlar, zaman zaman kendilerini saklamak gereği duymuşlar, bu yüzden de Bulgar veya Rum asıllı olduklarını söylemişler, ezilmemek için kendilerince politika yürütmüşlerdir" (Güngör ve Argunşah, 2002, s. 8-9).

Gagavuzların kökeni hakkındaki görüşlerden bir diğeri, Gagavuzların Selçuklu Türkleri oldukları görüşüdür. Bu görüşü benimseyen araştırmacılar ise şunlardır: G. Balasçev, Paul Wittek, İstoyan Cansızof, Zajaczkowski, Osman Turan, Halil İnancık, Kemal Karpat ve Faruk Sümer. G. Balasçev, Seyyid Lokman'ın *Oğuznâme*'sini esas alarak; Wittek ise Yazıcıoğlu Ali'nin *Selçuknâme*'sini esas alarak Gagavuzların Anadolu Selçuklu Sultanı II. Keykâvus'u takip eden Türkler olduğunu ve "Gagavuz" adının "Keykâvus"tan geldiğini iddia ederler. Bu görüşe karşı çıkanlardan biri olan Claude Cahen ise, "Gagavuz" adının Orta Çağ'a ait eserlerde yer almadığını kanıt göstererek Gagavuzların Selçuklu Türkleri olmadığını belirtir (Güngör ve Argunşah, 2002, s. 9-10).

Harun Güngör ve Mustafa Argunşah'ın yukarıda bahsedilen eserinde Gagavuzların kökeni hakkındaki görüşlerden sonuncusu, Gagavuzların Peçenek, Kuman ya da Oğuz oldukları görüşüdür. Bu görüşü benimseyen araştırmacılar şunlardır: Çek tarihçi C. Jirecek, D. Grigoroviç, Rus Türkolog Moşkov, Zeki Velidi Togan, Akdes Nimet Kurat, Atanas Manov, Müstecip Ülküsal, Hüseyin Namık Orkun, İbrahim Kafesoğlu, Hikmet Tanyu, Mihail Çakır, Kara Şemsi, Th. Menzel ve Cami. Bu araştırmacıların kimileri Gagavuzların Moğol istilâsının ardından Bulgaristan'a yerleşen Kumanlar olduğunu söylerken; kimileri de Gagavuzların Oğuz Türklerinin Balkanlardaki kalıntısı olduğunu söyler (2002, s. 10-11).

Nevzat Özkan, *Gagavuz Türkçesi Grameri* adlı eserinde, Gagavuzların kökeni ile ilgili olarak Oğuz ve Peçenek, Kıpçak unsurlardan söz edilmesi gerektiğini belirtir. Eserde yer verdiği ifadeler şöyledir: "Gagavuzlar, dil ve kültür özellikleri bakımından büyük ölçüde Oğuz Türklerine yaklaşmakla beraber, gramer bölümündeki mukayeselere bakıldığında da görüleceği gibi; Gagavuz Türkçesi, Karadeniz'in kuzeyindeki Kırım Türklerinin ve güneyindeki Trabzon, Rize, Gümüşhane gibi Peçenek, Kıpçak izlerinin kuvvetli olduğu yerleşim merkezlerinin dil özellikleriyle büyük yakınlıklar göstermektedir" (2019, s. 39).

Tadeusz Kowalski, *Les Turcs et la Langue Turque de la Bulgarie du Nord-Est* (Kuzey-Doğu Bulgaristan Türkleri ve Türk Dili) başlıklı makalesinde, Gagavuzları üst üste üç tabakadan oluşan "bir maden filizi" gibi tarif eder. Kowalski, bu tabakaları şu sözlerle açıklar: "En eski tabaka, şimalli bir Türk topluluğunun bakiyesinden, ikinci tabaka, Osmanlıların gelmelerinden daha önceki bir devre çıkan kuvvetli bir cennetli gruptan, üçüncü tabaka da Osmanlı devrinin Türk kolonlarından ve Türkleşmiş unsurlarından teşekkül etmiştir" (1931/1949, s. 499).

Harun Güngör ve Mustafa Argunşah, Kowalski'nin bu görüşünü destekleyen bir açıklama yapar. *Gagauz Türkleri Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı* eserinde yer alan ifadeleriyle, "Gagauzların Peçenek, Oğuz ve Kumanlarla Anadolu Selçuklularının Balkanlarda oluşturduğu bir Hristiyan-Türk karışımından geldikleri görüşü kabul edilebilir. Fakat kolayca anlaşılacağı gibi, hâkim olan unsur Oğuzlardır. Dilleri incelendiğinde de Gagauzcanının tamamen Oğuz Türkçesinin bir kolu olduğu, kuzeyli unsurların ise önemsenmeyecek kadar az olduğu görülmektedir" (2002, s. 12).

1.2.4.2. “Gagavuz” Adı

Gagavuz adının kökeni ve anlamı hususunda çeşitli görüşler mevcuttur. Nevzat Özkan’ın *Gagavuz Türkçesi Grameri* adlı eserinde verdiği bilgilere göre, Gagavuzların adı ve kökeni hakkında araştırma yapan araştırmacılardan birçoğu, Gagavuz adında bir *Oğuz / Guz / Uz* varlığından söz eder. Örneğin V. A. Moşkov, Gagavuz adının “Gag Oguz” sözünden geldiğini düşünmekte ve bu sözü “Oğuz soyundan olan” biçiminde açıklamaktadır. Dimitrov ise, Gagavuz adının Sanskritçede “nesil” anlamına gelen “Ga” veya “Gaga” kelimesinden geldiğini söyler ve bu sözü “Uzların ahfadı, halefleri” biçiminde açıklamaktadır (2019, s. 31).

Mladenov, Gagavuz adı için “Gök-uz” kelimesini öne sürerken; Mihail Çakır, tıpkı Radloff gibi, *Oğuz* ya da *Uz* Türklerinden “Gaga/Gagu/Gogu” adına sahip olan bir boyun bu adla anıldıklarını söyler (Özkan, 2019, s. 32).

Atanas Manov’a göre Gagavuz adında yer alan “Ga/Gaga” kelimesi, Oğuz halklarından bir boy adı değil; sadece bir unvandır (2001, s. 36).

D. N. Tanasoglu’na göre Gagavuz adı “Gag” ve “Auz” kelimelerinden meydana gelir ve *Gag* kelimesi eski Oğuzcada “hak, öz” anlamında kullanılırken; *Auz* kelimesi “Oğuz” anlamında kullanılır. A. Mecit Doğru da kelimeleri bu şekilde anlamlandırıp yapının aslında “Hak Oğuz” olduğunu söyler fakat Rusların dilinde yer alan *h- > g-* ses olayından dolayı kelimenin *Gagavuz* hâlini aldığını belirtir (Özkan, 2019, s. 32).

Paul Wittek, Gagavuz adının Selçuklu Sultanı II. Keykâvus’tan geldiğini iddia eder. Bu görüşe katılan araştırmacılar ise şunlardır: Halil İnalcık, Kemal H. Karpat ve G. Stamatoglu (Özkan, 2019, s. 33). Bu görüş, Harun Güngör ve Mustafa Argunşah tarafından “bugünkü Gagavuz Türkçesinde kelime başı k- seslerinin devam ettiği” gerekçesiyle reddedilir (2002, s. 17).

Faruk Sümer, Ahmet Cebeci ve Yaşar Nabi Nayır, Gagavuz adının “Gök Oğuz”dan geldiğini düşünürler (Özkan, 2019, s. 33).

Zeki Velidi Togan, Gagavuz adının “Kaka Uz” ya da “Aga Uğuz” kelimelerinden geldiğini düşünür. Vecihe Hatiboğlu ise Gagavuz adının “Kara-ğuz/Gara-Guz” kelimelerinden geldiğini düşünür ve *guz* kelimesinin “Oğuz” kelimesi ile bağlantılı olmadığını, *r* metatezi sebebiyle Gagauz hâlini aldığını söyler (Özkan, 2019, s. 33-34).

Ahmet Bican Ercilasun, “Gagavan” kelimesinin Kıpçak-Oğuz asıllı Meshet Türkleri için kullanılmasını gerekçe gösterip, Gagavuz kelimesinin Kıpçak ve Uzların (Oğuzların) birleşerek *Gaga-uz* şekline gelmiş olabileceğini söyler (Özkan, 2019, s. 34).

L. A. Pokrovskaya ise tüm bu görüşleri reddedip, Gagavuz kelimesinin “Gangavuz” kelimesinden geldiğini söyler ve bu kelimenin 10. yüzyılda Orta Asya’daki Balkaş Gölü civarında yaşayan bir Türk topluluğunun adı olduğunu belirtir (Özkan, 2019, s. 34).

Nevzat Özkan, *Gagavuz Türkçesi Grameri* adlı eserinde Gagavuz adının kökeni konusundaki görüşlere detaylı bir şekilde yer vermiştir. Tüm bu görüşleri farklı açılardan değerlendiren Özkan, Gagavuz adı ile ilgili şunları belirtir: “Gagavuz adının iki kısımda incelenmesi ve ikinci kısmın Uz/Oğuz kavim adıyla açıklanması en mantıklı yoldur. Ancak ismin birinci kısmının bugün için tam anlamıyla açıklığa kavuştuğu söylenemez” (2019, s. 34-35).

1.2.4.3. Gagavuz Türkçesi

Türk dili kollarının tasnifine göre Gagavuz Türkçesi, yön sınıflandırması açısından *Güney*, *Güneybatı Grubuna*; boy sınıflandırması açısından *Oğuz Grubuna*; seslik ölçütler açısından ise *dağlı* grubunun yev alt bölümüne dâhil edilir (Arat, 1987, s. 60-139; Tekin, 1989, s. 141-168).

Zeynep Korkmaz’ın sözleriyle, “Oğuz Türkçesinin en batıda kalan ve en küçük kolunu oluşturan Gagavuzca, Balkanlarda Moldova Cumhuriyeti’ne bağlı Gagavuz Yeri’nde, Ukrayna’nın güneybatısında, Odessa ile Romanya’nın Dobruca Bölgesinde, Bulgaristan’ın kuzeydoğusunda, Yunanistan’ın Keserya bölgesinde ve son yıllardaki göçlerle Kuzey Kafkasya ve Kazakistan’daki bazı yerleşim yerlerinde yaşayan Gagavuzların konuştuğu dildir” (2020, s. 169).

Gagavuz Türkçesi, henüz 20. yüzyılın başlarında yazı diline sahip olmuştur. Bu sebeple, Oğuz grubu Türk lehçeleri arasında en son yazı diline sahip olan lehçe olarak dikkat çeker. Ayrıca Gagavuz Türkçesinin iki ağzı vardır. Bunlar: *Güney* ağzı ve *Merkez* ağzıdır. Gagavuz Türkçesinin temelini oluşturan Merkez ağzı, Çadır, Komrat ve bu merkezlerin çevresinde yer alan Aydar, Beşalma, Kıpçak vb. köylerde konuşulan ağızdır. Güney ağzı ise, Valkaneş merkezi ve bu merkezin çevresinde yer alan Gavanos, Tülü gibi köy ve çevrelerde konuşulan ağızdır (Özkan, 2019, s. 70-76).

Gagavuz Türkçesinin *Merkez* ve *Güney* olarak sınıflandırılan ağızları, ses özellikleri, şekil özellikleri ve söz varlığı açısından birbirinden birtakım farklılıklarla ayrılır. L. A. Pokrovskaya’nın *O Proishojdenii Dialektov Gagauzskogo Yazıka* (Gagauzcadaki Diyalektlerin Kökeni Hakkında) başlıklı makalesinde ifade ettiği gibi, “iki diyalekt arasındaki farklar, özellikle söz varlığı ve fonetik ile ilgilidir. Morfoloji alanındaki temel fark, fiilin şimdiki zaman biçimlerinde (merkezî diyalekte ve yazı dilinde êr/er biçimi; güney diyalektinde -ıy/iy biçimi) bulunur. Genellikle merkezî diyalekte, daha kararlı bir biçimde Türkçe fonetik özellikleri ve söz varlığını koruyan güneyden daha kuvvetli bir biçimde Slav etkisi hissedilir” (1966/2018, s. 169).

Gagavuz Türkçesinin ağızları arasındaki farklılıkların yanı sıra, yazı dilinin belirli özellikleri vardır. Nevzat Özkan’ın *Gagavuz Edebiyatı* adlı eserinde belirttiği bu özelliklerden bazıları ise şunlardır: (1) Gagavuz Türkçesinde Türkiye Türkçesinde yer alan sekiz ünlünün yanında, *kapalı e* ve şimdiki zaman çekiminde kullanılan ı-e arası bir sesi karşılayan *ê* ünlüsü bulunmaktadır. (2) Gagavuz Türkçesinde yer alan *ğ* ünsüzü ya ünlüleşir ya da düşer. (3) Gagavuz Türkçesinde en sık rastlanan ses olayları ön seste *y-* düşmesi ya da türemesi ve ön seste *h-* düşmesi ya da türemesidir. (4) Gagavuz

Türkçesinde Slav dillerinin etkisi ile dile geçtiği düşünülen -(y)ka cinsiyet eki vardır. (5) Gagavuz Türkçesinde büyük ünlü uyumu ve küçük ünlü uyumu kuvvetlidir (2017a, s. 32-33).

Gagavuz Türkçesi, tarih boyunca girdiği ilişkiler dolayısıyla diğer Türk lehçelerinden birtakım özellikleri ile ayrılır. Ses özellikleri bakımından “Balkan Türk ağzı” olarak adlandırılırken; biçim özellikleri bakımından Slav dillerinin etkisi altında oluşmuş bir düzene sahiptir. Lehçenin kelime hazinesine bakıldığında ise Yunan, Bulgar, Rumen ve Rus dillerinden birçok kelimenin varlığı dikkat çeker. Ayrıca kurulan ilişkilerden dolayı, Eski Anadolu Türkçesi ve bilhassa Osmanlı Türkçesinin etkisiyle Gagavuz Türkçesinin kelime hazinesinde Arapça ve Farsça kelimeler görmek mümkündür (Özkan, 2017a, s. 32).

Gagavuz Türklerinin yaşadıkları bölge dolayısıyla birçok dil kullanmaları ve kullandırılmaları, Gagavuz Türkçesindeki cümle yapısına yansır. Gagavuz Türkçesinde cümleler genellikle devriktir (Özkan, 2017a, s. 32).

Gagavuz Türkçesinde tarih boyunca çeşitli alfabeler kullanılmıştır. Gagavuz Türkçesinde Latin temelli ilk alfabe, 1996 yılının Ocak ayında kullanılmaya başlanmıştır (Menz, 2003/2013, s. 153).

Astrit Menz, *Endangered Turkic Languages: The Case Of Gagauz* (Tehlikedeki Türk Dilleri: Gagauzca Örneği) başlıklı makalesinde, günümüzde Gagavuz Türkçesinin tehlike altındaki diller arasında gösterildiğini belirtir. Menz’e göre Gagavuzların Bulgaristan’dan Moldova’ya göçü, “Bulgaristan’daki Gagavuzların etnik geçmişleriyle ilgili olarak Osmanlı baskısından kurtulmak için dillerini değiştiren ‘saf Bulgarlar’ olduğu düşüncesi”nin yaygınlaştırılması, dil kullanıcılarının genellikle kırsal kesimde yaşaması, Sovyetler Birliği dağılana kadar eğitim alanında Rusça bilmenin avantaj sağlaması, iki dillilik vb. hususlar, Gagavuzcanın tehlikede olmasının sebeplerinden bazılarıdır (2003/2013, s. 148-152).

1.2.4.4. Gagavuz Edebiyatı

Gagavuz Türklerinin tarihî ve kültürel alanda sahip olduğu zenginlik, bu topluluğun sözlü ve yazılı edebiyatına yansımıştır. Gagavuz Türkleri, Balkan milletleri ve Hristiyanlardan aldıkları farklı unsurları harmanlayıp, oluşan bu sentezi edebiyatlarında sergilemişlerdir. 20. yüzyılın başlarına kadar yazılı bir edebiyatları olmayan Gagavuzların, sözlü edebiyatları oldukça zengindir. Gagavuz halkının sözlü edebiyatında yer alan ve geçmişi binlerce yıla dayanan atasözleri, masallar, efsaneler, halk hikâyeleri ve türküler, günümüzde hâlen yaşatılmaktadır (Özkan, 2017a, s. 39).

Gagavuz Türklerinde sözlü edebiyat alanında mâni, ninni, masal, söyleyiş ve bilmecenin yanı sıra; Köroğlu, Âşık Garip, Kerem ile Aslı, Arzu ile Kamber, Türkmen Kızı gibi halk hikâyeleri ve Nastradin Hoca, Kurnaz Köse gibi fıkra tiplerinin ön planda olduğu fıkra çeşitlerine rastlanılmaktadır (Buran, Alkaya ve Yalçın, 2014, s. 226).

Gagavuz Türklerinde yazılı edebiyat alanında ise ilk olarak Mihail Çakır ismini zikretmek gerekir. Bu lehçeyi yazı dili hâline getirme sürecindeki ilk ve en önemli adım, Mihail Çakır tarafından

atılır. Mihail Çakır, 1904 yılında dualar ve İncil'i Rus Kiril alfabesiyle Gagavuz Türkçesine çevirmiş; fakat yayımlamak için gereken izin 1907 yılında verilmiştir. Ardından 1907 yılında Kişinev'de Gagavuz Türkçesi ile dinî bir gazete çıkarmış; 1909-1910 yıllarında ise dinî nitelikteki *Ai Evangheliea* aslı eseri Kiril harfleri ile Gagavuz Türkçesine aktarmıştır. 1917'de yaşanan Sovyet İhtilali dolayısıyla Gagavuzlar, Romanya'nın hâkimiyeti altına girerken; Mihail Çakır 1918 yılı ve sonrasında, Rumen esaslı Latin alfabesi ile yayımlarını sürdürmüştür. Ayrıca Mihail Çakır, Gagavuzların tarihi hakkında hazırladığı makalelerin yanı sıra; Gagavuz Türkçesinin ilk müstakil sözlüğü olan Gagavuz Türkçesi sözlüğü *Dicţionar Gagauzo (Tiurco) - Român* (Kişinev 1938)'ı yazması ile de adından söz ettirir (Özkan, 2017a, s. 425-426).

Mihail Çakır, Gagavuz edebiyatına katkı sunan en önemli yazarlardandır. Mihail Çakır'ın 1938 yılında ölmesi, Gagavuz edebiyatı açısından yaklaşık 10 yıllık bir durgunluk süreci olarak kayıtlara geçmiştir. Fakat bu 10 yılın ardından, Gagavuz Türklerinin yazılı edebiyatını geliştiren isimler olmuş; Gagavuz edebiyatı alanında bir hareketlilik yaşanmıştır. II. Dünya Savaşından sonra, Moldova'nın Sovyetler Birliği'ne dâhil olması ve Gagavuz aydınlarının devletten hak talep etmesi, 1957 yılında nihayete kavuşmuştur. 1957 yılının Nisan ayında SSCB Devlet Başkanı Kruşçev tarafından gönderilen kutlama metni, Dionis Tanasoglu'nun yönlendirmesiyle, Rus Kiril harfleri ile Gagavuz Türkçesine çevrilip *Moldova Sosyaliste* gazetesinde yayınlanmıştır. Bu gelişmenin ardından, Kiril esaslı Gagavuz alfabesi meydana getirilmiş ve Gagavuz edebiyatı bu alfabe ile hareketlenmiştir. Gagavuz edebiyatındaki bu hareketliliği sağlayan ve devam ettiren isimler şöyle sıralanabilir: Nikolay Arabacı, Nikolay Tanasoglu, İgnat Baboglu, Dionis Tanasoglu, Dimitri Karaçoban, Nikolay Baboglu, Mina Kösä, Vasiliy Duloglu, Filip Popaz, Aleksey Dukan, Saveli Ekonomov, Stepan Kuroglu ve Vani Çakır (Özkan, 2017a, s. 426-427).

2. ZARF-FİİL EKLERİ

Zarf-fiil ekleri, cümlede yer alan çekimli fiilleri hareket bakımından tamamlayan eklerdir. *Türkçe Sözlük*'te zarf-fiil ile ilgili şu açıklamalar yer alır: “Zarf olarak kullanılan fiil soyundan kelime, ulaş, durum ulacı, bağ-fiil, sıla sıygası” (2019, s. 2645).

Nevzat Özkan, *Gagavuz Türkçesi Grameri* adlı eserinde zarf-fiiller ile ilgili şu bilgileri verir: “Zarf-fiiller, şahsa ve zamana bağlı olmayan bir soyut hareket hâli bildirirler. Bu özellikleriyle şekil ve zaman ifade eden çekimli fiillerden ve nesneye bağlı olmamak bakımından da sıfat fiillerden ayrılırlar. Hâl ve zaman ifade ettikleri ve fiil kökenli olduklarından fiillerin zarf şekilleridir denilebilir” (2019, s. 282).

Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* adlı eserinde zarf-fiillerin “fiilin zarf işleyişine girmek üzere aldığı özel şekiller” olduğunu söyler (2019, s. 427).

Zeynep Korkmaz, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü* adlı eserinde, zarf-fiil kavramını şöyle açıklar: “Cümlede yüklem anlamını çeşitli yönlerden etkileyen ve fiilden -(y)A, -(y)I, -(y)ArAk, -DIktA, -ken, -mA, -dAn, -mAksızIn, -(y)IncA, -(y)Ip, -DIkçA gibi belirli bazı eklerle yapılan, kişi ve zaman belirtmeden soyut bir hareket kavramı anlatan, bir esas fiilden sonra gelerek yardımcı fiillerle birleşik fiiller kuran ve zarf olarak fiilin anlamını, zaman ve yer bakımından tamamlayan kelime”dir (2019a, s. 258).

Muharrem Ergin, zarf-fiil eklerinin şahsa ve zamana bağlı olmadan yüklemdeki hareketi karşılayan yapılar olduğunu belirtir (2000, s. 582).

Nesrin Bayraktar, *Türkçede Fiilimsiler* adlı eserinde zarf-fiilleri cümlede yer alan yüklemi niteleyen zarf tümleçleri olarak tanımlar (2004, s. 137).

Yılmaz, zarf-fiil eklerinin işlevini belirtirken diğer fiilimsiler gibi “sözdizimi içinde bağımlı cümleler kurmaya yarar” ifadelerini kullanır (2018, s. 169)

Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi* adlı eserinde zarf-fiillerin birleşik cümle oluşurken iki yapıyı birbirine bağlayan ekler olduğunu söyler ve aynı zamanda bu eklerin “özne, nesne, tümleç” almaları sebebiyle “fiil” görevinde kullanılan “kelimeler” olduğunu belirtir (1999, s. 252).

Hatice Şahin, *Eski Anadolu Türkçesi* adlı eserinde zarf-fiilleri şu şekilde tanımlar: “Bu kelimeler sıfat-fiillerden farklı olarak zaman kavramı taşımazlar. Bunun yanında kişi kavramı da taşımazlar. Ancak hareket kavramını bünyelerinde bulundurlar ve cümlede yüklemi çeşitli açılardan tamamlarlar” (2003, s. 69).

Turgay Sebzecioğlu, zarf-fiiller için “eylemlerin motifcisi gibidir” ifadesini kullanır ve zarf-fiillerin hareket bildiren eylem yapılarını anlamsal ölçüde çeşitlendiren yapılar olduğunu söyler (2016, s. 342).

Alan, zarf-fiiller ile ilgili şu tanımlamayı yapar: “Ulaş biçimbirimleri, eylem kök ve gövdelerine gelerek geçici belirteç yapar” (2021, s. 37).

2.1. Eski Anadolu Türkçesinde Yer Alan Zarf-Fiil Ekleri

Eski Anadolu Türkçesinde zarf-fiil ekleri, dönemin eserlerinde işlek olarak kullanılmıştır. Bu ekler şöyle sıralanabilir: -(y)IçAK, -(y)IncA, -(y)IcAGAz, -(y)IncAK, -(y)All, -mAdIn, -sA, -dUkdA, -dUK+iyelik+dA, -dIsA, -mAzdAn öñ(din), -ken, -(y)A, -(y)I, -(y)U, -(y)ArAk, -dUkCA, -(y)Up, -(y)UbAn, -(y)UbAnIn, -gAç.

2.1.1. -(y)IçAk

Eski Anadolu Türkçesinde en işlek zarf-fiil eklerinden biridir.

Şekilleri

Bu ek, uyuma göre iki şekilde kullanılabilir: -(y)ıçak, -(y)içek. Örneğin, *ölicek* “ölünce, öldükten sonra”, *varıcağ* “varınca, vardıktan sonra” gibi (Gülsevin, 1997, s. 126). Ayrıca ek, ünlüyle biten fiillere eklendiğinde -y- bağlantı ünsüzü getirilerek kullanılır.

İşlevleri

Bu ek, cümlede yüklemdeki hareketin zarf-fiil eki alan fiilden sonra gerçekleşeceğini belirtir. Cümlede yer alan yüklemi zaman yönünden etkiler. Örneğin: *Ben ölince bu toprağı balçık idesiz* “Ben öldükten sonra, ben ölünce bu toprağı balçık edin”. Bu zarf-fiil eki, günümüz Türkçesine beş farklı şekilde aktarılabilir: *-DiktAn sonra*, *-(y)IncA*, *-(V)rken*, *-DIğIndA*, *-DA iken*, *-(V)rsa+kişi* (Gülsevin, 1997, s. 126).

2.1.2. -(y)IncA

Eski Anadolu Türkçesinde işlek kullanılan bir zarf-fiil ekidir.

Şekilleri

Bu ek, uyuma göre iki şekilde kullanılabilir: -(y)ınca, -(y)ince. Örneğin, *olınca* “olunca, oluncaya kadar”, *getirmeyince* “getirmeyince, getirmeyinceye kadar” gibi (Gülsevin, 1997, s. 126). Ayrıca ek, ünlüyle biten fiillere eklendiğinde -y- bağlantı ünsüzü getirilerek kullanılır.

İşlevleri

Eski Anadolu Türkçesinde işlek kullanılan bir ek olan -(y)IncA zarf-fiil eki, “-(y)ıncaya kadar” anlamlarında kullanılmıştır. Olumsuzluk ekiyle kullanıldığında ise “-madıktan sonra” anlamlarına gelmiştir (Gülsevin, 1997, s. 126).

2.1.3. -(y)IcAGAz

Eski Anadolu Türkçesinde yer alan -(y)IcAGAz zarf-fiil eki, seyrek olarak kullanılmıştır.

Şekilleri

Bu ek, uyuma göre iki şekilde kullanılmıştır: -yıcagaz, -yicegez. Örneğin, *kopıcagaz* “kopunca”, *varıcagaz* “varınca” gibi (Gülsevin, 1997, s. 127). Ayrıca ek, ünlüyle biten fiillere eklendiğinde -y- bağlantı ünsüzü getirilerek kullanılır.

İşlevleri

Bu ek, Eski Anadolu Türkçesinde seyrek kullanılan bir zarf-fiil ekidir ve -(y)IncA ekinin işleviyle kullanılmıştır. Cümledeki yüklem hâlini hareketini zarf-fiil ekli yapıya bağlar. Gülsevin, bu ekin -(y)IçAK zarf-fiil ekinin genişlemiş hâli olduğunu belirtmiştir (1997, s. 127).

2.1.4. -(y)Incak

Bu zarf-fiil eki, seyrek kullanılmış bir zarf-fiil ekidir.

Şekilleri

Bu ek, uyuma göre iki şekilde kullanılmıştır: -(y)ıncak, -(y)incek. Örneğin, *görincek* “görünce”, *alınca* “alınca” gibi (Gülsevin, 1997, s. 127). Ayrıca ek, ünlüyle biten fiillere eklendiğinde -y- bağlantı ünsüzü getirilerek kullanılır.

İşlevleri

Eski Anadolu Türkçesinde nadir olarak kullanılmış bir zarf-fiil eki olan -(y)IncAK zarf-fiil eki, günümüz Türkçesine -(y)IncA işlevi ile aktarılır (Gülsevin, 1997, s. 127). Cümledeki yüklem hâlini hareketini zarf-fiil ekli yapı belirler.

2.1.5. -(y)Alı

Eski Anadolu Türkçesinde nadiren kullanılmış bir zarf-fiil ekidir.

Şekilleri

Bu ek, uyuma göre iki şekilde kullanılmıştır: -(y)alı, -(y)eli. Örneğin, *olalı* “olalı, olalı beri”, *iyeli* “iyeli, iyeli beri” gibi. Ek, +dAn eki ile genişletilerek de kullanılmış bir zarf-fiil ekidir (Gülsevin, 1997, s. 127). Ayrıca ek, ünlüyle biten fiillere eklendiğinde -y- bağlantı ünsüzü getirilerek kullanılır.

İşlevleri

Günümüz Türkçesine -(y)AlıdAn beri, -DIKtAn sonra işlevlerinde aktarılan bu zarf-fiil eki, yüklemi zaman yönünden etkiler (Gülsevin, 1997, s. 127).

2.1.6. -mAdIn

Bu ek, Eski Anadolu Türkçesinde işlek kullanılan bir zarf-fiil ekidir.

Şekilleri

Bu ek, Eski Türkçede yer alan *-mAtI/-mAtIn* eklerinin Eski Anadolu Türkçesinde yer alan şeklidir. Uyuma göre iki şekilde kullanılmıştır: *-madın*, *-medin*. Örneğin, *gelmedin* “gelmeden”, *başlamadın* “başlamadan” gibi (Gülsevin, 1997, s. 127).

İşlevleri

Bu zarf-fiil eki, yüklemi zaman yönünden etkiler. Günümüz Türkçesinde yer alan *-mAdAn* zarf-fiil ekini karşılar. Bu ek, zaman bildiren diğer zarf-fiillerin aksine, yüklemde bildirilen hareketin zarf-fiilli yapıdan önce meydana geldiğini bildirir (Gülsevin, 1997, s. 127).

2.1.7. -sA

Bu ek, işlek kullanılmış bir ektir. Bazı kaynaklarda yalnızca şart eki olarak ele alınan *-sA* eki, bazı araştırmacılar tarafından zarf-fiil ekleri kapsamında değerlendirilmiştir. Bu çalışmada Eski Anadolu Türkçesinde yer alan zarf-fiil ekleri, Gürer Gülsevin’in *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler* adlı eseri esas alınarak incelenmiştir. Bu sebeple bu ek, Gülsevin’in eserinde yer verdiği gibi, zarf-fiil ekleri kapsamında ele alınmıştır.

Şekilleri

Bu ek, kişi ekleri alabilir ve uyuma göre iki şekilde kullanılabilir: *-sa*, *-se*. Örneğin, *gelse* “gelse”, *olsa* “olsa”, *kılsa* “(sen) kılsan, yapsan” gibi (Gülsevin, 1997, s. 127).

İşlevleri

Bu ek, yüklemde belirtilen hareketi eklendiği fiile bağlayarak şart anlamı sağlar. Kişi ekleri de alabilen bu ek, günümüz Türkçesinde *-(y)InCA*, *-DIK+kişi+dA* ekleriyle aynı işleve sahiptir ve günümüz Türkçesine bu eklerle aktarılabilir (Gülsevin, 1997, s. 127).

2.1.8. -dUkdA

Sıfat-fiil eklerinden türetilen bu ek, işlek bir ektir.

Şekilleri

Bu ek, *-dUk* sıfat-fiil ekine *+dA* bulunma durumu eki getirilerek oluşmuş bir ektir. Uyuma göre iki şekilde kullanılmıştır: *-dukda*, *-dükde*. Örneğin, *itdükde* “edince, yapınca”, *bulunmadukda* “bulunmayınca” gibi (Gülsevin, 1997, s. 127-128).

İşlevleri

Bu zarf-fiil eki, olumlu fiillerde kullanıldığında yüklemdeki hareket ile zarf-fiil ekli yapının aynı zaman diliminde gerçekleştiğini bildirir. Olumsuz fiillerde kullanıldığında ise yüklemdeki hareketi zarf-fiil ekli yapının gerçekleşmiş olması şartına bağlamaktadır. Örneğin, “...*su bulunmadukda teyemmüm abdest yirine geçer*” “...*su bulunmadığı zaman teyemmüm abdest yerine geçer.*” (Gülsevin, 1997, s. 128).

2.1.9. -dUK+iyelik+dA

Bu ek, orta düzeyde işlek bir zarf-fiil ekidir.

Şekilleri

Bu zarf-fiil eki, -dUK sıfat-fiil eki ile iyelik eki ve +dA bulunma durumu ekinin birleşiminden oluşmuş bir ektir. Ek, uyuma göre iki şekilde kullanılmıştır: -duğunda, -düğünde. Örneğin, *toğduğunda* “doğduğunda”, *itduğünde* “ettiğinde, yaptığında” gibi (Gülsevin, 1997, s. 128).

İşlevleri

Bu zarf-fiil eki, bir önceki maddede tanıtılan -dUkdA zarf-fiil ekinden türetilmiştir ve bu ek ile aynı işleve sahiptir (Gülsevin, 1997, s. 128). Yükleme bildirilen hareketi şarta bağlar ve yüklemi zaman yönünden etkiler.

2.1.10. -dIsA

Eski Anadolu Türkçesinde yer alan bu yapı, çok işlek kullanılmayan bir zarf-fiil ekidir.

Şekilleri

Bu ek, -dI bilinen geçmiş zaman eki ile -sA şart ekinin birleşmesinden oluşan bir ektir. Uyuma göre iki şekilde kullanılmıştır: -dışa, -dise. Örneğin, *viridise* “verince, verdiği”, *oldışa* “olunca, olduğunda” gibi (Gülsevin, 1997, s. 128).

İşlevleri

Bu ek, günümüz Türkçesine -(y)IncA eki ile aktarılan ve bu ekle aynı işleve sahip bir ektir (Gülsevin, 1997, s. 128) Yüklemedeki hareketin zamanını zarf-fiil ekli yapının gerçekleşmesine bağlayarak şart ilişkisi kurar.

2.1.11. -mAzdAn öñ(din)

Bu ek, Eski Anadolu Türkçesinde orta işleklikte kullanılan bir ektir.

Şekilleri

Bu yapı, -mAz geniş zamanın olumsuzu ekinden türetilip *öñ* edatıyla genişletilen bir ektir. Ek, uyuma göre iki şekilde kullanılmıştır: -mazdan, -mezden *öñ(din)*. Örneğin, *çıkamazdan öñ* “çıkmadan önce”, *gelmezdin öñdin* “gelmeden önce” gibi (Gülsevin, 1997, s. 128).

İşlevleri

Bu ek, -mAdIn eki ile aynı işlevlere sahip bir ektir (Gülsevin, 1997, s. 128). Günümüz Türkçesinde yer alan -mAdAn zarf-fiil ekinin fonksiyonunu taşır. Yüklemedeki hareketin zarf-fiil ekli yapıdan önce gerçekleştiğini bildirir.

2.1.12. -ken

Bu ek, Eski Anadolu Türkçesinde işlek kullanılan bir zarf-fiil ekidir.

Şekilleri

Bu zarf-fiil eki, *i-* ek fiili ile birlikte kullanılır. Uyuma girmeyen bu ek, tek şekillidir: *-ken*. Örneğin, *dururken* “dururken”, *giderken* “giderken” gibi (Gülsevin, 1997, s. 130).

İşlevleri

Bu zarf-fiil eki, Türkiye Türkçesinde de herhangi bir değişikliğe uğramadan yer alan bir ektir. Yüklemdeki hareketin zarf-fiil ekli yapıyla aynı zaman diliminde gerçekleştiğini bildirir.

2.1.13. *-(y)A, -(y)I, -(y)U*

Bu zarf-fiil eki, Eski Anadolu Türkçesinde sık kullanılan bir ektir.

Şekilleri

Bu ek, uyuma giren bir ektir ve altı farklı şekilde kullanılmıştır: *-(y)a, -(y)e, -(y)ı, -(y)i, -(y)u, -(y)ü*. Örneğin, *isteyü* “isteyerek”, *gide bilür* “gidebilir” gibi (Gülsevin, 1997, s. 130). Ek, ünlüyle biten bir fiile eklendiğinde *-y-* bağlantı ünsüzü ile birlikte kullanılır.

İşlevleri

Bu zarf-fiil ekinin işlevi, günümüz Türkçesinde kullanılan *-(y)A, -(y)I, -(y)U* ekinin işlevi ile aynıdır. Bu ek, tasvir fiilleri oluşturma, ikilemeler kurma, *-mAyA* anlamı taşıma ve *-(y)ArAk* ile *-(y)Ip* zarf-fiil ekleri gibi kullanılma işlevlerini taşır. Belirtilen işlevlerin örnekleri sırasıyla şunlardır: *gide bilür* “gidebilir”; *güle güle* “güle güle, gülererek”; *özr ide başladılar* “özür etmeye, dilemeye başladılar”; *diyü* “diyerek, diyip” gibi (Gülsevin, 1997, s. 130-131).

2.1.14. *-(y)ArAk*

Bu ek, Eski Anadolu Türkçesinde çok işlek kullanılmayan bir zarf-fiil ektir.

Şekilleri

Bu zarf-fiil eki, uyuma göre iki şekilde kullanılmıştır: *-(y)arak, -(y)erek*. Ayrıca bu ekin *-(y)Irak* biçimi de bulunmaktadır (Gülsevin, 1997, s. 131). Ek, ünlüyle biten bir fiile getirildiğinde *-y-* bağlantı ünsüzü kullanılır.

İşlevleri

Bu zarf-fiil eki, yüklemde belirtilen hareket ile zarf-fiil ekli yapının aynı zaman diliminde gerçekleştiğini belirtme işlevine sahiptir. Örneğin, *...bakarak kendüzin unutdı* “...bakarak kendisini unuttu” gibi (Gülsevin, 1997, s. 131).

2.1.15. *-dUkCA*

Bu zarf-fiil eki, sıfat-fiilden türetilmiş bir zarf-fiil ektir.

Şekilleri

Bu ek, *-dUk* sıfat-fiil ekinin üstüne *-CA* eşitlik hâli eki getirilerek türetilen bir zarf-fiil ekidir. Uyuma göre dört şekilde kullanılmıştır: *-dukca*, *-duķça*, *-dükce*, *-dükçe*. Örneğin, *oldukca* “oldukça”, *depdukca* “vurdukça”, *anıldukça* “anıldıkça” gibi (Gülsevin, 1997, s. 131).

İşlevleri

Bu ek, yüklemdeki hareketi şarta bağlama, zarf-fiilli yapıdaki hareketin sürekliliğini bildirme, tekrar anlamları iletme gibi işlevlerde kullanılır.

2.1.16. -(y)Up

Eski Anadolu Türkçesinde de yer alan bu zarf-fiil eki, tıpkı günümüz Türkçesinde olduğu gibi sık kullanılan bir ektir.

Şekilleri

Bu ek, ünlüsünün devamlı yuvarlak olması hususunda günümüz Türkçesinden ayrılır. Uyuma göre iki şekilde kullanılmıştır: *-(y)up*, *-(y)üp* (Gülsevin, 1997, s. 133). Ek, ünlüyle biten fiillere eklendiğinde *-y-* bağlantı ünlüsü ile birlikte kullanılmıştır.

İşlevleri

Bu zarf-fiil ekinin iki işlevi bulunur. İlk işlevi, iki fiili birbirine bağlamaktır. İkinci işlevi ise ilk fiilde bildirilen hareketin ikinci fiilde bildirilen hareketten önce yapılacağını belirtmektir. İşlevlerin örnekleri sırasıyla şöyledir: *...getürüp dartaılar* “getirip tartarlar”, *görip urur* “görüp vurur” gibi (Gülsevin, 1997, s. 133).

2.1.17. -(y)Uban

Bu zarf-fiil eki, *-(y)Up* zarf-fiil ekinden türetilen bir zarf-fiil eki olup Eski Anadolu Türkçesinde işlek olarak kullanılmıştır.

Şekilleri

Bu zarf-fiil eki, *-(y)Up* zarf-fiil ekinin genişletilmesiyle oluşan bir zarf-fiil ekidir. Ekin yalnızca yuvarlak ünlülü şekli kullanılmıştır. Uyuma göre iki şekli bulunur: *-(y)uban*, *-(y)üben*. Örneğin, *dizüben* “dizip”, *varuban* “varıp, gidip” gibi (Gülsevin, 1997, s. 133). Ayrıca ek, ünlüyle biten bir fiile eklendiğinde *-y-* bağlantı ünlüsü ile birlikte kullanılır.

İşlevleri

Bu ek, Eski Anadolu Türkçesinde yer alan *-(y)Up* zarf-fiil eki ile aynı işlevlere sahiptir. İki fiili birbirine bağlar ve ilk fiilin ikinci fiilden önce gerçekleştiğini belirtir. Gülsevin, bu ek için şu ifadeleri kullanır: “Eski Anadolu Türkçesinde karakteristik bir zarf-fiil ekidir.”¹

¹ Güıer Güısevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

2.1.18. -(y)UbAnIn

Eski Anadolu Türkçesinde yer alan bu zarf-fiil eki, -(y)UbAn zarf-fiil ekinden türetilen bir ektir.

Şekilleri

Bu zarf-fiil eki, tıpkı -(y)UbAn eki gibi uyuma göre iki şekilde kullanılmıştır. Ekin ünlüsü daima yuvarlaktır: -(y)ubanın, -(y)übenin. Örneğin, *görmeyibenin* “görmeyip” gibi (Gülsevin, 1997, s. 133). Ayrıca ek, ünlüyle biten fiillere eklendiğinde -y- bağlantı ünsüzü ile birlikte kullanılır.

İşlevleri

Bu zarf-fiil ekinin işlevi, -(y)Up ve -(y)UbAn zarf-fiil eklerinin işlevleriyle aynıdır.

2.1.19. -gAç

Eski Anadolu Türkçesinde seyrek olarak kullanılan bir zarf-fiil ekidir.

Şekilleri

Bu zarf-fiil eki, uyuma göre iki şekilde kullanılmıştır: -ğaç, -geç (Cemiloğlu, 2018, s. 57).

İşlevleri

Bu zarf-fiil eki, zaman bildirme işlevi ile kullanılmıştır.

2.2. Türkiye Türkçesinde Yer Alan Zarf-Fiil Ekleri

Türkiye Türkçesinde zarf-fiil ekleri, kullanım açısından işlek eklerdendir. Zeynep Korkmaz’ın *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi* adlı eserinde yer alan ifadesi ile, “Fiilden yapılan zarfların çok geniş ve önemli bir bölümü zarf-fiil ekleriyle kurulmuştur. Bunlar, çekimli olma özelliğinden sıyrılarak zarfa dönüşmüş bulunan, canlı ve işlek fiil şekilleridir. Bu nitelikte zarf türeten başlıca ekler şunlardır: -(y)A, -(y)Ip/-(y)Up, -(y)ArAk, -(y)IncA/-(y)UncA, -(y)AlI, -mAdAn, -(i)ken” (2019b, s. 443).

Zeynep Korkmaz, zarf-fiilleri yapıları bakımından üç gruba ayırır: “1) Gerçek zarf-fiiller, 2) Sıfat fiillere bazı ekim ekleri getirilerek yapılan zarf-fiiller, 3) Yapıca bunların dışında kalan veya zarf-fiil olarak kullanılan şekiller” (2019b, s. 841). Bu çalışmada 3. grup, “Çekimli Fiillerin Olumlu ve Olumsuzuyla Kurulan Zarf-Fiiller; Görülen Geçmiş Zaman Çekimi ve Soru Edatıyla Kurulan Zarf-Fiiller; -sA Şart Kipinin Zarf-Fiil Olarak Kullanılması” şeklinde detaylandırılmıştır.

2.2.1. Gerçek Zarf-Fiiller

2.2.1.1. -(y)A, -(y)I, -(y)U

-(y)A, -(y)I, -(y)U zarf-fiil eki, Eski Anadolu Türkçesinde tek başına ve tekrar biçiminde kullanılan bir zarf-fiil ekiyken, Türkiye Türkçesinde tek başına kullanımı azalmış ve daha çok tekrar biçiminde kullanılır olmuştur. Bu ek, olumlu ya da olumsuz aynı fiile eklenerek tekrar biçiminde kurulduğu gibi; yakın veya zıt anlamlı iki fiile eklenerek de tekrar biçiminde kurulabilir. Örneğin: *araya araya; bağıra çağıra; bata çıka* gibi (Korkmaz, 2019b, 842-844). Türkiye Türkçesinde ekin tekli

kullanımı bazı kalıplaşmış ifadelerde yer almaktadır. Örneğin: *aşırı < aşır-ı; çevre < çevir-e; diye* gibi (Korkmaz, 2019b, s. 844-845).

Şekilleri

-(y)A, -(y)I, -(y)U zarf-fiil eki, ünsüz harfle biten fiile eklendiğinde -a, -e, -ı, -i, -u, -ü biçimlerinde kullanılırken; ünlü harfle biten bir fiile eklendiğinde önündeki yardımcı ünsüzle birlikte -ya, -ye, -yı, -yi, -yu, -yü biçimlerinde kullanılabilir.

İşlevleri

-(y)A, -(y)I, -(y)U zarf-fiil eki, sürekli ya da arka arkaya tekrarlanarak yapılan bir işi gösterme ve -“mak suretiyle” anlamı verip eklendiği fiilin yapılış biçimini belirtme işlevine sahiptir (Korkmaz, 2019, s. 842). Ayrıca bu ek, birleşik fiiller oluşturulurken ilk fiile eklenip tasvir fiili oluşturur: *al-a bil-; gid-e dur-; yığıl-a kal-; düş-e yaz-* gibi (Korkmaz, 2019b, s. 848).

2.2.1.2. -(y)AlI

-(y)AlI zarf-fiil eki, Eski Türkçede yer alan -gAlI ekinin ön ses g- düşmesi sebebiyle ortaya çıkan bir zarf-fiil ekidir. Konuşma dilinde anlamı güçlendirmek için fiile eklenen -(y)AlI zarf-fiil ekinin sonra *beri* ya da *-den beri* edatı kullanılabilirken; yine anlamı güçlendirmek için -(y)AlI zarf-fiil eki eklenen fiilden önce, aynı fiilin bazen şahıs ekleri almış ve görülen geçmiş zaman kipi ile çekimlenmiş hâli de kullanılabilir. Örneğin: *başlayalı beri; bildi bileli; bildim bileli* gibi (Korkmaz, 2019b, s. 861-862).

Şekilleri

-(y)AlI zarf-fiil eki, ünsüz harfle biten bir fiile eklendiğinde -alı, -eli biçimlerinde kullanılırken; ünlü harfle biten bir fiile eklendiğinde önündeki yardımcı ünsüzle birlikte -yalı, -yeli biçimlerinde kullanılabilir.

İşlevleri

-(y)AlI zarf-fiil eki, “başlangıcı geçmişe dayanan ve devamı asıl fiille bütünleştiği için ‘bir zamandan beri’ anlamıyla, zamanda süreklilik gösteren” fiiller türetme işlevi ile kullanılır (Korkmaz, 2019b, s. 861).

2.2.1.3. -(y)ArAk

-(y)ArAk zarf-fiil eki, “Oğuz lehçeleri grubuna özgü bir zarf-fiil eki” olup, Osmanlı Türkçesinde gelişen ve Türkiye Türkçesinde işlek olarak kullanılan bir ektir (Korkmaz, 2019b, s. 849). Ekin oluşuma ilişkin farklı görüşler mevcuttur. Korkmaz bu görüşlerin, -A istek eki ve +rAk karşılaştırma eki; -(y)U zarf-fiil eki ve +rAk karşılaştırma eki; -Ur/-Ar geniş zaman eki ve +ok kuvvetlendirme ekinin birleşmeleri şeklinde olduğunu belirtir (2019b, s. 849). Ayrıca eklendiği fiile “-mak suretiyle”, esas fiile “-dığı için, -den dolayı” ve -mA olumsuzluk eki ile kullanıldığında esas fiile “-madan, -maksızın”

anlamları veren -(y)ArAk zarf-fiil eki, anlamı kuvvetlendirmek için +DAn çıkma durumu eki ile de kullanılabilir. Örneğin: *ağlayarak*; *yüzerek*ten gibi (Korkmaz, 2019b, s. 850-852).

Şekilleri

-(y)ArAk zarf-fiil eki, ünsüz harfle biten bir fiile eklendiğinde -arak, -erek biçiminde kullanılırken; ünlü harfle biten bir fiile eklendiğinde önündeki yardımcı ünsüz ile -yarak, -yerek biçiminde kullanılabilir.

İşlevleri

-(y)ArAk zarf-fiil eki, cümledeki esas fiilin karşıladığı hareket ile eşzamanlı gerçekleşen bir hareketi gösterme ve esas fiilden hemen önce yapılan hareketi bildirme işlevi ile kullanılır. Ayrıca esas fiilde yer alan zaman ve şahıs eklerini üstlenen -(y)ArAk zarf-fiil eki, esas fiilin nasıl yapıldığını gösterir (Korkmaz, 2019b, s. 849-850).

2.2.1.4. -(y)In/ -(y)Un

-(y)In /-(y)Un zarf-fiil eki, Türkiye Türkçesinde işlek bir ek olmayıp artık kalıplaşmış biçimde birkaç birleşik fiilde görülmektedir: *satın al-* < sat-ın al- (sat-arak al-); *yakın otur-* < yak-ın otur- (yaklaşarak oturmak); *yüzü koyun yat-* (yüzünü yere koyarak yatmak) gibi. Günümüzde Anadolu ağızlarında rastlanan “diyin (< ti-y-in)” kelimesinin yapısı da bu şekildedir (Korkmaz, 2019b, s. 864).

Şekilleri

-(y)In /-(y)Un zarf-fiil eki, ünsüz harfle biten bir fiile eklendiğinde -ın, -in, -un, -ün biçiminde kullanılırken; ünlü harfle biten bir fiile eklendiğinde önündeki yardımcı ses ile -yın, -yin, -yun, -yün biçiminde kullanılır.

İşlevleri

-(y)In /-(y)Un zarf-fiil ekinin, “-(y)A, -(y)I, -(y)U ve -(y)ArAk zarf-fiil eklerine koşut bir işlevi” bulunur (Korkmaz, 2019b, s. 864).

2.2.1.5. -(y)Inca / -(y)Unca

-(y)Inca /-(y)Unca zarf-fiil eki, zaman bildiren bir ek olup Eski Türkçedeki -gInçA zarf-fiil ekinin ön ses g- düşmesine ve dudak benzeşmesine uğraması sonucunda biçimlenmiş bir ektir. Ekin karşıladığı anlam genişletilmek istendiğinde “dek” ve “kadar” edatları kullanılabilir (Korkmaz, 2019b, s. 857 ve 860).

Şekilleri

-(y)Inca /-(y)Unca zarf-fiil eki, ünsüz harfle biten bir fiile eklendiğinde -ınca, -ince, -unca, -ünce biçiminde kullanılırken; ünlü harfle biten bir fiile eklendiğinde önündeki yardımcı sesle birlikte -yınca, -yince, -yunca, -yünce biçiminde kullanılır.

İşlevleri

-(y)InCA /-(y)UnCA zarf-fiil eki, esas fiili zaman yönünden kendine bağlar. Esas fiilin zamanını bildiren bu ek, “-dıkta, -dığı zaman, -dığında, -dıktan sonra” gibi işlevler görebilir. Esas fiil ile diğer fiil arasında şart anlamı oluşturmak amacıyla kullanılabilen -(y)InCA /-(y)UnCA zarf-fiil eki; olumsuzluk eki ile beraber kullanıldığında ise “-dığı için” anlamına gelir ve sebep bildirir. Ayrıca yönelme eki alan bir kelimedenden sonra kullanılan gelince yapısı, sahip olduğu anlamı yitirerek deyimleşir ve “...konusunda, ... söz konusu olunca” anlamlarına gelir (Korkmaz, 2019b, s. 858-860).

2.2.1.6. -(y)Ip / -(y)Up

-(y)Ip / -(y)Up zarf-fiil eki, işlek bir ek olup “iki kılışın birbiri ardınca veya aynı zamanda gerçekleştiğini gösterir” (Banguoğlu, 2019, s. 429).

Şekilleri

-(y)Ip / -(y)Up zarf-fiil eki, ünsüz harfle biten bir fiile eklendiğinde -ıp, -ip, -up, -üp biçiminde kullanılırken; ünlü harfle biten bir fiile eklendiğinde önündeki yardımcı ünsüz ile birlikte -yıp, -yip, -yup, -yüp biçiminde kullanılabilir.

İşlevleri

-(y)Ip / -(y)Up zarf-fiil eki, kendinden sonraki esas fiile bağlı olup esas fiil üzerindeki şahıs ve zamanı, genellikle de cümledeki özneyi üzerine çeker. Bu ekin, “bağlı bulunduğu esas fiildeki hareketten biraz önce gerçekleşmiş olan bir hareketi” gösterme işlevi vardır (Korkmaz, 2019b, s. 853). Bu ek, -(y)ArAk zarf-fiil eki gibi, esas fiille aynı anda yapılan bir hareketi karşılama işlevi ile kullanılabildiği gibi; esas fiildeki hareketin sürekli yapıldığını bildirmek için aynı fiil ya da yakın veya zıt anlamlı fiillere eklenerek tekrar oluşturma biçiminde de kullanılabilir. Ayrıca bu ekin, esas fiille birlikte tasvir fiili görevinde kullanılması; cümlede şüphe bildirmek için eklendiği aynı fiilin olumlu ve olumsuz biçimlerinin yan yana kullanılması; eklendiği fiilden sonra gelen ve farklı bir zarf-fiil eki alan fiilin görevini üstlenmesi gibi işlevleri de vardır (Korkmaz, 2019b, s. 854-857).

2.2.1.7. -mAdAn

-mAdAn zarf-fiil eki, Türkiye Türkçesinde yer alan -Ip/-Up, -A ve -(y)ArAk zarf-fiil ekleri ile oluşturulan yapıların olumsuzunu karşılayan bir ektir (Korkmaz, 1965, s. 259). Bu ek, “Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesinin -mAdIn zarf-fiilindeki ses değişmesiyle (-madın > -madan) oluşmuş” bulunur (Korkmaz, 2019b, s. 862). Olumsuzluk anlamı vermesi sebebiyle olumlu fiil kök ya da gövdelerine eklenir. Ayrıca cümle içinde verdiği anlamı kuvvetlendirmek için “evvel, sonra” gibi edatlar alabilir (Korkmaz, 2019b, s. 862-863).

Şekilleri

-mAdAn zarf-fiil eki, ünlü ya da ünsüz harfle biten fiillere eklenip -madan, -meden biçimlerinde kullanılabilir.

İşlevleri

-mAdAn zarf-fiil eki, fiilin zamanını ve durumunu belirtir. Bu ek, sadece zaman bildirmek için kullanıldığında ise, *önce* zaman zarfından yararlanır: ...*görmeden önce*, ...*inanmıştım* gibi (Karaağaç, 2012, s. 387). Olumsuz zarf-fiiller türetme işlevi ile kullanılan -mAdAn zarf-fiil eki, esas fiildeki hareketin zarf-fiildeki hareketten bağımsız olduğunu belirtmek için kullanıldığı zaman “-maksızın” anlamına gelen bir işlev kazanır: “... *kımıldamadan oturuyordu*” (Korkmaz, 2019b, s. 863). Ayrıca bu eki alan “durmadan” yapısı, anlam kaymasına uğrayıp kalıplaşarak esas fiile “hep, sürekli” anlamlarını veren bir işleve sahip olur: “... *durmadan yağıyordu*” (Korkmaz, 2019b, s. 864).

2.2.1.8. i-ken ~ -ken

i-ken ~ -ken zarf-fiil eki, “i- ek fiilinin zarf biçimidir. Bu ek fiil, Eski Türkçede *er-* ses yapısında olduğundan, ekin yapısı, geniş zamanlı *er-ür-ken* > *iken* gelişmesine bağlanmıştır: boş iken, çocuk iken, var iken gibi. Kullanımda çok kez aradaki *i-* ek fiili eriyip kaybolmuştur: boşken, değilken, çocukken gibi” (Korkmaz, 2019b, s. 864).

i-ken ~ -ken zarf-fiil eki, birleşik fiiller oluşturma yanı sıra, kip ve zaman eki alan fiillerle birleşip “birleşik çekim kalıpları” oluşturur: “*al-mış-ken, al-ır-ken, al-makta-iken* ...” gibi (Korkmaz, 2019b, s. 864-865). Ek, geniş zaman ekiyle işlek olarak kullanılmasına rağmen, ekin görülen geçmiş zaman, şart, emir ve istek kipleriyle kullanımı yoktur (Korkmaz, 2019b, s. 865).

Şekilleri

i-ken ~ -ken zarf-fiil eki, ünsüz harfle biten isim ya da fiile eklendiği zaman -ken biçiminde kullanılırken, ünlü harfle biten isim ya da fiile eklendiği zaman önündeki yardımcı ünsüz ya da ek fiil ile birlikte -yken, -iken biçiminde kullanılır.

İşlevleri

i-ken ~ -ken zarf-fiil eki, eklendiği fiil kök ya da gövdesinin “zaman” yönünü bildirir ve eklendiği fiilin ilettiği hareket ile esas fiilin ilettiği hareketin aynı zamanda gerçekleştiğini gösterir. Ayrıca, zarf-fiil ekinin eklendiği fiil ile esas fiil, içerik açısından ilişkili olabildiği gibi, ilişkisiz de olabilir. İlişkili olduğu durumlarda “*dıkça, -dığı sürece, -makta iken*” gibi anlamlar vererek bir süreklilik belirtirken; ilişkisiz olduğu durumlarda “*esnasında, -dığı sırada*” gibi anlamlar verir (Korkmaz, 2019b, s. 865).

i-ken ~ -ken zarf-fiil eki, -Iyor ve -mAktA şimdiki zaman ekleri ile birleştiğinde ortaya -Iyorken ve -mAktAyken zarf-fiilleri çıkar. Bu zarf-fiiller, esas fiildeki hareketin sürekliliğini gösterir. Ayrıca i-ken ~ -ken zarf-fiil eki, -mİş / -mUş duyulan geçmiş zaman ekiyle birleştiğinde, esas fiile “henüz gerçekleşmemiş tasavvur hâlinde şart bildiren yan anlamlı zaman ilişkisi ile” bağlanır: “*Almışken malın en iyisini alacaksın vb.*” (Korkmaz, 2019b, s. 867).

i-ken ~ -ken zarf-fiil eki, -AcAk gelecek zaman eki ile birleştiğinde ortaya -AcAkken yapısı çıkar. Bu yapı, “aynı zaman sürecinde esas fiildeki hareketin engellendiği niyet hâlindeki bir hareketi karşılar: ‘Tam dışarı çıkacakken, ... seslendi’” (Korkmaz, 2019b, s. 868).

i-ken ~ -ken zarf-fiil ekinin oluşturduğu yapı, kimi zaman esas fiilde iletilen hareketle zıtlaşan ve “-dığı hâlde, rağmen” anlamını ileten bir işleve sahip olur: “... *namaza durmuşken dayanamadı*” (Korkmaz, 2019b, s. 868).

2.2.2. Ad-Fiil ve Sıfat-Fiillerle Kurulan Zarf-Fiiller

2.2.2.1. -mAksIzIn

-mAksIzIn zarf-fiil eki, -mAk ad fiili, sIz yokluk eki ve +In vasıta hâli eklerinin birleşmesinden oluşan birleşik bir zarf-fiil ekidir. Vasıta hâli eki ile kurulan diğer zarf-fiillerin aksine, zaman belirtme özelliği silinmiş, “nitelik ve tarz bildiren bir zarf-fiil özelliği kazanmıştır” (Korkmaz, 2019b, s. 870).

Şekilleri

-mAksIzIn zarf-fiil eki, uyuma göre -maksızın, -meksizin şekillerinde görülebilir.

İşlevleri

-mAksIzIn zarf-fiil ekinin işlevi, “içcümlelerin gerçekleşmeyeceğini, yalnız başcümlelerin gerçekleşeceğini”, “cümlelerin asıl fiilindeki hareketin kendisindeki harekete bağlı olmadan gerçekleştiğini” bildirmektir” (Banguoğlu, 2019, s. 431; Korkmaz, 2019b, s. 870).

2.2.2.2. -mAklA

-mAklA zarf-fiil eki, -mAk ad fiil eki ve +le < ile vasıta hâli ekinin birleşmesinden oluşan birleşik bir zarf-fiil ekidir. Bu ek, zaman ve sebep bildirmez (Korkmaz, 2019b, s. 870).

Şekilleri

-mAklA zarf-fiil eki, uyuma göre -makla, -mekle biçimlerinde kullanılabilir.

İşlevleri

-mAklA zarf-fiil eki, “iç cümleyi başfiilin gerçekleşmesi için sebep kıl”ma, “-mAk suretiyle’ anlamında tarz bildirme; kendinden sonra bir beraber veya birlikte edatı ile genişletilerek, anlamca asıl fiildeki hareketi pekiştirme veya ona zıt düşen bir hareketi ifade etme” gibi işlevlerde kullanılır (Banguoğlu, 2019, s. 437; Korkmaz, 2019b, s. 870-871).

2.2.2.3. -mAsIylA

-mAsIylA zarf-fiil eki, -mA ad fiil eki, 3. tekil kişi iyelik eki ve +le < ile vasıta hâli ekinin birleşmesinden oluşan birleşik bir zarf-fiil ekidir. Çoğunlukla Rumeli ve Anadolu ağızlarında yer alır (Korkmaz, 2019b, s. 871).

Şekilleri

-mAsIyla zarf-fiil eki, uyuma göre -masıyla, -mesiyle biçimlerinde kullanılır.

İşlevleri

Olumsuzluk eki almayan -mAsIyla zarf-fiil eki, “asıl fiildeki hareketin, kendisindeki hareketin hemen arkasından gerçekleştiğini bildiren ve zamanda çabukluk gösteren bir işlev” ile kullanılır (Korkmaz, 2019b, s. 871).

2.2.2.4. -DİkçA/-DUkçA

-DİkçA/-DUkçA zarf-fiil eki, -Dİk/-DUk sıfat fiil eki ve +çA eşitlik hâli ekinin birleşmesinden oluşan birleşik bir zarf-fiil ekidir. Türkiye Türkçesinde sıklıkla kullanılır (Korkmaz, 2019b, s. 872).

Şekilleri

-DİkçA/-DUkçA zarf-fiil eki, uyuma göre -dikça, -dikçe, -dukça, -dükçe; -tıkça, -tikçe, -tukça, -tükçe biçimlerinde kullanılabilir.

İşlevleri

-DİkçA/-DUkçA zarf-fiil eki, “başcümle fiilini zaman içinde kendilerinin tekrar ve devamına tabi kılma”, “başcümle fiilini kendileriyle orantılı veya kendilerini başcümle fiiline şart kılma” gibi işlevlerde kullanılabilir (Banguoğlu, 2019, s. 433-434). Ek, “-dığı sürece” anlamında zamanda devam ve süreklilik; kullanıldığı yere göre aralıklı tekrar; ekin aynı fiil kök ya da gövdesine eklenerek asıl fiille tekrar oluşturarak anlamı güçlendirmesi; -mA olumsuzluk eki ile birleşerek “-madan önce, -madığı sürece” gibi anlamlar ileterek asıl fiilin zarf-fiil ekli yapı gerçekleşmeden gerçekleşmeyeceğini bildirme gibi işlevlerde kullanılabilir (Korkmaz, 2019b, s. 872-873). Ayrıca bu ek, +çA eşitlik hâli ile kullanılarak “-dığı kadar” anlamı ile derece bildirme işlevinde kullanılabildiği gibi; bazı kelimelerde kalıplaşarak deyim görevinde de kullanılabilir. Örneğin: *gittikçe* ve *oldukça*. “*Kalabalık gittikçe çoğalıyordu*” (Korkmaz, 2019b, s. 874).

2.2.2.5. -cAsInA

-cAsInA zarf-fiil eki, +çA eşitlik eki, üçüncü tekil kişi iyelik eki ve yönelme durumu ekinin birleşmesinden oluşan birleşik bir zarf-fiil ekidir. “-cAsInA ekinin -r, -Ar, -Ir/-Ur, -mİş/-mUş, -AcAk ekli sıfat fiiller ve bir sıfat fiil gibi de işlem görebilen -(y)Iyor ve -(y)IyormUş şekillerine getirilmesiyle kurulan -rcasına, -mıscasına, -(y)yorcasına, -(y)IyormUşcAsInA, -AcAkçAsInA ekli zarf-fiil türleri de vardır” (Korkmaz, 2019b, s. 875).

Şekilleri

-cAsInA zarf-fiil eki, uyuma göre -casına, -cesine biçimlerinde görülebilir.

İşlevleri

-cAsInA zarf-fiil eki, “bağlı bulunduğu fiildeki hareketin tarzını, benzetmeye veya farazî karşılaştırmaya dayanan ve asıl fiille aynı zamanda gerçekleşen bir hareketi” karşılama işlevinde kullanılır (Korkmaz, 2019b, s. 875).

2.2.2.6. -mAcAsInA

-mAcAsInA zarf-fiil eki, -cAsInA zarf-fiil ekinin önüne -mA ad fiil eki eklenmesiyle oluşturulan birleşik bir zarf-fiil ekidir. Ek, çok seyrek kullanılır (Korkmaz, 2019b, s. 876).

Şekilleri

-mAcAsInA zarf-fiil eki, uyuma göre -macasına, -mecesine şekillerinde kullanılabilir.

İşlevleri

-mAcAsInA zarf-fiil eki, eklendiği fiile “-mak suretiyle, -mak şartıyla” anlamları katarak “hareketin tarzını veya şartını” belirtir (Korkmaz, 2019b, s. 876).

2.2.2.7. -mAmAcAsInA

-mAmAcAsInA zarf-fiil eki, -mAcAsInA zarf-fiil ekinin önüne -mA olumsuzluk eki eklenerek elde edilen birleşik bir zarf-fiil ekidir. Ek, çok sık kullanılmaz (Korkmaz, 2019b, s. 876).

Şekilleri

-mAmAcAsInA zarf-fiil eki, uyuma göre -mamacasına, -memecesine şekillerinde kullanılabilir.

İşlevleri

-mAmAcAsInA zarf-fiil eki, “-mamak şartıyla”, “-mayacak şekilde” anlamlarında olumsuzluk bildirerek kullanılabildiği gibi; -mAksIzIn, -mAdAn zarf-fiil eklerinin işlevlerinde de kullanılabilir (Korkmaz, 2019b, s. 876).

2.2.2.8. -dIktAn, -dİğIndAn

-dIktAn/-dUktAn zarf-fiil eki, -dIk sıfat fiil ekine +tAn ayrılma durumu eki eklenerek oluşturulan birleşik bir zarf-fiil ekidir. -dİğIndAn zarf-fiil eki ise, -dIk sıfat fiil ekine üçüncü tekil kişi iyelik eki ve ayrılma durumu eki eklenmiş birleşik bir zarf-fiil ekidir (Korkmaz, 2019b, s. 877).

Şekilleri

-dIktAn/-dUktAn zarf-fiil eki, uyuma göre -dıktan, -dikten, -duktan, -dükten; -tıktan, -tikten, -tuktan, -tükten biçimlerinde görülebilirken; -dİğIndAn/-dUğUndAn zarf-fiil eki, uyuma göre -dığından, -diğinden, -duğundan, -düğünden; -tığından, -tiğinden, -tuğundan, -tüğünden biçimlerinde görülebilir.

İşlevleri

-dIktAn/-dUktAn zarf-fiil eki, zaman ve sebep gösterme işlevlerinde kullanılabilir. Olumsuzluk eki de alabilen bu ek, zaman bildirme işlevi ile kullanıldığında tek başına kullanılmaz. Zaman bildirme

işlevinde kullanılacağına ardından *sonra* edatı gelen -dİktAn/-dUktAn zarf-fiil eki, “asıl fiildeki hareketin kendinden sonra gerçekleştiğini” veya “asıl fiildeki hareketin gerçekleşmesine yol açan bir hareket” de bildirir (Korkmaz, 2019b, s. 877). -dİğIndAn/-dUğUndAn zarf-fiil eki ise, “asıl fiildeki hareketin nedenini bildirme”, “olup olmadığı” anlamına gelen bir “tarz ifadesi” iletme gibi işlevlerde kullanılabilir (Korkmaz, 2019b, s. 877-878).

2.2.2.9. -mAsIndAn

-mAsIndAn zarf-fiil eki, -mA ad fiil eki, üçüncü tekil kişi iyelik eki ve ayrılma durumu ekinen oluşan birleşik bir zarf-fiil ekidir (Korkmaz, 2019b, s. 878).

Şekilleri

-mAsIndAn zarf-fiil eki, uyuma göre -masından, -mesinden biçimlerinde görülebilir.

İşlevleri

-mAsIndAn zarf-fiil eki, “asıl fiillerdeki hareketin sebebini gösteren bir” işlevde kullanılır (Korkmaz, 2019b, s. 878).

2.2.2.10. -mAktAnsA

-mAktAnsA zarf-fiil eki, -mAk ad fiil eki, ayrılma durumu eki, ek fiil ve şart biçiminin birleşiminden oluşturulan birleşik bir zarf-fiil ekidir (Korkmaz, 2019b, s. 878).

Şekilleri

-mAktAnsA zarf-fiil eki, uyuma göre -maktansa, -mektense biçimlerinde görülebilir.

İşlevleri

-mAktAnsA zarf-fiil eki, “asıl fiildeki hareketin gerçekleşmesini zarf-fiildeki hareketin tercihine bağlayan ve ‘-acak yerde’ anlamı veren” bir işlevde kullanılır (Korkmaz, 2019b, s. 878).

2.2.2.11. -DİktA/-DUktA, -DİğIndA/-DUğUndA

-DİktA/-DUktA zarf-fiil eki, -Dİk/-DUk sıfat fiil eki ve bulunma durumu ekinin birleşiminden oluşturulan birleşik bir zarf-fiil ekidir. Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesinde işlek bir biçimde kullanılan bu ek, günümüz Türkiye Türkçesinde işlek bir biçimde kullanılmayarak yerini iyelikli şekillere ve -DİğIndA/-DUğUndA şekline bırakmıştır (Korkmaz, 2019b, s. 879).

Şekilleri

-DİktA/-DUktA, -DİğIndA/-DUğUndA zarf-fiil ekleri, uyuma göre -dıkta, -dikte, -dukta, -dükte; -tıkta, -tikte, -tukta, -tükte; -dığında, -diğinde, -duğunda, -düğünde; -tığında, -tiğinde, -tuğunda, -tüğünde biçimlerinde kullanılabilir.

İşlevleri

-DİktA/-DUktA, -DİğIndA/-DUğUndA zarf-fiil ekleri, “asıl fiildeki hareketin zamanını belirleyen” bir işlevde kullanılır (Korkmaz, 2019b, s. 879).

2.2.2.12. -AcAğIndA

-AcAğIndA zarf-fiil eki, yazı dilinde görülmeyp konuşma dilinde rastlanan bir zarf-fiil ekidir (Korkmaz, 2019b, s. 879).

Şekilleri

-AcAğIndA zarf-fiil eki, uyuma göre -acağında, -eceğinde biçimlerinde görülebilir.

İşlevleri

-AcAğIndA zarf-fiil eki, “‘geleceğin sırada, oturacağınız sırada’ gibi zaman zarfı görevindeki sıfat tamlamalarının yerini tut”ma işlevinde kullanılır (Korkmaz, 2019b, s. 879).

2.2.2.13. -İşIndA/-UşUndA

-İşIndA/-UşUndA zarf-fiil eki, -İş/-Uş ad fiil eki, iyelik eki ve bulunma durumu ekinin birleşiminden oluşan birleşik bir zarf-fiil ekidir (Korkmaz, 2019b, s. 879).

Şekilleri

-İşIndA/-UşUndA zarf-fiil eki, uyuma göre -ışında, -işinde, -uşunda, -üşünde biçimlerinde kullanılabılır.

İşlevleri

-İşIndA/-UşUndA zarf-fiil eki, “‘-dığı zaman’ anlamında bir zaman zarfı görevinde” kullanılır (Korkmaz, 2019b, s. 879).

2.2.2.14. -AcAğInA

-AcAğInA zarf-fiil eki, -AcAk sıfat fiil eki, iyelik eki ve yönelme durumu ekinin birleşiminden oluşan birleşik bir zarf-fiil ekidir (Korkmaz, 2019b, s. 880).

Şekilleri

-AcAğInA zarf-fiil eki, uyuma göre -acağına, -eceğine biçimlerinde görülebilir.

İşlevleri

Olumsuzluk eki almayan -AcAğInA zarf-fiil eki, “asıl fiildeki hareketin gerçekleşmesini, zıtlık anlamında bir başka hareketin engellenmesine bağlayan ‘-maktansa’ zarf-fiil ekine koşut anlamda tarz” bildirme işlevinde kullanılır (Korkmaz, 2019b, s. 880).

2.2.2.15. -AsIyA

-AsIyA zarf-fiil eki, gelecek zaman bildiren ve Eski Anadolu Türkçesinde işlek bir biçimde kullanılan -AsI sıfat fiil eki ile yönelme durumu ekinin birleşiminden oluşmuş bir zarf-fiil ekidir (Korkmaz, 2019b, s. 880).

Şekilleri

-AsIyA zarf-fiil eki, uyuma göre -asıya, -esiye biçimlerinde kullanılabilir.

İşlevleri

-AsIyA zarf-fiil eki, “-ecek kadar, bir zamana kadar’ anlamıyla, asıl fiildeki hareketin zaman sınırını belirleyen bir işlev” ile kullanılır (Korkmaz, 2019b, s. 880).

2.2.3. Çekimli Fiillerin Olumlu ve Olumsuzuyla Kurulan Zarf-Fiiller

2.2.3.1. -r (-Ar,-Ir/-Ur)... -mAz

-r (-Ar,-Ir/-Ur)... -mAz zarf-fiil eki, “geniş zaman ad fiilinin olumlu ve olumsuz türlerinin arka arkaya getirilmesiyle kurulan bir zarf-fiildir. Oğuz ve Kıpçak lehçelerine özgü bir şekil olarak, Türkiye Türkçesindeki kullanılışı çok yaygındır” (Korkmaz, 2019b, s. 881).

Şekilleri

-r (-Ar,-Ir/-Ur)... -mAz zarf-fiil eki, uyuma göre -ar... -maz, -er... -mez, -ir... -mez, -ır... -maz, -ur... -maz, -ür... -mez biçimlerinde kullanılabilir.

İşlevleri

-r (-Ar,-Ir/-Ur)... -mAz zarf-fiil eki, “asıl fiildeki hareketin, zarf-fiildeki hareketin hemen arkasından gerçekleştiğini” bildirme işlevi vardır. “Zamanda çabukluk” bildirir (Korkmaz, 2019b, s. 881).

2.2.3.2. -DI... ~ -mAdI

-DI... ~ -mAdI zarf-fiil eki, “tezlik” belirten bir zarf-fiil eki olup, görülen geçmiş zaman ekinin olumlu ve olumsuz çekimlerinin -şahıs ekleri de alabilerek- art arda sıralanmasıyla oluşturulan bir zarf-fiildir (Korkmaz, 2019b, s. 881).

Şekilleri

-DI... ~ -mAdI zarf-fiil eki, uyuma göre -dı... -madı, -di... -medi, -du... -madı, -dü... -medi; -tı... -madı, -ti... -medi, -tu... -madı, -tü... -medi biçimlerinde kullanılabilir.

İşlevleri

-DI... ~ -mAdI zarf-fiil eki, zamanda tezlik bildirme işlevi ile kullanılır ve “asıl fiildeki hareketin gerçekleşmesi hemen hemen zarf-fiildeki hareketin gerçekleşmesi ile eş zamanlıdır” (Korkmaz, 2019b, s. 881).

2.2.4. Görülen Geçmiş Zaman Çekimi ve Soru Edatıyla Kurulan Zarf-Fiiller

2.2.4.1. -DI/-DU mI/mU

-DI/-DU mI/mU zarf-fiil eki, görülen geçmiş zaman eli ile mI/mU soru ekinin birleşmesinden oluşan bir zarf-fiil yapısıdır. “Bazı durumlarda bu şekil, anlam kayması ile soru özelliğini kaybedip bir zaman zarfı olma özelliği kazanmıştır” (Korkmaz, 2019b, s. 882).

Şekilleri

-DI/-DU mI/mU zarf-fiil eki, uyuma göre -dı mı, -di mi, -du mu, -dü mü; -tı mı, -ti mi, -tu mu, -tü mü biçimlerinde kullanılabilir.

İşlevleri

-DI/-DU mI/mU zarf-fiil eki, geçmiş zaman ile ilgili bir anlamı karşılar ve zaman zarfı olarak kullanılır. Bu sebeple -DI/-DU mI/mU zarf-fiil eki, “-ınca’ zarf-fiiline denk pekiştirici bir işlev’e sahiptir. Esas fiildeki hareket, zarf-fiil ekli yapıdaki hareketin gerçekleşme zamanına bağlıdır (Korkmaz, 2019b, s. 882).

2.2.5. -sA Şart Kipinin Zarf-Fiil Olarak Kullanılması

2.2.5.1. -sA (<-sAr)

-sA zarf-fiil eki, Eski Türkçede yer alan -sAr ekinden gelir ve şart bildirir. Ancak şart bildiren bu ek, tek başına bir anlam ifade etmediği için cümlede zarf-fiil görevinde yer alır (Korkmaz, 2019b, s. 882).

Şekilleri

Zarf-fiil işlevinde kullanılan -sA şart eki, uyuma göre -sa, -se biçiminde kullanılabilir.

İşlevleri

-sA eki, esas fiildeki hareketin gerçekleşmesini, eklendiği fiil kök ya da gövdesinde yer alan “şart” anlamına bağlama işlevi ile kullanılır (Korkmaz, 2019b, s. 882).

2.3. Azerbaycan Türkçesinde Yer Alan Zarf-Fiil Ekleri (Feli-Bağlama)

Azerbaycan Türkçesinde zarf-fiil ekleri, diğer tüm lehçelerde olduğu gibi Azerbaycan Türkçesinde de işlek kullanılan eklerdendir. Azerbaycan Türkçesinde yer alan zarf-fiil ekleri şöyle sıralanabilir: -(y)A, -AlI, -(y)AndA, -AndAn, -Ar...-mAz, -(y)araq-(y)erek, -ken, -dıqca/-dikce/-duqca/-dükce, -dıqda/-dikde/-duqda/-dükde, -(y)Ib/-(y)Ub, -IncA/-UncA, -caq/-cek, -mAdAn, -mİş/-mAmlş (Yalçın, 2021, s. 349-359).

2.3.1. -(y)A

Azerbaycan Türkçesinde yer alan bu zarf-fiil eki, Türkçenin eski devirlerinden beri kullanılan ve işlek olan bir ektir.

Şekilleri

Bu ek, uyuma göre dört şekilde bulunabilir: -a, -e, -ya, -ye. Ek, ünlü ile biten bir fiile eklendiğinde -y- bağlantı ünsüzü ile kullanılabilmektedir. Örneğin, *güle-güle* “güle güle”, *oxuya-oxuya* “okuya okuya” gibi (Yalçın, 2021, s. 349).

İşlevleri

Bu zarf-fiil eki, tıpkı Türkiye Türkçesinde olduğu gibi tekrar oluşturmak için kullanılır. Ekin asıl işlevi durum bildirmektir. Diğer bir işlevi ise -A bil- yapısı ile yeterlilik anlamına vermektir. Ek, fiilin nasıl yapıldığını gösterir. Eklendiği fiile süreklilik anlamı katar. Örneğin, *...qayalardan tuta-tuta* “...kayalardan tuta tuta...” gibi (Yalçın, 2021, s. 349).

2.3.2. -All

Bu ek, Eski Türkçede yer alan -gAll ekinin ön sesinin düşmesi ile oluşan bir zarf-fiil ekidir ve Azerbaycan Türkçesinde işlek olarak kullanılır (Yalçın, 2021, s. 350).

Şekilleri

Bu zarf-fiil eki, uyuma göre iki şekilde kullanılabılır: -alı, -eli. Örneğin, *geleli* “geleli”, *yapalı* “yapalı” gibi (Yalçın, 2021, s. 350).

İşlevleri

Bu zarf-fiil ekinin temel işlevi, fiile süreklilik anlamı katmaktır. Eklendiği fiile “bir zamandan beri, belli bir süredir” anlamı veren bu ek, cümlede yer alan ana fiilin zamanını belirtir. Örneğin, *Bakıya geleli...* “Bakü’ye geleli...” gibi (Yalçın, 2021, s. 350).

2.3.3. -(y)AndA

Bu zarf-fiil eki, Azerbaycan Türkçesinde işlek kullanılan bir zarf-fiil ekidir.

Şekilleri

Bu zarf-fiil eki, -An sıfat-fiil ekine +dA bulunma durumu eki getirilerek oluşmuş bir zarf-fiil ekidir. Uyuma göre dört şekilde kullanılabılır: -anda, -ende, -yanda, -yende. Ek, ünlü ile biten bir fiile eklendiğinde -y- bağlantı ünsüzü getirilerek kullanılabilmektedir. Örneğin, *dolanda* “dolduğunda”, *gelende* “geldiğinde” gibi (Yalçın, 2021, s. 350-351).

İşlevleri

Bu ekin temel işlevi, zaman bildirmektir. Eklendiği cümlede yer alan ana fiilin ne zaman gerçekleştiğini belirtir. Diğer işlevi ise durum bildirmektir. Ayrıca Azerbaycan Türkçesinde yer alan bu ek, Türkiye Türkçesine “-dığında/-diğinde” zarf-fiil ekinin işleviyle aktarılır. Örneğin, *qayıdanda* “gittiğinde”, *gülende* “güldüğünde” gibi (Yalçın, 2021, s. 351).

2.3.4. -AndAn

Bu zarf-fiil eki, -AndA zarf-fiil eki ile aynı işleklığe sahip bir zarf-fiil ekidir.

Şekilleri

Bu ek, -An sıfat fiil eki ile +dAn ayrılma durumu ekinin birleşmesiyle oluşan bir zarf-fiil ekidir. Ek, uyuma göre iki şekilde bulunabilir: -andan, -enden. Tek başına kullanılabildiği gibi “beri, sonra” edatları ile de kullanılabilir. Örneğin, *gelenden* “geldikten sonra”, *kesenden beri* “kesildiğinden beri” gibi (Yalçın, 2021, s. 351).

İşlevleri

Bu zarf-fiil eki, -AndA zarf-fiil eki ile aynı işlevde kullanılır. Cümlede yer alan ana fiili zaman yönünden niteler. Fiilde iletilen hareketin ne zaman yapıldığını belirtir. Ayrıca bu ek, Türkiye Türkçesine “-dıktan sonra, -dığından beri” biçiminde aktarılır. Örneğin, *qoyandan sonra* “koyduktan sonra”, *kesenden beri* “kesildiğinden beri” gibi (Yalçın, 2021, s. 351-352).

2.3.5. -Ar...-mAz

Bu zarf-fiil eki, Türkiye Türkçesinde yer alan -Ar...-mAz zarf-fiil eki ile aynıdır. Bu ekin en önemli özelliği, Oğuz grubu Türk lehçelerinde görülüyor olmasıdır. Bu özelliği bozan tek istisna Kırım-Tatar Türkçesidir. Bunun sebebi ise Kırım-Tatar Türkçesinin Oğuz grubu Türk lehçelerinin etkisinde kalmış olmasıdır (Yalçın, 2021, s. 352).

Şekilleri

Bu ek, geniş zaman ekinin olumlusu ile olumsuzunun art arda gelmesiyle oluşan bir zarf-fiil ekidir. Uyuma göre iki şekilde bulunabilir: -ar...-maz, -er...-mez. Örneğin, *görer-görmez* “görür görmez”, *qoyar-qoymaz* “koyar koymaz” gibi (Yalçın, 2021, s. 352).

İşlevleri

Bu zarf-fiil eki, cümledeki ana yüklem zamanını belirtir. Cümlede yer alan hareketin zarf-fiil ekli yapıdan hemen sonra gerçekleştiğini bildirir. Örneğin, *...hiss eder-etmez gözlerimi açdım* “...hisseder hissetmez gözlerimi açtım” gibi (Yalçın, 2021, s. 352).

2.3.6. -(y)araq, -(y)erek

Bu zarf-fiil eki, Azerbaycan Türkçesinde işlek kullanılan bir zarf-fiil ekidir. Ekin Eski Türkçede yer almaması dikkat çekici bir özelliktir (Yalçın, 2021, s. 352).

Şekilleri

Bu zarf-fiil eki, uyuma göre dört şekilde bulunabilir: -yaraq, -yerek, -araq, -erek. Ek, ünlü ile biten bir fiile eklendiğinde -y- bağlantı ünsüzü getirilerek kullanılır. Örneğin, *düyünleyerek* “çatarak”, *sarılarak* “sarılarak” gibi (Yalçın, 2021, s. 353).

İşlevleri

Bu zarf-fiil eki, işlek kullanılan bir zarf-fiil ekidir ve çeşitli işlevleri bulunur. Bu işlevler şöyle sıralanabilir: Cümlede yer alan ana fiilin durumunu bildirme, cümlede yer alan ana fiilin sebebini belirtme, cümlede yer alan ana fiilin zamanını bildirme ve zarf-fiilli yapı ile ana fiilde bildirilen hareketleri birbirine bağlama. Bu işlevlerin örnekleri ise sırasıyla şunlardır: *...qaşlarını diyyünleyerek dedi* “...kaşlarını çatarak dedi”; *...pozulduğunu düşünerek kederlenirdi* “...bozulduğunu düşünerek kederlenirdi”; *...işimi qurtararaq gelerem* “...işimi bitirdikten sonra gelirim”; *...eziyetlere bahmayaraq, indi özünü xoşbəxt hiss edirdi* “...eziyetlere bakmayarak, şimdi kendini mutlu hissediyordu” (Yalçın, 2021, s. 353).

2.3.7. -ken

Bu ek, diğer lehçelerde olduğu gibi Azerbaycan Türkçesinde de işlek olarak kullanılan bir zarf-fiil ekidir.

Şekilleri

Bu zarf-fiil eki, geniş zaman eki olan -Ar/-Ir/-Ur ekleri ve duyulan geçmiş zaman eki olan -mİş/-mUş eklerine getirilerek kullanılır. Asıl zarf-fiil eki olan -ken, tek biçimde bulunur. Uyuma göre on şekilde kullanılabilir: -arken, -erken, -irken, -irken, -urken, -ürken; -mişken, -mişken, -muşken, -müşken. Örneğin, *isterken* “isterken”, *hazırlaşarken* “hazırlanırken”, *gelmişken* “gelmişken” gibi (Yalçın, 2021, s. 358).

İşlevleri

Bu zarf-fiil ekinin temel işlevi cümledeki ana fiildeki hareketin zamanını bildirmektir. Ek, ana fiildeki hareketle zarf-fiilli yapıda yer alan hareketin eş zamanlı olduğunu belirtir. Örneğin, *...hestehanada yatırken...onu unuda bilmirdi* “...hastanede yatarken...onu unutamıyordu” gibi (Yalçın, 2021, s. 358).

2.3.8. -dıqca/-dikce/-duqca/-dükce

Bu zarf-fiil eki, yalnızca Oğuz grubu Türk lehçelerinde görülen bir ektir ve işlek olarak kullanılır (Yalçın, 2021, s. 354).

Şekilleri

Bu ek, -dİq/-dUq sıfat-fiil ekin +cA zarf türetme eki getirilerek oluşmuş bir zarf-fiil ekidir. Azerbaycan Türkçesinde ekin yalnızca tonlu hâli bulunur ve uyuma göre dört şekilde kullanılabilir: -dıqca, -dikce, -duqca, -dükce. Örneğin, *gezdikce* “gezdikçe”, *baxdıqca* “baktıkça” gibi (Yalçın, 2021, s. 194 ve 354-355).

İşlevleri

Azerbaycan Türkçesinde işlek olarak kullanılan bu zarf-fiil ekinin temel işlevi zaman bildirmektir. Cümledeki ana fiilin zamanını bildiren bu ek, devamlılık bildirme ve süreklilik belirtme gibi işlevlere de sahiptir. Örneğin: *Baqdıqca hüsnüine doymayır gözüüm* “Baktıkça güzelliğine doymuyor gözlerim” gibi (Yalçın, 2021, s. 354-355).

2.3.9. -dıqda/-dikde/-duqda/-dükde

Bu zarf-fiil eki, işlek kullanılan bir zarf-fiil ekidir.

Şekilleri

Ek, -dİq/-dUq sıfat-fiil ekine +dA bulunma durumu eki getirilerek oluşmuş olan birleşik bir zarf-fiil ekidir. Azerbaycan Türkçesinde bu ek, uyuma göre dört şekilde kullanılabilir: -dıqda, -dikde, -duqda, -dükde. Örneğin, *verdikde* “verince, verdiği”, *açdıqda* “açınca, açtığı” gibi (Yalçın, 2021, s. 194 ve 355).

İşlevleri

Bu zarf-fiil eki, Türkiye Türkçesine “-dığında, -ınca” ekleri ile aktarılır. Cümlede yer alan ana fiildeki hareketin zarf-fiil ekli yapıya bağlı olması, bu ekin cümlede zaman işleviyle kullanılmasını sağlar. Örneğin, *...kapıyı açdıqda...içeri girdi* “...kapıyı açtığı...içeri girdi” gibi (Yalçın, 2021, s. 355).

2.3.10. -(y)İb/-(y)Ub

Bu zarf-fiil eki, her lehçede işlek olarak kullanılan bir zarf-fiil ekidir.

Şekilleri

Ek, Eski Türkçede yer alan -p zarf-fiil ekinin bağlantı ünlüsüyle birleşerek oluştuğu hâlidir. Azerbaycan Türkçesinde yalnızca tonlu olarak kullanılan bu ek, uyuma göre sekiz şekilde bulunabilir: -ib, -ib, -ub, -üb; -yib, -yib, -yub, -yüb. Ek, ünlü ile biten bir fiile eklendiğinde -y- bağlantı ünsüzü getirilerek kullanılır. Örneğin, *taxıyb* “takıp”, *bağlayıyb* “bağlayıp” gibi (Yalçın, 2021, s. 355-356).

İşlevleri

Bu zarf-fiil ekinin birçok işlevi vardır. Temel işlevi zaman bildirmektir. Cümlede yer alan ana fiildeki hareketi zaman yönünden etkiler ve fiilde yer alan hareketin zarf-fiilli yapıdan sonra gerçekleştiğini bildirir. Ekin diğer bir işlevi cümledeki hareketin nasıl gerçekleştiğini bildirmektir. Ayrıca bu ek, cümledeki yüklemnin sebebini ve amacını da bildirmektedir. Örnekler sırasıyla şöyledir: *...verib gelerem* “...verip gelirim”; *...yere döyüb kişneyirdi* “...yere vurup kişniyordu”; *...inciyib kende qayıdır* “...küsüp köye dönüyor” (Yalçın, 2021, s. 356-357).

2.3.11. -IncA/-UncA

Bu ek, diğer lehçelerde olduğu gibi Azerbaycan Türkçesinde de işlek kullanılan bir ektir.

Şekilleri

Eski Türkçede -ğınça/-ginçe biçiminde bulunan bu ek, zamanla ön ses düşmesine uğrayarak -IncA/-UncA şeklini almıştır. Azerbaycan Türkçesinde ekin yalnızca tonlu hâli kullanılır ve ek uyuma göre dört şekilde bulunabilir: -ınca, -ince, -unca, -ünce. Örneğin, *çıxmayınca* “çıkmayınca”, *itince* “kaybolunca” gibi (Yalçın, 2021, s. 357).

İşlevleri

Bu zarf-fiil ekinin temel işlevi, cümlede yer alan ana fiildeki hareketin başladığı zamanı belirtir. Örneğin, *...qış keçince bir il olsun* “...kış geçince bir yıl olsun” (Yalçın, 2021, s. 357).

2.3.12. -caq/-cek

Bu zarf-fiil eki, Azerbaycan Türkçesinde orta işlekliğe sahip bir ektir.

Şekilleri

Bu ek, -IçAk ekinin Azerbaycan Türkçesinde çeşitli değişimlerle aldığı son hâlidir. Azerbaycan Türkçesinde ek, yalnızca tonlu olarak kullanılır. Uyuma göre iki şekilde bulunabilir: -caq, -cek. Örneğin, *götürcek* “götürünce”, *çatcaq* “gelince” gibi (Yalçın, 2021, s. 353-354).

İşlevleri

Bu zarf-fiil eki, Türkiye Türkçesinde de yer alan -IncA, -UncA zarf-fiil ekiyle aynı işleve sahiptir. Ekin temel işlevi zaman bildirmektir. Cümlede yer alan ana fiilin zarf-fiilli yapıdan sonra gerçekleştiğini bildirir. Örneğin: *Qelbim alışır beldeki patranımı görcek* “Kalbim yanıyor belindeki silahı görünce” gibi (Yalçın, 2021, s. 354).

2.3.13. -mAdAn

Bu ek, diğer lehçelerde olduğu gibi Azerbaycan Türkçesinde de işlek kullanılan bir ektir.

Şekilleri

Ek, Eski Türkçede -mAtIn şeklinde ortaya çıkmış olup zamanla -mAdAn şeklini alan birleşik bir zarf-fiildir. Bu zarf-fiil eki, uyuma göre iki şekilde kullanılabilir: -madan, -meden. Örneğin, *görmeden* “görmeyen”, *qırpmadan* “kırpmadan” gibi (Yalçın, 2021, s. 359).

İşlevleri

Bu ek, eklendiği fiile olumsuzluk anlamı verir. Ekin işlevi ise cümlede yer alan ana fiildeki hareketin zamanını veya durumunu bildirmektir. Örneğin, *...qırpmadan baxırdı* “...kırpmadan bakıyordu” gibi (Yalçın, 2021, s. 359).

2.3.14. -mİş/-mAmlş

Bu ek, bir zaman ekidir fakat bazı cümlelerde kullanılışı bakımından zarf-fiil eki gibi görevler üstlenir.

Şekilleri

Bu ekler, -mİş duyulan geçmiş zaman eki ve bu ekin olumsuzudur. Uyuma göre altı şekilde bulunabilir: -mİş, -mİş, -muş, -müş; -mamış, -memiş. Örneğin, *söyletmemiş* “söyletmeyip”, *qalmış* “kalinca” gibi (Yalçın, 2021, s. 359).

İşlevleri

Azerbaycan Türkçesinde zaman eki olan bu ek, kullanılış bakımından “-dıqda, -ınca, -madan” gibi zarf-fiil eklerini karşılayabilir. Bu sebeple zarf-fiiller başlığı altında incelenen bu ek, cümlede yer alan ana fiildeki hareketin zamanını ya da nasıl gerçekleştiğini belirtir. Örneğin, *...seher gün doğmamış durmaq* “...sabah güneş doğmadan kalkmak” (Yalçın, 2021, s. 359-360).

2.4. Türkmen Türkçesinde Yer Alan Zarf-Fiil Ekleri (Hal İşlik)

Türkmen Türkçesinde zarf-fiil ekleri, her lehçede olduğu gibi işlek bir biçimde kullanılır. Türkmen Türkçesinde yer alan zarf-fiil ekleri, “basit ve türemiş zarf-fiiller” olmak üzere iki gruba ayrılır. Türkmen Türkçesinde yer alan zarf-fiil ekleri şunlardır: -a / -e / -ý; -y / -i, -u / -ü; -yp / -ip, -up / -üp / -p; -aagada / -äägede (-aagadan / -äägeden); -anda / -ende; -andan / -enden; -ansoň / -ensoň; -dykça / -dikçe, -dukça / -dükçe; -ynçaa / -inçää; -ýançaa / -ýänçää; -aly / -eli; -kaa / -kää, -maan / -mään; -mazdan / -mezden (Yıldırım, 2020, s. 459-482; Kara, 2012, s. 100-103).

2.4.1. Basit Zarf-Fiil Ekleri (Hal İşligiň Asyl Şekilleri)

2.4.1.1. -a / -e / -ý

Basit zarf-fiillerden biri olan -a / -e / -ý zarf-fiil eki, farklı şekil ve işlevlerde kullanılır.

Şekilleri

Bu ek, ünsüz harfle biten fiillere eklendiğinde damak uyumuna girerek -a / -e biçiminde kullanılırken; ünlü harfle biten fiillere eklendiğinde -ý biçiminde kullanılır (Yıldırım, 2020, s. 459).

İşlevleri

Bu ek, genellikle tekrar oluşturur ve yakın anlamlı kelimelere eklenerek ikileme yaratır. Örneğin, *aýlana-aýlana* “döne döne”; *soray-ideý* “arayıp sorup” (Yıldırım, 2020, s. 459). Tarz ve durum bildirmek işleviyle kullanılır.

2.4.1.2. -y / -i, -u / -ü

Basit zarf-fiil eklerinden olan -y / -i, -u / -ü zarf-fiil eki, işlek kullanılan bir ektir.

Şekilleri

Bu ek, damak ve dudak uyumuna girerek dört şekilde karşımıza çıkar: -y / -i, -u / -ü. Ayrıca ek, ünlü harfle biten fiile eklendiğinde fiilin sonunda yer alan ünlü harf ile zarf-fiilde yer alan ünlü harf birleşerek ikincil uzunluk yaratır. Örneğin, *başlaber-* [başla:ber-] < *başla-y-ber-* “başlayıvermek” gibi (Yıldırım, 2020, s. 460).

İşlevleri

Bu ek, bağlama işlevi ile kullanılan bir ektir. Ana fiil ile tasvir fiillerini (ber-, bil-) birbirine bağlamak üzere kullanılır. Örneğin, *boluberende* “oluverince”; *gidibilseñ* “gidebilirsen” gibi (Yıldırım, 2020, s. 460-461).

2.4.1.3. -yp / -ip, -up / -üp / -p

Basit zarf-fiil eklerinden -yp / -ip, -up / -üp / -p zarf-fiil eki, işlek kullanılan bir zarf-fiil ektir.

Şekilleri

Bu ek, uyuma giren bir ektir. Ünsüz harfle biten fiillere eklendiğinde damak ve dudak uyumuna göre dört şekilde kullanılabilir: -yp / -ip, -up / -üp. Ayrıca, ünlü ile biten fiillere eklendiğinde yardımcı ünsüz olan /y/ ünsüzünü almadan doğrudan eklenerek ikincil uzunluk meydana gelmesini sağlar. Örneğin, *baglap* [ba:ğla:p] < bagla-yp “bağlayıp”; *diläp* [dilä:p] < dile-ip “isteyip” gibi. Ayrıca bu ek, olumsuzluk eki olan -ma-/ -me- ekini alan fiillerden sonra kullanılmaz. Bu anlamı iletmesi için ekin -man / -mān şekilleri kullanılır. Örneğin, *alman* [alma:n] “almayıp, almadan”; *gelmän* [gelmä:n] “gelmeyip, gelmeden” gibi (Yıldırım, 2020, s. 463).

İşlevleri

Bu ekin ana işlevi, tarz bildirmek amacıyla kullanılmasıdır. Yanı sıra, ikileme ve tekrar grupları oluşturma ve birleşik fiiller oluşturulurken yardımcı fiil ile ana fiili birbirine bağlama görevinde de kullanılır. Örneğin, *gelip-geçip* “gelip geçip”; *berip- dur-* “verip durmak” gibi (Yıldırım, 2020, s. 463).

2.4.2. Türemiş Zarf-Fiil Ekleri (Hal İşliğin Yasama Şekilleri)

2.4.2.1. -aagada / -äägede (-aagadan / -äägeden)

Türkmen Türkçesinde türemiş zarf-fiil eklerinden biri olan -aagada / -äägede (-aagadan / -äägeden) zarf-fiil eki, işlek kullanılan bir ek değildir.

Şekilleri

Bu ek, damak uyumuna giren bir ek olup ilk ünlüsü uzun bir zarf-fiil ektir. Ek, uyuma göre dört şekilde görülebilir: -aagada / -äägede (-aagadan / -äägeden). Ekin -aagada / -äägede biçimi Türkiye Türkçesine genellikle -InA zarf-fiil eki olarak aktarılırken -aagadan / -äägeden biçimi genellikle -Ip veya -ArAk zarf-fiil ekiyle aktarılır. Örneğin, *bozulagada* “bozulunca”, *çykagada* “çıkınca”, *getirägede* “getirince”, *diyägeden* “deyip, diyerek”, *baraagada* “gidince, gider gitmez” gibi (Yıldırım, 2020, s. 466; Kara, 2012, s. 100).

İşlevleri

Bu ek, işlek kullanılan bir ek değildir. Ekin en temel işlevi cümlede iletilen iş ve hareketin ne zaman gerçekleştiğini bildirmektir. Örneğin, *Ýöne häzir ony getirägede, menin sürimi eline berseñ onarmaz* “Ancak şimdi onu getirince benim sürümü eline versen idare edemez” (Yıldırım, 2020, s. 467).

2.4.2.2. -anda / -ende

Türkmen Türkçesinde türemiş zarf-fiil eklerinden biri olan -anda / -ende zarf-fiil eki, sıfat-fiil eki olan -an/-en ekine -da/-de bulunma eki getirilmesiyle oluşan bir ektir.

Şekilleri

Bu ek, damak uyumuna giren bir ektir ve iki şekilde karşılaşılabılır: -anda / -ende. Ünlü harfle biten fiillere eklendiğinde fiilin son ünlüsü ile zarf-fiil ekinin ilk ünlüsü birleşerek ikincil uzunluk meydana getirir. Örneğin, *başlanda* [başla:nda] < *başla-anda* “başladığında” gibi. Ayrıca bu ek, -an/-en sıfat-fiil eki ile -da/-de bulunma ekinin arasına iyelik eki almış biçimde de görülebilir: *gaydanymda* “döndüğümde”, *geleninde* “geldiğinde” gibi (Yıldırım, 2020, s. 468).

İşlevleri

Bu zarf-fiil eki, Türkmen Türkçesinde işlek kullanılan bir ektir. Ekin ana işlevi, cümlede iletilen hareketin veya işin ne zaman yapıldığını bildirmektir. *Myrat öye gelende* “Murat eve geldiğinde, geldiği zaman” gibi (Yıldırım, 2020, s. 468).

2.4.2.3. -andan / -enden

Türkmen Türkçesinin türemiş zarf-fiil eklerinden biri olan -andan/-enden zarf-fiil eki, -an/-en sıfat-fiil eki ile -dan/-den çıkma durumu ekinin birleşmesiyle oluşan bir ektir.

Şekilleri

Bu ek, damak uyumuna giren bir ek olup iki biçimde bulunabilir: -andan / -enden. Ek, ünlüyle biten fiillere eklendiğinde fiilin son ünlüsü ile zarf-fiil ekinin ilk ünlüsü birleşerek ikincil uzunluk meydana getirir. Örneğin, *işländen* [işlä:nden] < *işle-enden* “çalışınca” gibi. Ayrıca bu ek, -an/-en sıfat-fiil eki ve -dan/-den çıkma durumu ekinin arasına iyelik eki gelmiş biçimde de kullanılabilir: *başlanımdan* “başladığımdan” gibi. Türkmen Türkçesinde bu ek, *soň* “sonra” edatı eklenerek de kullanılabilir: *barandan soň* “vardıktan sonra”, *girenden soň* “girdikten sonra” gibi (Yıldırım, 2020, s. 470).

İşlevleri

Türkmen Türkçesinin türemiş zarf-fiil eklerinden biri olan -andan / -enden zarf-fiil eki, işlek kullanılan bir ektir. Görevi ise cümlede iletilen hareketin ve işin ne zaman yapıldığını bildirmektir. Örneğin, *Ol öýüň içine girenden...* “O evin içine girince, girdiği zaman...” gibi (Yıldırım, 2020, s. 470).

2.4.2.4. -anson / -enson

Türkmen Türkçesinin türemiş zarf-fiil eklerinden biri olan -anson / -enson zarf-fiil eki, -an/-en sıfat-fiil ekine *soň* çekim edatı eklenerek oluşturulan bir ektir.

Şekilleri

Bu zarf-fiil eki, kısmen uyuma girer. Ekin ilk hecesinde bulunan ünlüler uyuma girerken son hecesinde bulunan ünlü uyuma girmez: *gelensoň* “gelince” gibi. Bu ek, ünlüyle biten fiillere eklendiğinde fiilin son ünlüsü ile ekin ilk ünlüsü birleşerek ikincil uzunluk meydana getirir. Örneğin, *okansoň* [oka:nsoň] < *oka-ansoň* “okuyunca” gibi. Ayrıca bu zarf-fiil eki, -an/-en sıfat fiil eki ile *soň* çekim edatının arasına iyelik eki getirilerek de kullanılabilir: *baramsoň* (<*bar-an-ım-soň*) “vardığım zaman, varınca” gibi (Yıldırım, 2020, s. 472).

İşlevleri

Bu zarf-fiil eki, Türkmen Türkçesinde işlek kullanılan bir ektir. Eklendiği fiili zaman yönünden tamamlar ve fiile “-ınca/-ince, -dığında/-diğinde, -dıktan/-dikten sonra” anlamı yükler. Örneğin, *Özleri ol hozlary paylaşyp bilmänsoňlar...* “Kendileri bu cevizleri paylaşamayınca, paylaşamadığı zaman...” gibi (Yıldırım, 2020, s. 472-473).

2.4.2.5. -dykça / -dikçe, -dukça / -dükçe

Türkmen Türkçesinin türemiş zarf-fiil eklerinden biri olan -*dykça* / -*dikçe*, -*dukça* / -*dükçe* zarf-fiil eki, sıfat-fiil eki olan -*dyk/-dik*, -*duk/-dük* ekine -*ça/-çä* eşitlik eki getirilerek oluşturulan bir ektir.

Şekilleri

Bu ek, sıfat-fiil eki olan -*dyk/-dik*, -*duk/-dük* ekine eşitlik eki olan -*ça/-çä* getirilerek oluşan bir ektir. Ek, damak ve dudak uyumuna girer. Ancak bu zarf-fiil ekini oluşturan eklerden ilki olan sıfat-fiil ekinin ön sesi her zaman tonludur. Zarf-fiil ekini oluşturan eklerden ikincisi olan eşitlik ekinin ön sesi ise her zaman tonsuzdur ve oluşan bu ek ünsüz uyumuna girmez: *okadykça* “okudukça”, *durdukça* “durdukça”, *aylandykça* “dolaştıkça” gibi. Ayrıca bu zarf-fiil eki, sıfat-fiil eki olan -*dyk/-dik*, -*duk/-dük* eki ile eşitlik eki olan -*ça/-çä* ekinin arasına iyelik eki getirilerek de kullanılabilir. Örneğin, *seretdigiçe* <*seret-dig-i-çe* “baktıkça” gibi. Ekin bu kullanım şekli, Türkmen Türkçesinde daha yaygın görülür. (Yıldırım, 2020, s. 473-474).

İşlevleri

Türkmen Türkçesinde bu ek, işlek kullanılan bir ektir ve fiilin ilettiği anlamı zaman işleviyle tamamlar. Örneğin, *Asyl olar gün geldikçe semröp baryarmyşlar* “Onlar gün geçtikçe semiriyormuş” gibi (Yıldırım, 2020, s. 474).

2.4.2.6. -ynçaa / -inçää

Türkmen Türkçesinde zarf-fiil olarak yer alan bu ek, iki ünlüsünün de uzun olması bakımından önemli bir ektir.

Şekilleri

Bu ekin iki ünlüsü de uzundur: *-y:nça:* / *-i:nçä:*. Yıldırım'ın Borcakov'dan aktardığı bilgiye göre bu zarf-fiil eki, *-gan* / *-gen* (*-gyn* / *-gin*) eki ile *çak* / *çag* veya *çen* kelimelerinden kısalan *-ça* / *-çe* ekinin birleşmesi sonucu oluşmuştur. Yalnızca iki biçimde kullanılabilen ve damak uyumuna giren bu ekin en önemli özelliği, üzerine şahıs eki alabilmesidir. Örneğin, *barynçam* “(ben) varıncaya kadar”, *barynçak* “(biz) varıncaya kadar” gibi (2020, s. 475).

İşlevleri

Türkmen Türkçesinin türemiş zarf-fiil eklerinden biri olan *-ynça/-inçä* eki, orta düzeyde işlek bir ektir. Bu ek, eklendiği fiili zaman yönünden tamamlar. Cümlelerin ilettiği hareketin gerçekleştiği ana kadar geçen süreyi belirtme işlevine sahiptir. Örneğin: *Atynyň ýanyna barynça...* “Atının yanına varıncaya kadar, varana dek...” gibi (Yıldırım, 2020, s. 475).

2.4.2.7. -ýança / -ýänçä

Türkmen Türkçesinin türemiş zarf-fiillerinden biri olan *-ýança* / *-ýänçä* zarf-fiil eki, *-ýan* / *-ýän* sıfat-fiil eki ile *-ça* / *-çä* eşitlik ekinin birleşiminden oluşan bir ektir.

Şekilleri

Bu ekte yer alan iki ünlü de uzun ünlü olup *ýan* / *-ýän* sıfat-fiil eki ile *-ça* / *-çä* eşitlik ekinin birleşiminden oluşmuştur. Ek, ünlü uyumuna göre iki biçimde kullanılır: *-ýança* / *-ýänçä*. Bu zarf-fiil ekinde yer alan eşitlik eki, her zaman tonsuz olup ünsüz uyumuna girmez: *gelyänçä* “gelinceye kadar” gibi. Ayrıca bu ek, üzerine şahıs ekleri de alabilmesi bakımından önemlidir: *barýança* “(ben) varıncaya kadar” gibi (Yıldırım, 2020, s. 476).

İşlevleri

Türkmen Türkçesinde işlek olan bu ek, bir önceki maddede tanıtılan *-ynçaa* / *-inçä* zarf-fiil ekinin yerine de kullanılabılır. Ekin işlevi, cümlelerin ilettiği iş ve hareketin ortaya çıkma anına kadar geçen süreyi belirtir: *Tä haty özi çykaryp beryänçä...* “Ta ki yazıyı çıkarıp verinceye kadar...” gibi. Ayrıca bu ek, yan cümlede bildirilen ve devam eden iş ve hareketin süresini bildirir: *Tä haty özi çykaryp beryänçä, men oňa azap bereýin* “Ta ki yazıyı çıkarıp verinceye kadar ben ona eziyet edeyim” gibi (Yıldırım, 2020, s. 476).

2.4.2.8. -aly / -eli

Türkmen Türkçesinin türemiş zarf-fiil eklerinden biri olan *-aly* / *-eli* zarf-fiil eki, orta düzeyde bir işleklığe sahiptir.

Şekilleri

Bu ek, *-galı* / *-geli* ekinin ön sesinde yer alan *g*’nin düşmesiyle oluşan bir ektir. Ek, damak uyumuna giren bir zarf-fiil eki olup *bäri* “beri” edatı ile kullanılır. Ünlü uyumuna göre iki şekilde

kullanılabilir: *-aly / -eli*. Ayrıca bu ek, kendisinden sonra iyelik eki de alabilir: *ýitirelim bári* “kaybettiğimden beri” gibi (Yıldırım, 2020, s. 477-478; Kara, 2012, s. 100).

İşlevleri

Bu zarf-fiil eki, orta düzeyde işlekliğe sahip bir ektir. Temel olarak fiili zaman işleviyle tamamlar. Cümlede bildirilen iş ve hareketin devam ettiğini bildirir: *Ol öleli bári indi on ýyl geçdi* “O öldüğünden beri on yıl geçti” gibi (Yıldırım, 2020, s. 478).

2.4.2.9. -kaa / -kää

Türkmen Türkçesinde türemiş zarf-fiil eklerinden biri olan *-kaa / -kää* zarf-fiil eki, işlek bir ektir. Araştırmacıların birçoğu tarafından sadece bildirme eki olarak ele alınır.

Şekilleri

Bu ek, *e- (<er-)* “imek” fiilinin üstüne öğrenilen geçmiş zaman eki olan *-ken* ekinin getirilmesi ve son ses *-n*’nin düşerek kendinden önceki ünlüyü uzatmasıyla oluşan bir ek olup uyuma göre iki şekilde kullanılabilir: *garrıkaa* “yaşlıyken”, *gelenkää* “gelmişken” gibi. Ayrıca bu ek, üzerine şahıs eki alabilmesi bakımından önemlidir: *alyaarkaam* “(ben) alıyorken”, *alyaarkaañ* “(sen) alıyorken” (Kara, 2012, s. 102; Yıldırım, 2020, s. 355).

İşlevleri

Bu ek, Türkmen Türkçesinde son derece işlek bir ektir. Ek, cümlelerin ilettiği işe ve harekete eşlik eden başka bir iş veya hareketi işaret eder (Kara, 2012, s. 102).

2.4.2.10. -maan / -mään

Türkmen Türkçesinin türemiş zarf-fiil eklerinden biri olan *-maan / -mään* zarf-fiil eki, işlek bir ektir.

Şekilleri

Bu ek, damak uyumuna giren bir zarf-fiil ekidir ve ekte yer alan ünlü uzundur. Ek, tarihî dönemde yer alan *-madın / -medin* ekinden türemiştir (Kara, 2012, s. 102). Ünlü uyumuna göre iki şekilde kullanılabilir: *çydap bilmän* “dayanamayıp”, *sarsman* “kılmıdamadan” gibi (Yıldırım, 2020, s. 479).

İşlevleri

Bu zarf-fiil eki, Türkmen Türkçesinde işlek olarak kullanılan bir ektir. Ek, Türkiye Türkçesinde yer alan “-mAdAn” ve “-mAyIp” ekleriyle aynı anlamı karşılar ve olumsuzluk bildiren bir zarf-fiil ekidir. Cümlede bildirilen hareketin nasıl meydana geldiğini bildirir: *Ol hiç zat diýmän...* “O hiçbir şey diyemeyip...” (Yıldırım, 2020, s. 479; Kara, 2012, s. 102).

2.4.2.11. -mazdan / -mezden

Türkmen Türkçesinin türemiş zarf-fiil eklerinden biri olan *-mazdan / -mezden* zarf-fiil eki, işlek bir ektir.

Şekilleri

Bu ek, olumsuz sıfat-fiil eki olan *-maz / -mez* eki ile *-dan / -den* çıkma durumu ekinin birleşmesiyle oluşan bir ektir ve ünlü uyumuna girerek iki şekilde kullanılabilir: *bilmezden* “bilmeden”, *başlamazdan* “başlamadan” gibi. Ek, genellikle kendinden sonra *öñ* “önce”, *öñürti* “ilk, önce”, *öñinçä* “önce”, *ozal* “önce, evvel” gibi edatlar alır: *başlamazdan öñ* “başlamadan önce”. Ayrıca bu zarf-fiil eki, *-maz / -mez* sıfat-fiil eki ile *-dan / -den* çıkma durumu ekinin arasına iyelik eki getirilerek de kullanılabilir: *ölmezimden öñ* “(ben) ölmeden önce” gibi (Yıldırım, 2020, s. 481).

İşlevleri

Bu zarf-fiil eki, Türkmen Türkçesinde oldukça işlek kullanılan bir ektir. Cümleyi zaman yönünden etkileyen bu ek, hareketin zamanını bildirir: *Söze başlamazdan öñ...* “Söze başlamadan önce, başlamadan evvel...” (Yıldırım, 2020, s. 481).

2.5. Gagavuz Türkçesinde Yer Alan Zarf-Fiil Ekleri (Hal İştennik)

Gagavuz Türkçesinde yer alan zarf-fiil ekleri, Türkiye Türkçesinde yer alan zarf-fiil ekleri ile (ses değişimleri göz ardı edilirse) çoğunlukla aynıdır. Gagavuz Türkçesinde yer alan zarf-fiil ekleri ise şunlardır: *-A*, *-(A/I)r -mAz*, *-DİkçA*, *-DİktAn*, *-DİynAn*, *-DİcAAAn(An)*, *-I*, *-IncA(n/A)*, *-IncAk*, *-Ip*, *-kAn(A)*, *-mAdAAAn*, *-(y)ArAk* (Özkan, 2019, s. 282-287).

2.5.1. -A

Oldukça eski ve işlek bir ek olan *-A* zarf-fiil eki, farklı şekil ve işlevlerde kullanılabilir (Özkan, 2019, s. 282).

Şekilleri

-A zarf-fiil eki, uyuma göre *-a* ve *-ä* şeklinde kullanılabilir.

İşlevleri

-A zarf-fiil ekinin üç işlevi vardır. Bunlar: Asıl fiilin anlamını devamlılık hâlinde tamamlamak için tekrar grupları oluşturmak; birleşik fiil oluşturulurken asıl fiil ve yardımcı fiil arasına gelerek fiilleri kaynaştırmak ve kalıplaşarak sıfat ya da isim hâlinde kullanılabilme. Örneğin, *bir sapa sokak* (Özkan, 2019, s. 282).

2.5.2. -(A/I)r -mAz

-(A/I)r -mAz eki ile kurulan zarf-fiil ekli yapı, geniş zamanın olumlu ve olumsuz 3. tekil kişi çekiminin aynı fiilin kök veya gövdesine art arda getirilmesi suretiyle oluşturulur. Ek, farklı şekil ve işlevlerde kullanılabilir (Özkan, 2019, s. 282).

Şekilleri

-(A/I)r -mAz zarf-fiil eki, uyuma göre *-ar -maz*, *-är -mäz*, *-ır -maz*, *-ir -mäz*, *-ur -maz*, *-ür -mäz* şeklinde kullanılabilir.

İşlevleri

-(A/I)r -mAz eki ile oluşan zarf-fiil ekli yapı, “çabukluk” ve “pekiştirme” anlamı iletir. Ayrıca bu ek ile oluşturulan yapı, bazı durumlarda adın önüne gelerek sıfat fiil işlevinde kullanılabilir (Özkan, 2019, s. 283).

2.5.3. -DİkçA

-DİkçA zarf-fiil eki, -Dİk sıfat fiil ekine -çA eşitlik eki eklenerek oluşturulan bir zarf-fiil ekidir (Özkan, 2019, s. 283).

Şekilleri

-DİkçA zarf-fiil eki, uyuma göre -dıkça, -dikçä, -dukça, -dükçe; -tıkça, -tikçä, -tukça, -tükçe şekillerinde kullanılabilir. Valkaneş ağzında -DİkçAn biçimi de yer alır (Özkan, 2019, s. 283).

İşlevleri

-DİkçA zarf-fiil eki, yüklem görevindeki fiilin hareketini “zaman” açısından tamamlar. Ayrıca *gittikçe* zarf-fiil ekli yapı, “zaman geçtikçe” anlamında kullanılır (Özkan, 2019, s. 283).

2.5.4. -DİktAn

-DİktAn zarf-fiil eki, -Dİk sıfat fiil eki ile -tAn ayrılma durumu eki birleştirilerek oluşturulan bir yapıdır. Bu yapı, fiilin kök ya da gövdesine -DİktAn zarf-fiil ekinin eklenmesinin hemen ardından “sora” zaman zarfının getirilmesi ile oluşturulur (Özkan, 2019, s. 283).

Şekilleri

-DİktAn zarf-fiil eki, uyuma göre -dıktan, -diktän, -duktan, -düktän; -tıktan, -tiktän, -tuktan, -tüktän şekillerinde kullanılabilir.

İşlevleri

-DİktAn zarf-fiil ekinin işlevi, eklendiği fiil kök ya da gövdesini “geçmiş zaman” anlamı ile yükleme bağlamaktır (Özkan, 2019, s. 283).

2.5.5. -DİynAn

-DİynAn zarf-fiil ekinin oluşumu ile ilgili iki görüş mevcuttur: 1) -Dİk (sıfat fiil eki), +I (3. tekil kişi iyelik eki), *ile*, *n* (vasıta hâli) eklerinin birleşmesi ile; 2) Eski Oğuz Türkçesinde görülen -*Dug+I+n-lAyIn* eklerinin birleşmesi ile oluşturulması (Özkan, 2019, s. 283). Ekte yer alan 3. tekil kişi iyelik eki, zamanla işlevini yitirerek diğer kişilerde de kullanılmıştır (Özkan, 2019, s. 284).

Şekilleri

-DİynAn zarf-fiil eki, uyuma göre -dıynan, -diynän, -duynan, -düynän; -tıynan, -tiynän, -tuynan, -tüynän şekillerinde kullanılabilir. Valkaneş ağzında -DİInAn biçimi de bulunur (Özkan, 2019, s. 284).

İşlevleri

-DIynAn zarf-fiil eki, tıpkı -IncA zarf-fiil eki gibi hâl ve zaman bildirmek için kullanılır. Eklendiği fiil kök ya da gövdesinin olmaya başladığı ânı belirtir (Özkan, 2019, s. 284).

2.5.6. -DIcAAn(An)

-DIcAAn(An) zarf-fiil ekinin oluşumu ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Nevzat Özkan, ekin oluşumu hakkında L. A. Pokrovskaya'nın görüşünün dI (<dII<-dIğI<-dIk+I) +çAAn (<çağın<çak+ın) +nAn (-lA+n) > dIcAAn+nAn > dIcAAnAn olduğunu; Pokrovskaya'nın ekte *çak* / *çağ* zaman zarfının varlığından bahsettiğini aktarır (2019, s. 284). Nevzat Özkan'ın açıklamalarına göre -DIcAAn zarf-fiil eki, -DIk sıfat fiil eki ve -cAk küçültme eki ile oluşturulup ünsüz düşmesiyle -DIcAk şeklini alan ve üzerine +n vasıta hâli eki getirilerek zarflaştırılan bir yapıdır. Ayrıca Özkan, -DIcAAn(An) biçiminin ekte yer alan +n vasıta işlevinin unutulmuş yapıya yeni bir vasıta edatı getirilmesiyle -DIcAğIn + ile + n > -DIcAAnAn şeklinde oluştuğunu da belirtir (2019, s. 284).

Şekilleri

-DIcAAn(An) zarf-fiil eki, uyuma göre -dıcaan(an), -dicää(än), -ducaan(an), -dücää(än); -tıcaan(an), -ticää(än), -tucaan(an), -tücää(än) şekillerinde kullanılabilir.

İşlevleri

-DIcAAn(An) zarf-fiil ekinin işlevi, tıpkı -(A/I)r - mAz ve -IncA zarf-fiil ekleri gibi “çabukluk, pekiştirme” ve “hâl, zaman” ifade etmektir (Özkan, 2019, s. 284).

2.5.7. -I

Eski Türkçe ve Eski Oğuz Türkçesinde işlek bir ek olan -I zarf-fiil eki, birleşik fiillerde kullanılan bir ektir (Özkan, 2019, s. 284).

Şekilleri

-I zarf-fiil eki, uyuma göre -ı, -i, -u, -ü şekillerinde kullanılabilir.

İşlevleri

-I zarf-fiil eki, birleşik fiil oluşturulurken asıl fiil ile yardımcı fiil arasında kullanılır (Özkan, 2019, s. 285).

2.5.8. -IncA(/A)

-IncA(n/A) zarf-fiil eki, hâl ve zaman bildiren eklerdendir. -IncA(n/A) zarf-fiil ekinde yer alan -nA eki kuvvetlendirme eki olup, sondaki -A ekinin düşmesi ile -IncAn şeklini alır (Özkan, 2019, s. 285).

Şekilleri

-IncA(n/A) zarf-fiil eki, uyuma göre -ınca(n/a), -incä(n/ä), -unca(n/a), -üncä(n/ä) şekillerinde kullanılabilir.

İşlevleri

-IncA(n/A) zarf-fiil eki, hâl ve zaman bildiren eklerden biri olup getirildiği fiil kök ya da gövdesinin ortaya çıktığı ânı belirtir. -IncA zarf-fiil eki, -A yönelme eki ve kadar edatı getirilmeden “-A kadar” anlamında kullanılabilir (Özkan, 2019, s. 285).

2.5.9. -IncAk

-IncAk zarf-fiil eki, Eski Oğuz Türkçesinde yer alan ve -IncA eki ile aynı işlevde kullanılan -IcAk zarf-fiil ekinin bir kalıntısıdır (Özkan, 2019, s. 285).

Şekilleri

-IncAk zarf-fiil eki, uyuma göre -ıncak, -incäk, -uncak, -üncäk şekillerinde kullanılabilir.

İşlevleri

-IncAk zarf-fiil eki, “-IncAyA kadar” işlevi ile kullanılır (Özkan, 2019, s. 285).

2.5.10. -Ip

-Ip zarf-fiil eki, işlek bir ek olup tekrar biçiminde aynı fiil kök ya da gövdesine eklenerek kullanılabilirdiği gibi; tekrar biçiminde zıt anlamlı iki fiil kök ya da gövdesine eklenerek de kullanılabilir. Ayrıca Gagavuz Türkçesinde bazı durumlarda -Ip zarf-fiili yerine çekimli fiil de kullanılabilmektedir: *o sindi gitti* gibi (Özkan, 2019, s. 286).

Şekilleri

-Ip zarf-fiil eki, uyuma göre -ıp, -ip, -up, -üp şekillerinde kullanılabilir.

İşlevleri

-Ip zarf-fiil eki, yüklemi hareketin hâli açısından tamamlayan bir ektir (Özkan, 2019, s. 286).

2.5.11. -kAn(A)

-kAn(A) zarf-fiil eki, fiilin oluşunu bildiren bir zarf-fiil eki olup, ünlü ile biten kelimelere getirildiğinde önünde bulunan -i ek eyleminin y- yardımcı ünsüzüne dönüştüğü; ünsüz ile biten kelimelere getirildiğindeyse i- ek eyleminin düştüğü görülür. Çekimli fiillerin üzerine de getirilebilen -kAn(A) zarf-fiil eki, yalnızca istek ve emir çekimlerine getirilmez. Ayrıca -kAn(A) zarf-fiil ekinde bulunan -A seslenme ünlemi, bazen ekle kaynaşmış bir biçimde kullanılır (Özkan, 2019, s. 286).

Şekilleri

-kAn(A) zarf-fiil eki, uyuma göre -kana, -kenä, -kan, -kän şekillerinde kullanılabilir.

İşlevleri

-kAn(A) zarf-fiil eki, “fiilin ayrı zamana bağlı bir başka kılış içinde oluşmasını” bildirme işlevi ile kullanılan bir ektir (Banguoğlu, 2019, s. 431)

2.5.12. -mAdAAAn

-mAdAAAn zarf-fiil eki, birleşik bir ek olup olumsuzluk bildirir. Zeynep Korkmaz'ın *Türkiye Türkçesindeki -madan / -meden < -madın / -medin Zarf-Fiil (Gerindium) Ekinin Yapısı Üzerine* başlıklı makalesinde belirttiği gibi, Eski Türkçede -mAtI biçiminde kullanılan zarf-fiil ekine +n vasıta hâli eki eklenerek -mAtIn biçimine getirilmiş, sonrasında ise -mAyIn ve -mAdIn biçimlerinde kullanılmıştır. Oğuz grubu Türk lehçelerinde +dIn çıkma hâli ekinin +dAn biçimini almasıyla bu ek, -mAdAn şeklinde kullanılır olmuştur (1969, s. 297-307). Gagavuz Türkçesinde ekin ikinci hecesi olan +dAn eki, eklenen *değin* edatına benzetilip +dAAAn biçiminde kullanılmaya başlanmıştır (Özkan, 2019, s. 287).

Şekilleri

-mAdAAAn zarf-fiil eki, uyuma göre -madaan, -medään şeklinde kullanılabilir.

İşlevleri

-mAdAAAn zarf-fiil eki, olumsuzluk bildiren bir zarf-fiil eki olup hâl ve zaman ifade etmek için kullanılır (Özkan, 2019, s. 286).

2.5.13. -(y)ArAk

-(y)ArAk zarf-fiil eki, -A zarf-fiil eki ile -rAk karşılaştırma ekinin birleşmesi ile oluşan işlek bir zarf-fiil ekidir (Özkan, 2019, s. 287).

Şekilleri

-(y)ArAk zarf-fiil eki, uyuma göre -(y)arak, -(y)eräk şekillerinde kullanılabilir.

İşlevleri

-(y)ArAk zarf-fiil eki, asıl kılış bildiren fiilin yanında onun yardımcısı olan fiile eklenir (Banguoğlu, 2019, s. 430). Bu sayede -(y)ArAk zarf-fiil ekini alan fiil, esas fiili zaman ve durum açısından belirtme görevi görür.

3. GÜNEYBATI TÜRK LEHÇELERİNDE YER ALAN ZARF-FİİL EKLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI (TEPEGÖZ DESTANI ÖRNEĞİ İLE)

Bu çalışmada, Türk edebiyatının kıymetli ürünlerinden biri olan *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde yer alan "Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destan" başlıklı hikâye ele alınarak zarf-fiil ekleri incelenecek ve karşılaştırılacaktır.

Eserin orijinal yazması, Eski Anadolu Türkçesine aittir. Bu sebeple zarf-fiil ekleri incelenirken metnin orijinalinde yer alan zarf-fiil ekleri tespit edilecek; ardından zarf-fiil ekli yapıların sırasıyla Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesindeki çevirileri sıralanacaktır. Bu sıralama yapılırken zarf-fiil ekleri karşılaştırılacak; bulunan benzerlikler ve değişimler gözler önüne serilecektir. Ayrıca biçimsel olarak yapılan karşılaştırma tablo şeklinde verilecektir. Teorik anlamda incelenen lehçelerde bulunmayan fakat Eski Anadolu Türkçesinden aktarım yapılırken korunan zarf-fiil ekleri de tabloya eklenecektir. Eski Anadolu Türkçesinden aktarım yapılırken farklı bir ek ile karşılanan örnekler tabloya dâhil edilmeyecektir.

Eski Anadolu Türkçesi ve Güneybatı Türk lehçeleri arasında zarf-fiil ekleri hususunda yapılacak olan bu karşılaştırmada Gagavuz Türkçesi hariç diğer lehçelerde Dresden nüshasının çevirisi kullanılacaktır. Gagavuz Türkçesinde ise karşılaştırmalar, yalnızca teorik bağlamda yapılacaktır. Bunun sebebi Gagavuz Türkçesinde derleme haricinde *Dede Korkut Hikâyeleri*'nin orijinal aktarımının bulunamamış olmasıdır.

Bu çalışmada ele alınan "Tepegöz Destanı", *Dede Korkut Hikâyeleri*'nin Dresden nüshasından; transkripsiyonu ise Muharrem Ergin'in *Dede Korkut Kitabı I-II*² adlı eserinden alınmıştır. "Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destan" adlı hikâyenin transkripsiyonu aşağıdadır:

"Basat Depe-(6)-gözi Öldürdüğü Boyı Beyân İder Hanum Hey

- D213 (7) Meger hanum bir gün Oğuz oturur-iken üstine yağı geldi.
(8) Dün içinde ürkdî göçdi. Kaçup gider-iken Aruz
(9) Kocanuñ oğlançuğı düşmiş. Bir aşlan bulup götürmüş
(10) beslemiş. Oğuz yine eyyâm-ile gelüp yurdına kondı. Oğuz
(11) Hanuñ ılkıçısı gelüp haber getürdi, aydur: Hanum, sazdan
(12) bir aşlan çıkar, at urur, apul apul yöriyüşü âdam kibi,
(13) at başuban kan sömürür. Aruz aydur: Hanum ürkdüğümüz
- D214 (1) vaktın düşen menüm oğlançuğumdur belki didi. Bigler bindiler,
(2) aşlan yatağı üzerine geldiler. Aşlanı kaldurup oğlanı
(3) tıtdılar. Aruz oğlanı alup ivine getürdi. Şadılık
(4) itdiler, yime içme oldı. Amma oğlanı ne-kadar getürdiler-ise tırmadı,
(5) girü aşlan yatağına vardı. Girü tutup getürdiler. Dedem Korkut

² Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I-II* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021), 206-215.

- (6) geldi aydur: Oğlanum, sen insansın, hayvan-ile muşāhib
(7) olmağıl, gel yahşı at bin, yahşı yigitler-ile eş yort
(8) didi. Ulu kardaşuñ adı Kıyan Selçükdür, senüñ
(9) aduñ Basat olsun, aduñı men virdüm, yaşıñı Allah
(10) virsün didi. Oğuz bir gün yaylaya köçdi. Aruzuñ
(11) bir çobanı var-idi, adına Koñur Koca Şaru Çoban
(12) dirler-idi. Oğuzuñ öñinçe bundan evvel kimse köçmez-idi.
(13) Uzun Bıñar demek-ile meşhur bir bıñar var-idi. Ol bıñara
D215 (1) perriler kónmuş-idi. Nagāhandan koyun ürkdi. Çoban erkece
(2) kaķadı ilerü vardı. Gördi kim perri kızları kanat
(3) kanada bağlamışlar uçarlar. Çoban kepenegini üzerlerine
(4) atdı, perri kızınuñ birini tutdı. Tama ' idüp derhal
(5) cima ' eyledi. Koyun ürkmeğe başladı çoban koyunuñ
(6) öñine segirtti. Perri kızı kanat urup uçdı,
(7) aydur: Çoban yıl tamam olıçak, mende amanatuñ var, gel al
(8) didi. Amma Oğuzuñ başına zaval getürdüñ didi.
(9) Çobanuñ içine kórhu düşdi amma kızuñ derdinden
(10) beñzi şarardı. Zaman-ile Oğuz yine yaylaya köçdi. Çoban
(11) gine bu bıñara geldi. Gine koyun ürkdi. Çoban ilerü
(12) vardı. Gördi-kim bir yıģanaķ yatur, yıldır yıldır yıldırur.
(13) Perri kızı geldi, aydur: Çoban, amanatuñ gel al, amma
D216 (1) Oğuzuñ başına zaval getürdüñ dedi. Çoban bu
(2) yıģanaģı göriceķ 'ibret aldı. Girü döndi, şapan
(3) taşına tutdı. Urduķça böyüdi. Çoban yıģanaģı
(4) kodı kaçdı. Koyun ardına düşdi. Meger ol-dem Bayındır
(5) Hān begler-ile seyrana binmişler-idi. Bu bıñaruñ üzerine geldiler.
(6) Gördiler kim bir 'ibret nesne yatur, başı göti belürsüz.
(7) Çevre aldılar. İndi bir yigit bunı depdi. Depdükçe böyüdi.
(8) Bir kaç yigit daħı indiler depdiler. Depdüklerinçe böyüdi.
(9) Aruz Koca daħı inüp depdi. Mahmuzu tókındı,
(10) bu yıģanaķ yarıldı. İçinden bir oğlan çıkdı, gevdesi
(11) ādam depesinde bir gözi var. Aruz aldı bu oğlanı
(12) etegine şardı. Aydur: Hānum, munı maña virüñ, oğlum Basat-ile
(13) besleyeyin didi. Bayındır Hān senüñ olsun didi.
D217 (1) Aruz Depegöz'i aldı ivine getürdi. Buyurdı, bir daya
(2) geldi. Emçegini aģzına virdi. Bir şordı olança südin
(3) aldı. İki şordı kanın aldı. Üç şordı canın

- (4) aldı. Bir kaç daye getürdiler, helāk itdi. Gördiler
(5) olmaz, süd ile besleyelüm didiler. Günde bir kazan süd yetmez-idi.
(6) Beslediler böyüdi, gezer oldu, oğlançuklar-ile oynar oldu.
(7) Oğlançukların kiminün burnın kiminün kulağın yimege başladı.
(8) El-hāşıl, ordu bunun uçından katı incindiler, ‘āciz
(9) kaldılar. Aruza şikāyet idüp ağlaştılar. Aruz Depe-
(10) -gözi dögdü, sögdü, yaşak eyledi, eslemedi. Ahır
(11) ivinden kovdu. Depegözün perri anası gelüp oğlunu
(12) parmağına bir yüzük kiçürdi, oğul saña oğ batmasun,
(13) tenün kılıç kesmesün didi. Depegöz Oğuzdan çıktı
- D218 (1) bir yüce tağa vardı. Yol kesdi, adam aldı, büyük
(2) harāmi oldu. Üzerine bir kaç ādam gönderdiler, oğ atdılar
(3) batmadı, kılıç urdılar kesmedi, süñü-y-ile şaңdılar,
(4) ilmedi. Çoban çoluk kalmadı hep yidi. Oğuzdan
(5) dahı adam yimege başladı. Oğuz yığılup üzerine vardı.
(6) Depegöz görüp kaçdı, bir ağacı yirinden kopardı,
(7) atup elli altmış ādam helāk eyledi. Alplar başı Kazana
(8) zarb urdı, dünya başına tar oldu. Kazanın kardeş
(9) Kara Göne Depegöz elinde zebun oldu. Düzen oğlı
(10) Alp Rüstem şehid oldu. Uşun Koca oğlı kibi
(11) pehlivan elinde şehid oldu. Aruk candan iki
(12) karındaşı Depegöz elinde helāk oldu. Demür tonlu
(13) Mamağ elinde helāk oldu. Bıyığı kanlı Bügdüz Emen
- D219 (1) elinde zebun oldu. Ağ şakallu Aruz Kocaya kan kusdurdu.
(2) Oğlı Kıyan Selçükün ödi yarıldı. Oğuz Depegöze
(3) kār kılmadı, ürkdi kaçdı. Depegöz çevürüp önün
(4) aldı, Oğuz’ı şalı virmedi, girü yirine kondurdu.
(5) El-hāşıl, Oğuz yidi kerre ürkdi, Depegöz önün alup
(6) yidi kerre yirine getürdi. Oğuz Depegöz elinde tamam zebun
(7) oldu. Vardılar Dede Korkutı çağırdılar, anuñ-ile tanışdılar,
(8) gelün kesim keselüm didiler. Dedem Korkudı Depegöze gönderdiler.
(9) Geldi selam Virdi, aydur: Oğul Depegöz, Oğuz elünde
(10) zebun oldu, bunaldı, ayağın toprağına meni şaldılar,
(11) saña kesim virelüm dirler dedi. Depegöz aydur: Günde
(12) altmış adam virün yimege didi. Dede Korkut aydur: Bu vech-ile
(13) sen ādam komaz dükedürsin didi, amma günde iki adem ile
- D220 (1) biş-yüz koyun virelüm didi. Dede Korkut böyle digeç

- (2) Depegöz aydur: Hoş öyle olsun, evet, hem maña iki
(3) adam virüñ yimegüm benüm pişürsün men yiyeyim didi. Dede
(4) Korkut döndi Oğuza geldi. Aydur: Yuñlu Koca ile
(5) Yapağulu Kocayı Depegöze virüñ aşñ pişürsün didi
(6) ve hem günde iki adam ile biş-yüz koyun istedi. Bunlar
(7) dahı rāzı oldu. Dört oğlı olan birin verdi,
(8) üçü kaldı. Üç olan birin virüp iki kaldı.
(9) İki olan birin virdi biri kaldı. Kapağ Kān dirler
(10) bir kişi var idi. İki oğlı var-idi. Bir oğlın virüp
(11) biri kalmış idi. Girü nevbet tolanup aña gelmiş-idi. Anası
(12) feryad idüp ağladı, zārılık eyledi. Meger hanum Aruz oğlı
(13) Basat gāzāya gitmiş-idi, ol maħalda geldi. Kariçuk aydur:
- D221 (1) Basat şimdi akından geldi, varayın, bolayki maña bir
(2) esir vire-y-idi, oğlançuğum kırtara-y-idüm didi. Basat altunlu
(3) günlüğün tiküp oturur iken gördiler ki bir hatun kişi
(4) gelür. Geldi içeri Basata girdi selam virdi, ağladı,
(5) aydur: Avucına sığmayan elüklü oğlı. Erdil teke buynuzından
(6) katı yaylu. İç Oğuzda Taş Oğuzda adı bellü. Aruz
(7) oğlı hanum Basat maña meded didi. Basat aydur: Ne dilersin?
(8) Kariçik aydur: Yalançı dünya yüzinde bir er kopdı, yayılımında
(9) Oğuz ilin kondurmadı, kara polat öz kılıçlar kesen
(10) kılını kesdürmedi, karğı cıda oynadanlar ildüremedi.
(11) kayın oğlu atanlar kār kılmadı, alplar başı Kāzana bir zarb
(12) urdı, kardeş Kāra Göne elinde zebun oldu, bıyığı
(13) kanlı Bügdüz Emen elinde zebun oldu, ağ sakallu babañ
- D222 (1) Aruza kan kısdurdı. Meydan yüzinde kardeşün Kıyan
(2) Selçuk ödi şındı can virdi, kalın Oğuz biglerin
(3) dahı kimini zebun idüp kimini şehid eyledi, yidi
(4) katla Oğuzı yirinden sürdi, kesim didi kesdi,
(5) günde iki adam biş yüz koyun istedi, Yuñlu Koca
(6) ile Yapağulu Kocayı aña hizmetkār virdiler, dört oğlı
(7) olan birin virdi, üç olan birin virdi, iki
(8) olan birin virdi. İki oğlançuğum var-idi birin
(9) virdüm biri kaldı, çevürildi nevbet girü maña geldi,
(10) anı dahı isterler, hanum maña meded didi. Basatun
(11) karangulu gözleri yaş-ile tıldı. Karındaşı-y-içün soylamış,
(12) görelüm hanum ne soylamış: Aydur: Kıran yirde tikilmiş

- D223 (13) otahlarıñ, O zalım yıkdırdı ola kardaş. Yügrük
(1) olan atlarıñ tavlāsından. O zalım seçdürdi ola
(2) kardaş. Biserek biserek develerüñ kañarından. O zalım
(3) ayırdı ola kardaş. Şölenüñde kırdığuñ koyunuñ, O zalım
(4) kırdırdı ola kardaş. Güvencüm-ile getürdüğüñ gelinçüğüñ, O zalım
(5) senden ayırdı ola kardaş. Ağ şakallu babamı oğul diyü
(6) ağlatduñ ola kardaş. Ağça yüzlü anamı şızlatduñ
(7) ola kardaş. Karşu yatan kara tağum yüksegi kartaş.
(8) Akındılı görkli şuyumuñ taşkunı kardaş. Güçlü
(9) bilüm kuvveti, Karangulu gözlerümüñ aydını kardaş. Kardaşumdan
(10) ayrıldum diyü çok ağladı, zārılık kıldı. Ol hatun
(11) kişiye bir esir Virdi, var oğluñı kırtar didi.
(12) Hatun aldı, geldi, oğlı yirine virdi. Hem oğluñ
(13) geldi diyü Aruza muştuladı. Aruz sevindi, kalın Oğuz bigleri ile
- D224 (1) Başata karşı geldi. Basat babasınıñ elin öpdı,
(2) ağlaşdılar bozlaşdılar. Anasınıñ ivine geldi. Anası
(3) karşı geldi, oğlançuğını kuçdı. Basat anasınıñ
(4) elin öpdı, görüşdiler buzlaşdılar. Oğuz bigleri dirildi.
(5) Yime içmeler oldı. Basat aydur: Bigler kartaş uğrına
(6) Depegöz-ile bulışuram, ne buyurursız didi. Kazan Big
(7) burada şoylamış, görelüm hanum niçe şoylamış: Aydur:
(8) Kara evren kopdı Depegöz, 'Arş yüzinde çevürdüm alımadum
(9) Basat. Kara Kaplan kopdı Depegöz, Kara kara tağlarda
(10) çevürdüm alımadum Basat. Kağan aşlan kopdı Depegöz,
(11) Kalın sazlarda çevürdüm alımadum Basat. Er olsañ
(12) big olsañ mere, Men Kazanča olmayasın Basat didi.
(13) Ağ şakallu babañı ağlatmağıl. Ağ bürçeklü anañı bozlatmağıl
- D225 (1) Basat aydur: Elbetde varuram. Kazan aydur: Sen bilürsin.
(2) Babası ağladı, aydur: Oğul ocağum issüz koma, kerem
(3) eyle, varma didi. Basat aydur: Yoğ ağ şakallu 'aziz
(4) baba varuram didi, eslemedi. Bilüğinden bir tutam oğ
(5) çıkardı beline şokdı. Kılıcın hamayıl kuşandı,
(6) yayın karusına bıraktı, eteklerin kıvurdu. Babasınıñ
(7) anasınıñ elini öpdı, halallaşdı. Hoş kaluñ didi.
(8) Depegöz olduğı Şalahana Kayasına geldi. Gördi
(9) Depegöz güne karşı arhasın virmiş yatur. Çekdi
(10) bilinden bir oğ çıkardı. Depegözün yağrına bir oğ

- (11) urdı. Oñ kiçmedi, paralandı. Bir dañı atdı. Ol
(12) dañı para para oldı. Depegöz kocalara ayıtdı: Bu
(13) yirüñ siñegi bizi üşendürdi didi. Basat bir dañı
- D226 (1) atdı. Ol dañı paralandı. Bir paresi Depegözün
(2) öñine düşdi. Depegöz şıçradı bağıdı. Basat'ı gördi
(3) elin eline çaldı kaş kaş güldi. Kocalara aydur:
(4) Oğuzdan yine bize bir tırfanda kızı geldi didi. Basatı
(5) öñine katdı, tıtdı. Boğazdan şalındırdı, yatağına
(6) getürdi, edüginün künçına şokdı, aydur: Mere kocalar
(7) ikindü vağıdı munı maña çevüresiz, yiyem dedi. Yine uyudı.
(8) Basatın hançeri var-idi, edüğini yardı, içinden çıkdı.
(9) Aydur: Mere kocalar munun ölümü nedendür? Ayıtdılar: Bilmezüz
(10) amma gözinden ğayrı yirde et yokdur didiler. Basat Depe-
(11) -göz'ün başı uçına geldi, kapak kaldırdı, bağıdı
(12) gördi-kim gözi etdür. Aydur: Mere kocalar süñülüğı ocağı
(13) koñ kızsun didi. Süñülüğı ocağı bırağıdılar kızdı.
- D227 (1) Basat eline aldı, adı görkli Muhammede şalavat getürdi,
(2) süñülüğı Depegözün gözine eyle başdı kim Depegözün
(3) gözi helāk oldı. Şöyle na'ra urdı, haykırdı
(4) kim tağı ve taş yangulandı. Basat şıçradı koyun
(5) içine mağaraya düşdi. Depegöz bildi kim Basat mağara-
(6) -dadur. Mağaranun kapusın alup bir ayağın kapunun bir yanına
(7) birin dañı bir yanına kodi, aydur: Mere koyun başları irkeç
(8) bir bir gel kiç didi. Bir bir gelüp kiçdi. Her birinün başların
(9) şığadı. Toklıçuklar, devletüm şakar koç gel geç didi. Bir
(10) koç yirinden kalkdı, gerinüp söndi. Def'i Basat koçı
(11) başup boğazladı, derisini yüzdi, kıyruğı-y-ile başını
(12) deriden ayırmadı, içine girdi. Basat, Depegözün öñine
(13) geldi. Depegöz de bildi kim Basat deri içindedür,
- D228 (1) aydur: Ay şakar koç menüm nireden helāk olaçağım bildün,
(2) şöyle çalayım seni mağara dıvarına kim kıyruğun mağarayı
(3) yağlasun didi. Basat koçun başını Depegözün
(4) eline şındı. Depegöz buynuzından berk tıtdı. Kaldırıçak
(5) buynuz deri-y-ile elinde kıldı. Basat Depegözün budı
(6) arasından şıçrayup çıkdı. Depegöz buynuzı götürüp
(7) yire çaldı, aydur: Oğlan kırtıldıñ-mı? Basat aydur: Tañırım
(8) kırtardı, Depegöz aydur: Mere oğlan al şol parmağumda-

- (9) -ki yüzügi parmağıña taq, saña oğ ve kılıç kâr eylesün.
(10) Basat aldı yüzügi parmağına kiçürdi. Depegöz aydur:
(11) Oğlan yüzügi alup taqındun-mı? Basat aydur: Taqındum.
(12) Depegöz Basatun üzerine kodı, hançer-ile çaldı, kesdi.
(13) Şıçradı giñ yirde tırdı. Gördi kim yüzük gine
- D229 (1) Depegözün ayağı altında yatur. Depegöz aydur: Kurtıldun-mı?
(2) Basat aydur: Tañrım kırtardı. Depegöz aydur: Oğlan,
(3) şol künbedi gördün-mi? Aydur: Gördüm. Depegöz aydur: Menüm
(4) hazinem var, ol kocalar almasunlar, var möhürle didi. Basat
(5) künbed içine girdi. Gördi kim altun aqça yığılmış. Baqaraq
(6) kendüzin unıtdı. Depegöz künbedin kapusın aldı, aydur:
(7) Künbede girdün-mi? Basat aydur: Girdüm. Depegöz aydur: Şöyle çalayım
(8) ki künbed-ile tartağan olasın didi. Basatun diline
(9) bu geldi-kim Lâ ilâhe illa'llah Muhammedün resulu'llah didi.
(10) Haman-dem künbed yarıldı, yidi yirden kapu açıldı. Birinden
(11) taşra geldi. Depegöz künbede elin şokdı, eyle
(12) kaçdı-kim künbed zîr ü zeber oldı. Depegöz aydur: Oğlan,
(13) kurtıldun-mı? Basat aydur: Tañrım kırtardı didi. Depegöz
- D230 (1) aydur: Saña ölüm yoğ-imiş, şol mağarayı gördün-mi? Basat
(2) aydur: Gördüm. Aydur: Anda iki kılıç var, biri kınlu biri
(3) kınısuz, ol kınısuz keser menüm başumı, var getür menüm başumı
(4) kes didi. Basat mağara kapusına vardı. Gördi bir
(5) kınısuz kılıç tırmaz iner çıkar. Basat aydur: Men muña bî
(6) tekellüf yapışmayam diyüp kendü kılıcın çıhardı tutdı, iki
(7) para bölđi. Vardı bir ağaç getürdi kılıca tutdı,
(8) anı dağı iki para eyledi. Pes yayını eline aldı, oğ-ile
(9) ol kılıç aşılın zenciri urdı. Kılıç yire düşdi
(10) gömildi. Kendü kılıcın kınına sokdı. Balçağından ol
(11) kılıcı berk tutdı. Geldi, aydur: Mere Depegöz, niçesin
(12) didi. Depegöz aydur: Mere oğlan dağı ölmedün-mi? Basat
(13) aydur: Tañrım kırtardı. Depegöz aydur: Saña ölüm yoğ-imiş
- D231 (1) didi. Çağırup Depegöz soylamış, görelüm hanum ne soylamış:
(2) Aydur: Gözüm gözüm yaluñuz gözüm, Sen yaluñuz göz-ile, Men
(3) Oğuz'ı şındırmış-idüm. Ala gözden ayırdun yigit meni. Tatlu
(4) candan ayırsun Kâdir seni. Eyle kim men çekerem göz buñını.
(5) Hiç yigide virmesün Kâdir Tañrı göz buñını didi.
(6) Depegöz gine aydur: Kalarda koparda yigit yirün ne yirdür.

- (7) Karangu dün içinde yol azsañ umuñ nedür. Kaba 'alem
(8) götüren hanuñuz kim. Kırış günü öñdin depen alpuñuz kim. Ağ saķallı babañ
(9) adı nedür. Alp eren erden adın yaşurmak 'ayıb olur.
(10) Aduñ nedür yigit digil maña didi. Basat Depegöze şoylamış,
(11) görelüm hanum ne şoylamış: Kalar da koparda yirüm gün ortaç.
(12) Karañu dün içre yol azsam umum Allah. Kaba 'alem götüren
(13) hanumuz Bayındır Han. Kırış günü öñdin depen alpumuz *Ulaş*
- D232 (1) oğlı Salur Kazan. Atam adın şorar olsañ Kaba Ağaç. Anam
(2) adın dir-iseñ kağan aşlan, Menüm adum şorar-iseñ Aruz
(3) oğlı Basatdur didi. Depegöz aydur: İmdi kardaşuz
(4) kıyma maña didi. Basat aydur: Mere kavat ağ saķallu babamı
(5) aēlatmışsın. Karıçuk ağ pürçeklü anamı buzlatmışsın. Karındaşum
(6) Kıyanı öldürmüşsın. Ağça yüzlü yingemi tül eylemişsın.
(7) Ala gözlü bebeklerin öksüz kemişsın. Kor-mıyam seni. Kara
(8) polat öz kılıcum tırtmayınca. Kafalu borklü başuñ kesmeyince.
(9) Alça kanuñ yer yüzine tökmeyince, Kardaşum Kıyanuñ kanın almayınca.
(10) Komazam didi. Depegöz dañı burada şoylamış, aydur: Kalku
(11) banı yirümden tıram dir-idüm. Kalın Oēuz biglerinden 'ahdum
(12) bozam dir-idüm, Yeñiden toēanın kıram dir-idüm, Bir kez adam
(13) etine toyam dir-idüm. Kalın Oēuz bigleri üzerüme yığılup gele
- D233 (1) dir-idüm. Kaçubanı Şalaħana Kayasına girem dir-idüm. Ağır mancılık
(2) taş-ile atam dir-idüm. İnüp taş başıma düşüben ölem
(3) dir-idüm. Ala gözden ayırduñ yigit meni. Tatlu candan
(4) ayırsın Kādir seni didi. Depegöz bir dañı şoylamış, aydur:
(5) Ağ saķallu kocaları çok aēlatmışam. Ağ saķalı karışı
(6) tıtdı ola gözüm seni. Ağ pürçeklü karıçukları
(7) çok aēlatmışam. Gözi yaşı tıtdı ola gözüm seni. Bıyıçağı
(8) kararmış yigitçükleri çok yimişem. Yigitlikleri tıtdı ola
(9) gözüm seni. Elçügezi kınalu kızçuēazları çok yimişem.
(10) Karışçukları tıtdı ola gözüm seni. Eyle kim çekere men
(11) göz buñını. Hiç yigide virmesün kādir Tañrı göz buñını.
(12) Gözüm gözüm ay gözüm yaluñuz gözüm didi. Basat kaķıyup
(13) yirinden tırı geldi. Buēra gibi Depegözi dizi üzerine
- D234 (1) çökerdi, Depegözün kendü kılıcı-y-ile boynını urdı.
(2) Deldi yay kırıñın taķdı. Süriyi süriyi maēara
(3) kapusına geldi. Yuñlu Koca ile Yapaēulu Kocayı Oēuza
(4) muştıçı gönderdi. Ağ boz atlar binüben yortışdılar.

- (5) Kalın Oğuz illerine haber geldi. At ağızlu Aruz Koca
 (6) ivine çapar geldi, anasına Basat'ın sevinç virdi,
 (7) muştuluk oğlu Depegözi depeledi didi. Kalın Oğuz
 (8) bigleri yetdiler. Şalahana Kayasına geldiler. Depegözün
 (9) başını ortaya getürdiler. Dedem Korkut gelüben şadılık
 (10) çaldı, gâzi erenler başına ne geldüğün aydı virdi.
 (11) Hem Basat'a alkış virdi: Kara tağa ayıtdüğünde işit
 (12) virsün, Kanlu kanlu şulardan kiçit virsün didi.
 (13) Erlik-ile kardaşun kanın alduñ, kalın Oğuz biglerini yükden
 D235 (1) kırtarduñ, kâdir Allah yüzün ağ itsün Basat didi.
 (2) Ölüm vaqtı geldüğünde aru imandan ayırmason, günahunuñu
 (3) adı görkli Muhammed Muştafaya bağışlasun hanum hey.”³

Eski Anadolu Türkçesi ile kaleme alınan ve yukarıda Dresden nüshasının transkripsiyonu verilen “Basat’ın Tepegözü Öldürdüğü Destanı Beyan Eder Hanım Hey!”⁴ başlıklı hikâyede tespit edilen zarf-fiil ekleri aşağıda yer alan tabloda verilmiştir.

Tablo 3.1. “Basat’ın Tepegözü Öldürdüğü Destanı Beyan Eder Hanım Hey!” Başlıklı Hikâyede Tespit Edilen Zarf-Fiil Ekleri

-ken	“Meger hanum bir gün Oğuz oturur-iken üstine yağı geldi.” (DKK1-D: 7/213) “Kaçup gider-iken Aruz Koca’nuñ oğlançuğı düşmiş.” (DKK1-D: 8-9/213) “Basat altunlu günlüğün tiküp oturur iken gördiler ki bir hatun kişi gelür.” (DKK1-D: 2-4/221)
-(y)Up	“Kaçup gider-iken Aruz Koca’nuñ oğlançuğı düşmiş.” (DKK1-D: 8-9/213) “Bir aşlan bulup götürmüş...” (DKK1-D: 9/213) “Oğuz yine eyyâm-ile gelüp yurdına kındı.” (DKK1-D: 10/213) “Oğuz Han’uñ ilkıçısı gelüp haber getürdi...” (DKK1-D: 10-11/213) “Aşlanı kaldurup oğlanı tutdılar.” (DKK1-D: 2-3/214) “Aruz oğlanı alup ivine getürdi.” (DKK1-D: 3/214) “Girü tutup getürdiler.” (DKK1-D: 5/214) “Tama’ idüp derhal cima’ eyledi.” (DKK1-D: 4-5/215) “Perri kıızı kanat urup uçdı.” (DKK1-D: 6/215) “Aruz Koca dahı inüp depdi.” (DKK1-D: 9/216) “Aruza şikâyet idüp ağlaşdılar.” (DKK1-D: 9/217) “Depegözün perri anası gelüp oğlunuñ parmağına bir yüzük kiçürdi...” (DKK1-D: 11-12/217)

³ Ergin, *Dede Korkut Kitabı I-II*, 206-215.

⁴ Ergin, *Dede Korkut Kitabı I-II*, 206-215.

Tablo 3.1. (devamı)

-(y)Up	“Oğuz yığılup üzerine vardı.” (DKK1-D: 5/218) “Depegöz görüp kaçıldı, bir ağacı yirinden kopardı, atup elli altmış adam helâk eyledi.” (DKK1-D: 6-7/218) “Depegöz çevürüp önün aldı.” (DKK1-D: 3-4/219) “Depegöz önün alup yidi kerre yirine getürdi.” (DKK1-D: 5-6/219) “Üç olan birin virüp iki kaldı.” (DKK1-D: 8/220) “Bir oğlın virüp biri kalmış idi.” (DKK1-D: 10-11/220) “Girü nevbet tolanup aña gelmiş-idi.” (DKK1-D: 11/220) “Anası feryad idüp ağladı, zârılık eyledi.” (DKK1-D: 11-12/220) “Basat altunlu günlüğün tiküp oturur iken gördiler ki bir hatun kişi gelir.” (DKK1-D: 2-4/221) “Kalın Oğuz biglerin dahı kimini zebun idüp kimini şehid eyledi.” (DKK1-D: 2-3/222) “Mağaranuñ kapusun alup bir ayağın kapunuñ bir yanına birin dahı bir yanına kodı.” (DKK1-D: 6-7/227) “Bir bir gelüp kiçdi.” (DKK1-D: 8/227) “Bir koş yirinden kalkdı, gerinüp söndi.” (DKK1-D: 9-10/227) “Def i Basat koşu başup boğazladı, derisini yüzdi...” (DKK1-D: 10-11/227) “Basat Depegözün budı arasından şıçrayup çıkdı.” (DKK1-D: 5-6/228) “Depegöz buynuzu götürüp yire çaldı.” (DKK1-D: 6-7/228) “Oğlan yüzügi alup takınduñ-mı?” (DKK1-D: 11/228) “Men muña bî tekellûf yapışmayam diyüp kendü kılıcın çıhardı...” (DKK1-D: 5-6/230) “Çağırup Depegöz soylamış, görelüm hanum ne soylamış.” (DKK1-D: 1/231) “Kalın Oğuz bigleri üzerime yığılup gele dir-idüm.” (DKK1-D: 13-1/232-233) “İnüp taş başıma düşüben ölem dir-idüm.” (DKK1-D: 2-3/233) “Basat kaçıyup yirinden tırı geldi.” (DKK1-D: 12-13/233)
-(y)UbAn	“At başuban kan sömürür.” (DKK1-D: 13/213) “Kalkubanı yirümden tıram dir-idüm.” (DKK1-D: 10-11/232) “Kaçubanı Şalaḫana Qayasına girem dir-idüm.” (DKK1-D: 1/233) “İnüp taş başıma düşüben ölem dir-idüm.” (DKK1-D: 2-3/233) “Ağ boz atlar binüben yortışdılar.” (DKK1-D: 4/234) “Dedem Qorqut gelüben şadılık çaldı.” (DKK1-D: 9-10/234)

Tablo 3.1. (devamı)

-(y)IcAK	“Çoban yıl tamam olıçak , mende amanatun var, gel al didi.” (DKK1-D: 7-8/215) “Çoban bu yığanağı görücek ‘ibret aldı.” (DKK1-D: 1-2/216) “ Qaldurıçak buynuz deri-y-ile elinde qaldı.” (DKK1-D: 4-5/228)
-sA	“Amma oğlanı ne-qadar getürdiler-ise tırmadı...” (DKK1-D: 4/214)
-(y)IncA	“Kara polat öz kılıcum ıartmayınça .” (DKK1-D: 7-8/232) “Kafalu börklü başun kesmeyinçe .” (DKK1-D: 8/232) “Alça kanun yer yüzine tökmeyinçe , kardaşum Kıyanun kanın almayınça .” (DKK1-D: 9/232)
-dUkCA	“ Urduqça böyüdi.” (DKK1-D: 3/216) “ Depdükçe böyüdi.” (DKK1-D: 7/216) “ Depdüklerinçe böyüdi.” (DKK1-D: 8/216)
-(y)ArAk	“ Bakarık kendüzin unıtdı.” (DKK1-D: 5-6/229)
-dUK+iyelik+dA	“Kara tağa ayıtduğunda işit virsün...” (DKK1-D: 11-12/234) “Ölüm vaktı geldüğünde aru imandan ayırmazun...” (DKK1-D: 2/235)
-(y)A	“Kargu cıda oynadanlar ildüremedi .” (DKK1-D: 10/221) “Arş yüzinde çevürdüm alımadum Basat.” (DKK1-D: 8-9/224) “Kara kara tağlarda çevürdüm alımadum Basat.” (DKK1-D: 9-10/224) “Kalm sazlarda çevürdüm alımadum Basat.” (DKK1-D: 11/224)
-(y)I / -(y)U	“Oğuzı şalı virmedi , girü yirine qondurdı.” (DKK1-D: 4/219) “Ağ şakallu babamı oğul diyü aqlatduñ ola qardaş.” (DKK1-D: 5-6/223) “Qardaşumdan ayrıldum diyü çok aqladı, zārılık kıldı.” (DKK1-D: 9-10/223) “Hem oğluñ geldi diyü Aruza muştuladı.” (DKK1-D: 12-13/223) “Basat qakıyup yirinden tırı geldi .” (DKK1-D: 12-13/233) “ Süriyi süriyi mağara qapusına geldi.” (DKK1-D: 2-3/234) “Gāzi erenler başına ne geldüğün aydı viridi .” (DKK1-D: 10/234)
-gAç	“Dede Qorkut böyle digeç Depegöz aydur: Hoş öyle olsun...” (DKK1-D: 1-2/220)

“Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü Destanı Beyan Eder Hanım Hey!”⁵ başlıklı hikâyede tespit edilen zarf-fiil ekleri şunlardır: -ken, -(y)Up, -(y)UbAn, -(y)IcAK, -sA, -(y)IncA, -dUkCA, -(y)ArAk, -dUK+iyelik+dA, -(y)A, -(y)I, -(y)U, -gAç. Hikâyede bulunan bu ekler, Eski Anadolu Türkçesi esas

⁵ Ergin, *Dede Korkut Kitabı I-II*, 206-215.

alınarak Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesi arasında karşılaştırılacaktır. Gagavuz Türkçesi bu karşılaştırmaya yalnızca teorik bağlamda eklenecektir. Bunun sebebi, Tepegöz hikâyesinin Gagavuz Türkçesinde yalnızca derleme olarak bulunması ve bu derlemelerin Eski Anadolu Türkçesiyle kaleme alınan Tepegöz hikâyesinden içerik ve biçim bağlamında farklı olmasıdır.

Bu çalışmada izlenecek yol, incelenen hikâyede tespit edilen eklerin biçimsel ve işlevsel açıdan karşılaştırılması ve ardından sırasıyla bu eklerin Eski Anadolu Türkçesi, Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesindeki biçimlerinin verilmesidir. Biçimsel olarak yapılan karşılaştırma tablo olarak gösterilecektir. Bu bağlamda dikkat edilen husus, lehçelerde aktarım yapılırken korunan zarf-fiil ekleridir. Aktarım sırasında korunan fakat lehçede teorik olarak bulunmayan zarf-fiil ekleri, biçimsel karşılaştırma tablolarına eklenecektir.

3.1. -ken Zarf-Fiil Ekinin Lehçeler Arası Karşılaştırılması

Biçimsel Karşılaştırma

Bu zarf-fiil eki, Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde *-ken* biçiminde tek şekillidir. Eski Anadolu Türkçesinde, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, *i-* ek fiili ile kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde ünlü ile biten kelimelere eklenirken *i-* ek fiilinin *-y* ünsüzüne dönüştüğü; ünsüz ile biten kelimelere eklenirken *i-* ek fiilinin düştüğü görülür.

Azerbaycan Türkçesinde bu zarf-fiil eki, tıpkı Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde olduğu gibi tek şekillidir: *-ken*. Azerbaycan Türkçesini diğer lehçelerden ayıran fark, bu zarf-fiil ekinin yalnızca geniş zaman ekleri ve duyulan geçmiş zaman ekleriyle birlikte kullanılmasıdır.

Türkmen Türkçesinde bu zarf-fiil eki, *-kaa / -kää* biçiminde olup *e- (<er-)* “imek” fiilinin üstüne öğrenilen geçmiş zaman eki olan *-ken* ekinin getirilmesi ve son ses *-n*’nin düşerek kendinden önceki ünlüyü uzatmasıyla oluşmuştur. Ayrıca üzerine şahıs eki alabilmektedir.

Gagavuz Türkçesinde ise bu zarf-fiil eki, *-kAn(A)* şeklindedir ve uyuma girerek *-kan*, *-kän* ya da *-A* seslenme ünlemi eklenerek *-kana*, *-kenä* biçimlerinde kullanılabilir. Gagavuz Türkçesinde ek, ünlü ile biten kelimelere eklendiğinde *i-* ek fiili *-y* ünsüzüne dönüşür; ünsüz ile biten kelimelere eklendiğinde *i-* ek fiili düşer.

Tablo 3.2. -ken Zarf-Fiil Eki

Eski Anadolu Türkçesi	Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Gagavuz Türkçesi
-ken	-ken	-ken	-kaa / -kää, -kan / -kän,-ken	-kana/ -kenä, -kan, -kän

İşlevsel Karşılaştırma

Tüm lehçelerde işlek olarak kullanılan bu zarf-fiil eki, zamansal birliktelik bildirme işlevi ile kullanılır. Yüklemedeki hareketin zarf-fiil ekli yapıyla aynı zaman diliminde gerçekleştiğini bildiren bu ek, Eski Anadolu Türkçesi ile Güneybatı Türk lehçelerinde benzer işlevlerde kullanılır. Ekin ortak bir diğer işlevi ise, esas fiildeki hareket ile zarf-fiilli yapıdaki hareketin bağımsız olduğunu göstermektir.

“Basat’ın Tepegözü Öldürdüğü Destan” başlıklı hikâyede üç adet -ken zarf-fiil eki tespit edilmiştir. Bu ek, Güneybatı Türk lehçelerine (Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi) aktarılırken işlevsel açıdan herhangi bir değişime uğramamıştır. Biçimsel açıdan Türkmen Türkçesinde görülen değişim, -ken zarf-fiil ekinde geniş bir art damak ünlüsü olan -a- ve geniş bir ön damak ünsüzü olan -ä- seslerinin kullanılmış olmasıdır.

Tepegöz Destanı’nda tespit edilen üç adet -ken zarf-fiil eki, işlevlerine göre sıralanacaktır.

○ Zamansal Birliktelik Bildirme

- EAT: “Meger hanım bir gün Oğuz **oturur-iken** üstüne yağı geldi.” (DKK1-D: 7/213)
TT: “Meğer hanım bir gün Oğuz **otururken** üstüne düşman geldi.” (DKK2: 1-2/171)
AzT: “Məgər, xanım, bir gün Oğuz **otururken** üstünə yağı gəldi.” (KDQ: 1/125)
Trkm: “Meger hanym, bir gün oguz **oturarkan** üstünə ýagy geldi.” (GA: 2/112)
- EAT: “Kaçup **gider-iken** Aruz Kocanın oğlançuğı düşmüş.” (DKK1-D: 8-9/213)
TT: “Kaçıp **giderken** Aruz Koca’nın oğlancığı düşmüş.” (DKK2: 2-3/171)
AzT: “Qaçub **gedərkən** Aruz qocanın oğlancığı düşmüş...” (KDQ: 2/125)
Trkm: “Gaçub **giderkän** Oroz gojanyň oglanjygy düşmiş.” (GA: 3/112)
- EAT: “Basat altunlu günlüğün tiküp **oturur iken** gördiler ki bir hatun kişi gelür.” (DKK1-D: 2-4/221)
TT: “Basat altınlı gölgeliğini dikip **otururken** gördüler ki bir hatun kişi geliyor.” (DKK2: 102-103/174)
AzT: “Basat altunlu günlüğün tiküb **oturur ikən** gördilər ki, bir xatun kişi gəlür.” (KDQ: 99-100/127)
Trkm: “Beset altunly günlüğün diküb **oturur eken**. Gördüler ke bir hatun kişi gelür.” (GA: 108-109/114)

3.2. -(y)Up Zarf-Fiil Ekinin Lehçeler Arası Karşılaştırılması

Biçimsel Karşılaştırma

Eski Anadolu Türkçesinde yer alan -(y)Up zarf-fiil ekinin biçimsel açıdan en önemli farkı, ekin ünlüsünün devamlı yuvarlak ünlülü olmasıdır: -(y)up, -(y)üp. Bu ek, ünlü ile biten bir fiile eklendiğinde -y- bağlantı ünsüzü getirilerek kullanılır ve daima tonsuzdur.

Türkiye Türkçesinde yer alan -(y)Ip/-(y)Up zarf-fiil eki, eklendiği fiile göre uyuma girer. Tıpkı Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi ek, ünlü ile biten bir fiile eklendiğinde -y- bağlantı ünsüzü getirilerek kullanılır ve daima tonsuzdur. Ayrıca bağlantı ünlüsü olan -I/-U eke dâhil olmuştur.

Azerbaycan Türkçesinde bu zarf-fiil eki, -(y)Ib/-(y)Ub biçimindedir. Bu zarf-fiil ekinin biçimsel açıdan en önemli farkı, ekin yalnızca tonlu biçiminin kullanılmasıdır. Azerbaycan Türkçesinde de bağlantı ünlüsü uyuma girer ve ek, ünlü ile biten bir fiile eklendiğinde -y- bağlantı ünsüzü getirilerek kullanılır.

Türkmen Türkçesinde basit zarf-fiil eklerinden biri olan -yp / -ip, -up / -üp zarf-fiil eki, uyuma giren bir ektir ve ünsüz ile biten fiillere eklendiğinde damak ve dudak uyumuna girmektedir. Bu ekin incelenen diğer lehçelerden biçimsel olarak ayrılan yönü, ünlü ile biten fiillere eklendiğinde yardımcı ünsüz olan -/j/- ünsüzünü almaması ve bu sebeple oluşan ikincil uzunluktur. Ayrıca, olumsuzluk eki olan -ma- / -me- ekini alan fiillerden sonra kullanılmaması; bunun yerine aynı anlamı iletmesi için -man / -män ekinin kullanılması da bu lehçeye özgü bir biçimsel özelliktir.

Gagavuz Türkçesinde yer alan -Ip/-Up zarf-fiil eki, Eski Anadolu Türkçesi hariç, incelenen Güneybatı Türk lehçelerinde olduğu gibi bağlantı ünlüsü uyuma girerek kullanılır. Gagavuz Türkçesinde de bağlantı ünlüsü olan -I/-U- eke dâhil olmuştur ve ek daima tonsuzdur.

Tablo 3.3. -(y)Up Zarf-Fiil Eki

Eski Anadolu Türkçesi	Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Gagavuz Türkçesi
-(y)up/-(y)üp	-(y)ıp/-(y)ip, -(y)up/-(y)üp	-(y)ıb/-(y)ib, -(y)ub/-(y)üb	-yp/-ip, -up/-üp; ıb/-ib, -ub/-üb	-(y)ıp/-(y)ip, -(y)up/-(y)üp

İşlevsel Karşılaştırma

Eski Anadolu Türkçesi ve Güneybatı Türk lehçelerinde işlek olarak kullanılan -(y)Up zarf-fiil ekinin işlevleri, incelenen lehçelerde benzerdir. Tekrar grupları oluşturabilen bu ekin ana işlevi, zaman bildirmektir. Yükleme bildirilen hareketin zarf-fiil ekli yapıdan sonra gerçekleştiğini bildirir. Ekin en önemli ikinci işlevi ise, hareketin nasıl gerçekleştiğini bildirmektir.

“Basat’ın Tepegözü Öldürdüğü Destan” başlıklı hikâyede 35 adet -(y)Up zarf-fiil eki tespit edilmiştir. Bu ek, Güneybatı Türk lehçelerine (Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi) aktarılırken biçimsel açıdan son seste tonluluk-tonsuzluk ve bağlantı ünlüsünde düzlük-

yuvarlaklık bağlamında değişimlere uğramıştır. Ayrıca dört örnekte ekler Türkmen Türkçesine aktarılırken zarf-fiil ekinin korunmadığı görülmüştür.

Tepegöz Destanı'nda tespit edilen *-(y)Up* zarf-fiil ekleri, anlamsal açıdan işlevlerine göre sıralanacaktır.

○ **Zaman Bildirme**

- EAT: “Depegöz **görüþ** kaqıdı, bir ağacı yirinden kopardı, atup elli altmış adam helāk eyledi.” (DKK1-D: 6-7/218)

TT: “Tepegöz **görüþ** kızdı, bir ağacı yerinden kopardı, atıp elli altmış adam helāk eyledi.” (DKK2: 66-67/173)

AzT: “Dəpəgöz **görüþ** qaıdı. Bir ağacı yerindən qopardı. Atub əlli-altmış adam həlak eylədi.” (KDQ: 63-64/126)

Trkm: “Depegöz **görüþ** kakydy. Bir agajy yerinden gopardy. Atub elli-altmyş adam helāk eýledi.” (GA: 71-72/113)

- EAT: “Üç olan birin **virüþ** iki kaldı.” (DKK1-D: 8/220)

TT: “Üç olan birini **verip** ikisi kaldı.” (DKK2: 95-96/174)

AzT: “Üç olan birin **verüb** iki qaldı.” (KDQ: 91-92/127)

Trkm: “Üç ogly olan birin werdi iki galdy.” (GA: 101/114)

Bu örnekte, diğer lehçelerin aksine Türkmen Türkçesinde *-(y)Up* zarf-fiil ekinin kullanılmadığı görülmektedir. Ekin cümleye sağladığı anlam, işin bittiğini bildirmektir. Cümlemin yüklemine bildirilen temel yargı, zarf-fiil ekli yapının tamamlanmasına bağlıdır. Türkmen Türkçesinde bu kullanım yerine zaman ekinin kullanıldığı ve zaman ekinin tıpkı *-(y)Up* zarf-fiil eki gibi işi bitirme işlevine sahip olduğu görülmektedir.

- EAT: “Bir oğlu **virüþ** biri qalmış idi.” (DKK1-D: 10-11/220)

TT: “Bir oğlunu **verip** biri kalmıştı.” (DKK2: 97/174)

AzT: “Bir oğlın **verüb**, biri qalmış idi.” (KDQ: 93-94 /127)

Trkm: “Bir oglun **werip**, biri galmyş idi.” (GA: 103-104/114)

○ **Hareket Bildirme**

- EAT: “**Kaçup** gider-iken Aruz Kocanın oğlançuğı düşmüş.” (DKK1-D: 8-9/213)

TT: “**Kaçup** giderken Aruz Koca'nın oğlancığı düşmüş.” (DKK2: 2-3/171)

AzT: “**Qaçub** gedərkən Aruz qocanın oğlancığı düşmüş...” (KDQ: 2/125)

Trkm: “**Gaçub** giderkän Oroz gojanyň oglanjygy düşmiş.” (GA: 3/112)

- EAT: “Bir aslan **bulup** götürmüş...” (DKK1-D: 9/213)
TT: “Bir aslan **bulup** götürmüş...” (DKK2: 3/171)
AzT: “...bir aslan **bulup** götürmüş...” (KDQ: 3/125)
Trkm: “Bir aslan **bolup**, götermiş...” (GA: 4/112)
- EAT: “Oğuz yine eyyām-ile **gelüp** yurdına qondı.” (DKK1-D: 10/213)
TT: “Oğuz yine zamanla **gelip** yurduna kondu.” (DKK2: 4/171)
AzT: “Oğuz genə əyyamla **gəlüb**, yurdına qondı.” (KDQ: 3-4/125)
Trkm: “Oguz gine eýýäm-le ýurduna gondy.” (GA: 5/112)

Bu örnekte, yalnızca Türkmen Türkçesinde ekin kullanılmadığı görülmektedir. Ekin yer aldığı cümleye bakıldığında -(y)Up zarf-fiil eki, “yurda yerleşme” eylemini destekleyecek nitelikte kullanılmış olup yüklemdeki temel yargıyı anlamsal açıdan tamamlama görevi üstlenmektedir.

- EAT: “Oğuz Hınuñ ılkıçısı **gelüp** haber getürdi...” (DKK1-D: 10-11/213)
TT: “Oğuz Han’ın at çobanı **gelip** haber getirdi...” (DKK2: 4-5/171)
AzT: “Oğuz xanıñ ilqıçısı **gəlüb** xəbər gətürdi.” (KDQ: 4-5/125)
Trkm: “Oguz hanyñ ýylkyçysy **gelüb** habar getürdi.” (GA: 5-6/112)
- EAT: “Aslanı **kaldurup** oğlanı tutdılar.” (DKK1-D: 2-3/214)
TT: “Aslanı **kaldırıp** oğlanı tuttular.” (DKK2: 11-12/171)
AzT: “Aslanı **qaldırıp** oğlanı tutdılar.” (KDQ: 9/125)
Trkm: “Aslany **galdyrub**, oglany tutdular.” (GA: 12/112)
- EAT: “Aruz oğlanı **alup** ivine getürdi.” (DKK1-D: 3/214)
TT: “Aruz oğlanı **alıp** evine getirdi.” (DKK2: 12/171)
AzT: “Aruz oğlanı **alub** evinə gətirdi.” (KDQ: 9-10/125)
Trkm: “Oroz oglany **alub** ewine getürdi...” (GA: 12-13/112)
- EAT: “Girü **tutup** getürdiler.” (DKK1-D: 5/214)
TT: “Tekrar **tutup** getirdiler.” (DKK2: 14/171)
AzT: Gerü **tutub** gətürdilər. (KDQ: 12/125)
Trkm: “Girü **tutub** getürdiler.” (GA: 14-15/112)
- EAT: “**Tama** idüp derhal cima eyledi.” (DKK1-D: 4-5/215)
TT: “**Tamah edip** derhal temasta bulundu.” (DKK2: 26-27/172)
AzT: “**Tama edüb**, dərhal cima eylədi.” (KDQ: 24/125)
Trkm: “**Tama edip**, derhal jimag eýledi.” (GA: 27/112)

- EAT: “Perri kıızı kanat **urup** uçdı.” (DKK1-D: 6/215)
TT: “Peri kıızı kanat **vurup** uçtu.” (DKK2: 28/172)
AzT: “Pəri qızı qanat **urub** uçdı.” (KDQ: 25/125)
Trkm: “Peri gyzy ganat **urup** uçdy.” (GA: 28/112)
- EAT: “Aruz Koca dahı **inüp** depdi.” (DKK1-D: 9/216)
TT: “Aruz Koca da **inip** tekmeledi.” (DKK2: 43/172)
AzT: “Aruz qoca dəxi **enüb** dəpələdi...” (KDQ: 41/126)
Trkm: “Oroz goja dahy depdi...” (GA: 46/113)

Bu örnekte, zarf-fiil ekinin Türkmen Türkçesine aktarılmadığı görülmektedir. Cümlede yer alan *-(y)Up* eki, yüklemde bildirilen yargıyı hareket bağlamında desteklemektedir. Zarf-fiil ekli yapı cümleden çıkarıldığında cümlede yer alan yargının ilettiği anlam bozulmamaktadır.

- EAT: “Aruza **şikâyet idüp** ağlaşdılar.” (DKK1-D: 9/217)
TT: “Aruza **şikâyet edip** ağlaştılar.” (DKK2: 57/173)
AzT: “Aruza **şikayət edüb** ağlaşdılar.” (KDQ: 53-54/126)
Trkm: “Oroza **şikaýat edub** aglaşdylar.” (GA: 60/113)
- EAT: “Depegözün perri anası **gelüp** oğlunuñ parmağına bir yüzük kiçürdi...” (DKK1-D: 11-12/217)
TT: “Tepegöz’ün peri anası **gelip** oğlunun parmağına bir yüzük geçirdi...” (DKK2: 59/173)
AzT: “Dəpəgöziñ pəri anası **gəlüb** oğlınıñ parmağına bir yüzük keçürdi” (KDQ: 56-57/126)
Trkm: “Depegözün peri enesi **gelüb** oglanyñ barmagyna yüzük geçürdi.” (GA: 62-63/113)
- EAT: “Oğuz **yığılup** üzerine vardı.” (DKK1-D: 5/218)
TT: “Oğuz **toplanıp** üzerine vardı.” (DKK2: 66/173)
AzT: “Oğuz **yığılub** üzərinə vardı.” (KDQ: 62/126)
Trkm: “Oguz **ýygylub** üzerine wardy.” (GA: 71/113)
- EAT: “Depegöz görüp kaçıldı, bir ağacı yirinden kopardı, **atup** elli altmış adam helâk eyledi.” (DKK1-D: 6-7/218)
TT: “Tepegöz görüp kızdı, bir ağacı yerinden kopardı, **atıp** elli altmış adam helâk eyledi.” (DKK2: 66-67/173)

AzT: “Dəpəgöz görüb qağıdı. Bir ağacı yerindən qopardı. **Atub** əlli-altmış adam həlak etladi.” (KDQ: 63-64/126)

Trkm: “Depegöz görüb kakydy. Bir agajy yerinden gopardy. **Atub** elli-altmyş adam heläk eýledi.” (GA: 71-72/113)

- EAT: “Depegöz **çevürüp** öñin aldı.” (DKK1-D: 3-4/219)
TT: “Tepegöz **çevirip** önünü kesti...” (DKK2: 75/173)
AzT: “Dəpəgöz **çevürüb**, öñin aldı.” (KDQ: 73/127)
Trkm: “Depegöz **çöwrüp**, öñün aldy.” (GA: 80-81/113)
- EAT: “Depegöz öñin **alup** yidi kerre yirine getürdi.” (DKK1-D: 5-6/219)
TT: “Tepegöz önünü **kesip** yedi kerre yirine getirdi.” (DKK2: 77/173)
AzT: “Dəpəgöz öñin **alub**, yedi kərrə yerinə gətirdi.” (KDQ: 74-75/127)
Trkm: “Depegöz öñün **alub**, ýedi kerre ýerine getürdi.” (GA: 82-83/113)
- EAT: “Girü nevbət **tolanup** aña gelmiş-idi.” (DKK1-D: 11/220)
TT: “Tekrar sonra **dönüp dolaşip** ona gelmişti.” (DKK2: 97-98/174)
AzT: “Gerü növbət **dolanub**, aña gəlmişdi.” (KDQ: 94-95/127)
Trkm: “Girü nobat aña gelmiş idi.” (GA: 104/114)

Bu örnekte, Türkmen Türkçesine aktarım yapılırken zarf-fiil ekinin kullanılmadığı görülmektedir. Cümlede yer alan *-(y)Up* zarf-fiil eki, cümlede bildirilen temel yargıyı hareket yönünden tamamlamaktadır. Anlamsal açıdan cümlede pekiştirme görevi üstlenen bu yapı, Türkmen Türkçesinde yer almamakla birlikte cümledeki anlamı daraltmış fakat değiştirmemiştir.

- EAT: “Anası **feryad idüp** ağladı, zārılık eyledi.” (DKK1-D: 11-12/220)
TT: “Anası **feryat edip** ağladı, figan etti.” (DKK2: 98/174)
AzT: “Anası **fəryad edüb** ağladı, zarlıq etladi.” (KDQ: 95/127)
Trkm: “Enesi **perýat edüb** aglady, zarylyk eýledi.” (GA: 104-105/114)
- EAT: “Basat altunlu günlügin **tiküp** oturur iken gördiler ki bir hatun kişi gelür.” (DKK1-D: 102-103/221)
TT: “Basat altınlı gölgeliğini **dikip** otururken gördüler ki bir hatun kişi geliyor.” (DKK2: 24-25/174)
AzT: “Basat altunlu günlügin **tiküb** oturur ikən gördilər ki, bir xatun kişi gelür.” (KDQ: 99-100/127)

Trkm: “Beset altunly günlüğün **diküb** oturur eken. Gördüler ke bir hatun kişi gelür.”
(GA: 108-109/114)

- EAT: “Qalın Oğuz biglerin dahı kimini **zebun idüp** kimini şehid eyledi.” (DKK1-D: 2-3/222)
TT: “Oğuz beylerinin de kimisini **perişan edip** kimisini şehit eyledi...” (DKK2: 116/175)
AzT: “Qalın Oğuz bağlärin dəxi-kimini **zəbun edüb**, kimini şəhid eylədi.” (KDQ: 113-114/128)
Trkm: “Galyn oguz beglerin, dahy, kimini **zebun edüb**, kimini şehit eyledi.” (GA: 125-126/114)
- EAT: “Mağaranuñ qapusın **alup** bir ayağın qapunuñ bir yanına birin dahı bir yanına qodı.” (DKK1-D: 6-7/227)
TT: “Mağaranın kapısını **tutup** bir ayağını kapının bir yanına, birini de bir yanına koydu.” (DKK2: 191-192/178)
AzT: “Mağaranıñ qapusın **alub**, bir ayağın qapunuñ bir yanına birin dəxi bir yanına qodı.” (KDQ: 194-195/130)
Trkm: “Magaranyñ gapusyn **alub**, bir aýagyn gapunyñ bir ýanyna, birin dahy bir ýanyna gody.” (GA: 211-212/116)
- EAT: “Bir bir **gelüp** geçdi.” (DKK1-D: 8/227)
TT: “Bir bir **gelip** geçti.” (DKK2: 193-194/178)
AzT: “Bir-bir **gəlüb** keçdi.” (KDQ: 196-197/130)
Trkm: “Bir-bir **gelüb** geçdi.” (GA: 214/116)
- EAT: “Bir qoç yirinden qalkdı, **gerinüp** sündi.” (DKK1-D: 9-10/227)
TT: “Bir qoç yerinden kalktı, **gerinip** uzadı.” (DKK2: 195/178)
AzT: “Bir qoç yerindən qalqdı, **gərinüb** sündi.” (KDQ: 198/130)
Trkm: “Bir goç ýerinden galkdy, **gerinüb** sündi.” (GA: 215-216/116)
- EAT: “Def i Basat qoçı **başup** boğazladı, derisini yüzdi...” (DKK1-D: 10-11/227)
TT: “Derhal Basat qoçu **tutup** boğazladı, derisini yüzdü...” (DKK2: 196/178)
AzT: “Dəfi Basat qoçı **basub** boğazladı, dərisini yüzdi...” (KDQ: 199/130)
Trkm: “Dafgy Beset goçy **basub** bogazlady, derisini yüzdi.” (GA: 216-217/116)
- EAT: “Basat Depegözün budı arasından **şıçrayup** çıkdı.” (DKK1-D: 5-6/228)
TT: “Basat Tepegöz’ün bacağının arasından **sıçrayıp** çıktı.” (DKK2: 203-204/178)
AzT: “Basat Dəpəgözün budı arasından **sıçrayub** çıqdı.” (KDQ: 206/130)

Trkm: “Beset Depegözün budy arasyndan **syçraýub** çykdy.” (GA: 225/116)

- EAT: “Depegöz buynuzu **götürüp** yire çaldı.” (DKK1-D: 6-7/228)
TT: “Tepegöz boynuzu **kaldırıp** yere çaldı...” (DKK2: 205/178)
AzT: “Dəpəgöz buynuzi **götürüb** yerə çaldı.” (KDQ: 207/130)
Trkm: “Depegöz buýnuzy **göterüb** ýere çaldy.” (GA: 226/116)
- EAT: “Oğlan yüzügi **alup** taqınduñ-mı?” (DKK1-D: 11/228)
TT: “Oğlan, yüzüğü **alıp** takındın mı?” (DKK2: 210/178)
AzT: “Oğlan, yüzügi **alub** taqındıñmı?” (KDQ: 211/130)
Trkm: “Oglan, yüzügi **alub** takyndyñmy?” (GA: 234/117)
- EAT: “Men muña bi tekellüf yapışmayam **diyüp** kendü kılıcın tutdı...” (DKK1-D: 5-6/230)
TT: “‘Ben buna hemen tedbirsiz yapışmayayım’ **deyip**, kendi kılıcını çıkardı tuttu...” (DKK2: 230-231/179)
AzT: “‘Mən muña bi təkəllüf yapışmayım’, **deyüb** kəndü qılıcın çıxardı, tutdı.” (KDQ: 234-235/131)
Trkm: “Men muña bitekellif ýapyşayym **diýüb** kendü gyljyn çykardy.” (GA: 278-279/117)
- EAT: “**Çağırub** Depegöz soylamış, görelüm hanum ne soylamış.” (DKK1-D: 1/231)
TT: “**Çağırıp** Tepegöz söylemiş, görelim hanım ne söylemiş.” (DKK2: 237-238/179)
AzT: “**Çağırub** Dəpəgöz soylamış, görəlim, nə soylamış...” (KDQ: 242/131)
Trkm: “**Çagyruub** Depegöz soýlamyş. Görelüm, ne soýlamyş.” (GA: 291/118)
- EAT: “Kalın Oğuz bigleri üzerime **yığılup** gele dir-idüm.” (DKK1-D: 13-1/232-233)
TT: “Kudretli Oğuz beyleri üzerime **toplanıp** gelsin derdim.” (DKK2: 279/181)
AzT: “Qalın Oğuz bəgləri üzərimə **yığılub** gələ, deyərdim.” (KDQ: 292-293/133)
Trkm: “Galyñ oguz begleri üzərimə **ýygylub** gelse diýrdim...” (GA: 332/119)
- EAT: “**İnüp** taş başıma düşüben ölem dir-idüm.” (DKK1-D: 2-3/233)
TT: “**İnip** taş başıma düşerek öleyim derdim.” (DKK2: 282/181)
AzT: “**Enüb** daş başıma düşübən öləm, deyərdim.” (KDQ: 296/133)
Trkm: “**İnip** daş başa düşüban ölem diýrdim.” (GA: 335/119)
- EAT: “Basat **kakıyup** yirinden tırı geldi.” (DKK1-D: 12-13/233)
TT: “Basat **kızıp** yerinden kalkıverdi.” (DKK2: 297/182)

AzT: “Basat **qaqıb** yerinden durı gəldi.” (KDQ: 312/133)

Trkm: “Beset **kakaýyp** yerinden turu geldi.” (GA: 350/119)

3.3. -(y)UbAn Zarf-Fiil Ekinin Lehçeler Arası Karşılaştırılması

Bıçimsel Karşılaştırma

Bu zarf-fiil eki, Eski Anadolu Türkçesinde bulunan ve -(y)Up zarf-fiil ekinin genişletilmesiyle oluşan bir ektir. Eski Anadolu Türkçesinde ek, yalnızca yuvarlak ünlülü biçimde olup uyuma göre iki şekilde kullanılır: -(y)uban, -(y)üben. Bu ekin -(y)UbAnIn biçiminde genişletilmiş hâli de bulunur.

Eski Anadolu Türkçesinde yer alan bu ek, Güneybatı Türk lehçelerinde yer almaz. Bu zarf-fiil ekinin yerine Türkiye Türkçesinde -(y)Ip/-(y)Up; Azerbaycan Türkçesinde -(y)Ib/-(y)Ub; Türkmen Türkçesinde -yp/-ip/-up/-üip; Gagavuz Türkçesinde ise -(y)Ip/-(y)Up eki kullanılır.

Tablo 3.4. -(y)UbAn Zarf-Fiil Eki

Eski Anadolu Türkçesi	Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Gagavuz Türkçesi
-(y)uban/-(y)üben	-	-uban /-übən	-uban/ -übän	-

İşlevsel Karşılaştırma

Eski Anadolu Türkçesinde yer alan ve işlek olarak kullanılan bu zarf-fiil ekinin işlevleri, -(y)Ip/-(y)Up eki ile aynıdır: İki fiili birbirine bağlamak, ana fiilin zamanını bildirmek gibi. Bu işlevler, Güneybatı Türk lehçelerinde de benzerdir.

“Basat’ın Tepegözü Öldürdüğü Destan” başlıklı hikâyede altı adet -(y)UbAn zarf-fiil eki tespit edilmiştir. Bu ek, Güneybatı Türk lehçelerine (Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi) aktarılırken bıçimsel açıdan bazı değişimlere uğramıştır. Bu ek, Türkiye Türkçesine aktarılırken -(y)ArAk ve -(y)Ip/-(y)Up ekleri ile aktarılmıştır. Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesine aktarım yapılırken bu zarf-fiil ekinin korunması dikkat çekicidir. Bu lehçelerde teorik olarak bu zarf-fiil eki bulunmaz.

Tepegöz Destanı’nda tespit edilen -(y)UbAn zarf-fiil ekleri, anlamsal açıdan işlevlerine göre sıralanacaktır.

○ İki Fiili Birbirine Bağlama

- EAT: “**Qalkubanı** yirümden tıram dir-idüm.” (DKK1-D: 10-11/232)

TT: “**Kalkıp** yerimden doğrulayım derdim.” (DKK2: 275/181)

AzT: “**Qalqubanı** yerimdən duram, deyərdim.” (KDQ: 288/133)

Trkm: “**Galkybany** yerimden turam diýrdim...” (GA: 328/119)

- EAT: “**Kaçubanı** Şalahana Kayasına girem dir-idüm.” (DKK1-D: 1/233)
TT: “**Kaçıp** Salahana Kayasına gireyim derdim” (DKK2: 280/181)
AzT: “**Qaçubanı** Salaxana qayasına girəm, deyərdim.” (KDQ: 294/133)
Trkm: “**Gaçubany** Salahana gaýasyna girem diýrdim...” (GA: 333/119)
- EAT: “Dedem Korkut **gelüben** şadılık çaldı.” (DKK1-D: 9-10/234)
TT: “Dedem Korkut **gelip** neşeli havalar çaldı...” (DKK2: 306-307/182)
AzT: “Dədəm Qorqud **gələbən** şadlıq çaldı.” (KDQ: 321/134)
Trkm: “Dädem Gorkut **geluban** şatlyk çaldy.” (GA: 360/119)

Yukarıda bulunan üç örnekte *-(y)UbAn* zarf-fiil eki, Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesine aktarım yapılırken korunmuş fakat Türkiye Türkçesine aktarım yapılırken değişmiştir. Bu örneklerde ekin Türkiye Türkçesine *-(y)Up* zarf-fiil eki ile aktarıldığı görülmektedir ve örneklerde bu ek, iki fiili birbirine bağlayan bir görev üstlenmektedir.

○ **Durum Bildirme**

- EAT: “At **başuban** kan sömürür.” (DKK1-D: 13/213)
TT: “...at **basarak** kan sömürüyor.” (DKK2: 6/171)
AzT: “At **basuban**, qan sümürər.” (KDQ: 6/125)
Trkm: “...at **basuban** gan sümürer.” (GA: 8/112)
- EAT: “İnüp taş başıma **düşüben** ölem dir-idüm.” (DKK1-D: 2-3/233)
TT: “İnip taş başıma **düşerek** öleyim derdim.” (DKK2: 282/181)
AzT: “Enüb daş başıma **düşübən** öləm, deyərdim.” (KDQ: 296/133)
Trkm: “Inip daş başa **düşüban** ölem diýrdim.” (GA: 335/119)
- EAT: “Ağ boz atlar **binüben** yordışdılar.” (DKK1-D: 4/233)
TT: “Ak boz atlara **binerek** koşturdular.” (DKK2: 301/182)
AzT: “Ağ boz atlar **binübən** yortışdılar.” (KDQ: 315-316/133)
Trkm: “Ak boz atlar **münübän** ýortuşdylar.” (GA: 354/119)

Yukarıda bulunan üç örnekte *-(y)UbAn* zarf-fiil eki, Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesine aktarım yapılırken korunmuş fakat Türkiye Türkçesine aktarım yapılırken değişmiştir. Bu örneklerde *-(y)UbAn* eki Türkiye Türkçesine *-(y)ArAk* zarf-fiil eki ile aktarılır ve bu ek, temel yargıdaki hareketin nasıl yapıldığını göstermekle birlikte yüklemde bildirilen hareketi tamamlayan bir görev üstlenir.

3.4. -(y)İçAk Zarf-Fiil Ekinin Lehçeler Arası Karşılaştırılması

Biçimsel Karşılaştırma

Bu zarf-fiil eki, Eski Türkçede yer alan ve Eski Anadolu Türkçesinde de işlek biçimde kullanılan bir zarf-fiil ekidir. Eski Anadolu Türkçesinde bu ek, uyuma göre iki şekilde kullanılabilir: *-(y)ıçak*, *-(y)içek*. Ek, ünlü ile biten fiillere eklendiğinde *-y-* bağlantı ünsüzü getirilerek kullanılır.

Bu zarf-fiil eki, biçimsel açıdan Türkiye Türkçesinde yer almaz. Bu ek, Türkiye Türkçesine çoğunlukla *-DiktAn sonra*, *-(y)Inca* ekleri ile aktarılır.

Azerbaycan Türkçesinde bu ek, *-caq/-cek* biçiminde yer alır. Bu lehçede ek, Eski Türkçede yer alan *-İçAk* ekinin birçok değişimle aldığı son şeklidir. Uyuma göre iki biçimde kullanılabilen ek, yalnızca tonlu olarak kullanılır.

Türkmen Türkçesinde bu ek teorik olarak bulunan bir ek değildir. Ek, aktarım yapılırken uyuma girerek *-ajak/-ejek/-yjak* biçimini almıştır.

Gagavuz Türkçesinde bu ek, *-IncAk* biçiminde yer alır. Uyuma göre dört şekilde kullanılabilen bu ek, Eski Oğuz Türkçesinde yer alan *-IcAk* zarf-fiil ekinin bir kalıntısıdır (Özkan, 2019, s. 285).

Tablo 3.5. -(y)İçAK Zarf-Fiil Eki

Eski Anadolu Türkçesi	Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Gagavuz Türkçesi
<i>-(y)ıçak/ -(y)içek</i>	-	<i>-caq /-cek</i>	<i>-ajaq /-ejek /-yjak</i>	<i>-incak /-incäk, -uncak/ -üncäk</i>

İşlevsel Karşılaştırma

Bu zarf-fiil eki, biçimsel olarak incelenen her lehçede bulunmamasına rağmen anlamsal açıdan büyük benzerlik göstermektedir. Bu zarf-fiil eki, Türkiye Türkçesine anlamsal olarak *-Inca/-UncA* eki ile aktarılır. Anlamsal olarak incelenen lehçelerde benzer bulunan bu ekin temel işlevi zaman bildirmektir. Cümledeki ana fiilin zarf-fiilli yapıdan sonra gerçekleştiğini bildirir.

“Basat’ın Tepegözü Öldürdüğü Destan” başlıklı hikâyede üç adet *-(y)İçAk* zarf-fiil eki tespit edilmiştir. Bu ek, Güneybatı Türk lehçelerine (Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi) aktarılırken biçimsel açıdan birtakım değişikliklere uğramıştır. Ek, Türkiye Türkçesine aktarılırken *-Inca/-UncA* biçiminde; Azerbaycan Türkçesine aktarılırken *-ıcaq/-cek* biçiminde; Türkmen Türkçesine aktarılırken *-ajak/-ejek/-yjak* biçiminde aktarılmıştır. Bu noktada dikkat çeken husus Türkmen Türkçesidir. Türkmen Türkçesinde teorik olarak böyle bir ek bulunmazken, hikâyenin orijinalinde yer alan *-(y)İçAK* eki, lehçeye özgü gösterimler dışında bir değişiklik yapılmadan Türkmen Türkçesine aktarılmıştır. İncelenen lehçelere bakıldığında ise ek hususunda anlamsal açıdan herhangi bir fark görülmemiştir.

Tepegöz Destanı'nda tespit edilen *-(y)IçAK* zarf-fiil ekleri, anlamsal açıdan işlevlerine göre sıralanacaktır.

○ **Zaman Bildirme**

- EAT: “Çoban yıl tamam **olıçak**, mende amanatıñ var, gel al...” (DKK1-D: 7-8/215)
TT: “Çoban yıl tamam **olunca**, bende emanetin var, gel al.” (DKK2: 29/172)
AzT: “Çoban, yıl tamam **olıcaq** mēndə əmanətiñ var, gəl, al!” (KDQ: 26/125)
Trkm: “Çopan, bir ýyl tamam **olyjak** mende amanatyñ war, gel, al!” (GA: 30-31/112)
- EAT: “Çoban bu yığanağı **görücek** ‘ibret aldı.” (DKK1-D: 1-2/216)
TT: “Çoban bu kütleyi **görünce** dehşete düştü.” (DKK2: 36/172)
AzT: “Çoban bu yığanağı **görcək** ibrət aldı.” (KDQ: 34/126)
Trkm: “Çopan bu ýyganagy **görejek** ybrat aldy...” (GA: 39/112)
- EAT: “**Kaldırıcak** buynuz deri-y-ile elinde kaldı.” (DKK1-D: 4-5/228)
TT: “**Kaldırınca** buynuz deri ile elinde kaldı.” (DKK2: 202-203/178)
AzT: “**Qaldırıcay** buynuz dəriylə əlində qaldı.” (KDQ: 205-206/130)
Trkm: “**Galdyrajak** buýnuz deri-le elinde galdy.” (GA: 224-225/116)

Yukarıda bulunan üç örnekte *-(y)IçAK* zarf-fiil eki, Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesine aktarım yapılırken korunmuş fakat Türkiye Türkçesine aktarım yapılırken değişmiştir. Bu örneklerde ekin Türkiye Türkçesine *-Inca* zarf-fiil eki ile aktarıldığı görülmektedir. Cümlelere bakıldığında, yüklemde bildirilen hareketin gerçekleşmesi zarf-fiil ekli yapıya bağlıdır. Zarf-fiil ekli yapı gerçekleşmeden temel yargının gerçekleşmeyeceği söylenebilir. Bu hususta yukarıdaki örneklerde zarf-fiil ekli yapılarda zaman bağlamında bir öncelikten söz edilebilir.

3.5. -sA Zarf-Fiil Ekinin Lehçeler Arası Karşılaştırılması

Biçimsel Karşılaştırma

Bu ek, Eski Türkçede *-sAr* biçiminde bulunan şart ekinin belirli ses değişimleri ile meydana gelen son hâlidir. Bu şart eki, zarf görevinde kullanılabildiği için birçok araştırmacı tarafından zarf-fiil olarak ele alınmaktadır. Eski Anadolu Türkçesinde *-sA* biçiminde yer alan bu zarf-fiil eki, uyuma göre iki biçimde kullanılabilmektedir: *-sa*, *-se*. Üzerine kişi eki de alabilen bu ek, incelenen Güneybatı Türk lehçelerinde benzer görünüme sahiptir ve bu lehçelerde de üzerine kişi eki alabilmektedir.

Tablo 3.6. -sA Zarf-Fiil Eki

Eski Anadolu Türkçesi	Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Gagavuz Türkçesi
-sa / -se	-sa / -se	-sa / -sə	-sa / -se	-sa / -se

İşlevsel Karşılaştırma

Bu zarf-fiil eki, incelenen lehçelerde anlamsal açıdan oldukça benzerdir. Eski Anadolu Türkçesi ve Güneybatı Türk lehçelerine bakıldığında bu ek, şart anlamı iletir. Esas fiildeki hareketin zarf-fiilli yapıya bağlı olduğunu belirten bu ekin temel işlevi şart bildirmektir.

“Basat’ın Tepegözü Öldürdüğü Destan” başlıklı hikâyede altı adet -sA zarf-fiil eki tespit edilmiştir. Tespit edilen bu eklerden yalnızca bir tanesi zarf-fiil görevinde kullanılmaktadır. Bu ek, Güneybatı Türk lehçelerine (Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi) aktarılırken biçimsel ve işlevsel açıdan herhangi bir değişime uğramamıştır.

Tepegöz Destanı’nda tespit edilen -sA zarf-fiil eki, anlamsal açıdan işlevlerine göre sıralanacaktır.

- **Şart Bildirme**

- EAT: “Amma oğlanı ne-kadar **getürdiler-ise** tırmadı...” (DKK1-D: 4/214)

TT: “Amma oğlanı ne kadar **getirdilerse** durmadı...” (DKK2: 13-14/171)

AzT: “Amma oğlanı nə qədər **götürdilsə**, durmadı...” (KDQ: 10-11/125)

Trkm: “...emma oglany ne gadar **getürdiler-se**, durmady...” (GA: 13-14/112)

3.6. -(y)InçA Zarf-Fiil Ekinin Lehçeler Arası Karşılaştırılması**Biçimsel Karşılaştırma**

Bu zarf-fiil eki, Eski Türkçede yer alan -*gInçA* ekinin bazı değişimlere uğrayarak günümüze kadar aktarıldığı bir ektir. Bu bağlamda ek, oldukça işlek bir ektir. Eski Anadolu Türkçesinde de -(y)*InçA* biçiminde bulunan zarf-fiil eki, uyuma göre yalnızca iki şekilde kullanılabilir: -(y)*inca*, -(y)*ince*. Ekin yuvarlak ünlülü hâli bulunmamaktadır. Ayrıca ek, ünlüyle biten fiillere eklendiğinde -y- bağlantı ünsüzü getirilerek kullanılır.

Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde bu ek, biçimsel olarak aynı görünüme sahiptir. Bu zarf-fiil eki, her iki lehçede de uyuma göre dört şekilde kullanılabilir: -(y)*inca*, -(y)*ince*, -(y)*unca*, -(y)*ünce*. Ayrıca ek, ünlüyle biten fiillere eklendiğinde -y- bağlantı ünsüzü getirilerek kullanılır.

Türkmen Türkçesinde bu ek, -*ynçaa* / -*inçää* olmak üzere iki biçimde kullanılır. Bu lehçeyi incelenen diğer lehçelerden ayıran özelliklerden birisi, ekin iki ünlüsünün de uzun olmasıdır: -y:*nça*: / -i:*nçä*:. Ekin bu lehçeye özgü bir diğer özelliği ise üzerine kişi eki alabilmesidir. Ayrıca Türkmen

Türkçesinde bir başka zarf-fiil eki olarak bulunan *-yança* / *-yänçä* zarf-fiil eki de bu ek ile aynı görevde kullanılabilir.

Bu zarf-fiil eki, Gagavuz Türkçesinde *-Inca(n/A)* / *-IncAk* biçiminde görülür. Bu zarf-fiil ekleri, eklendikleri fiile göre uyuma girerler. Biçimsel açıdan Gagavuz Türkçesinin farkı, zarf-fiil ekinin sonuna *-na* kuvvetlendirme eki alabilmesi, kuvvetlendirme ekinin son sesi düşürülerek kullanılabilmesi ve *-IncAk* biçimindeki yapının bulunmasıdır.

Tablo 3.7. -(y)Inca Zarf-Fiil Eki

Eski Anadolu Türkçesi	Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Gagavuz Türkçesi
-(y)ınca/- (y)ince	-(y)ınca/-(y)ince, -(y)unca/-(y)ünce	-(y)ınca/-(y)ince, -(y)unca/-(y)ünce	-ynçaa / -inçää -yança / -yänçä	-ınca(n/a) / -unca(n/a), -üncä(n/ä) / -incä(n/ä), -incak / -incäk, -uncak / -üncäk

İşlevsel Karşılaştırma

Bu zarf-fiil eki, biçimsel açıdan birtakım değişimlere sahip olsa dahi anlamsal açıdan oldukça benzerdir. Bu ekin incelenen her lehçede ilettiği anlam ve üstlendiği görev, esas fiildeki hareketin başladığı zamanı bildirme, “-dığı zaman” anlamıyla zaman bildirme ve sebep bildirmedi.

“Basat’ın Tepegözü Öldürdüğü Destan” başlıklı hikâyede dört adet *-(y)Inca* zarf-fiil eki tespit edilmiştir. Bu ek, Güneybatı Türk lehçelerine (Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi) aktarılırken biçimsel açıdan birtakım değişikliklere uğramıştır.

Tepegöz Destanı’nda tespit edilen *-(y)Inca* zarf-fiil eki, anlamsal açıdan işlevlerine göre sıralanacaktır.

○ Zaman Bildirme

- EAT: “Kara polat öz kılıcum **çartmayınca**.” (DKK1-D: 7-8/232)
TT: “Kara çelik öz kılıcımı **çekmeyince**...” (DKK2: 270/180)
AzT: “Qara polad uz qılıcım **dartmayınca**...” (KDQ: 282/132)
Trkm: “Gara polat uz gyljym **dartmaýynça**...” (GA: 323/118)
- EAT: “Kafalı börklü başuñ **kesmeyinçe**.” (DKK1-D: 8/232)
TT: “Tepeli börklü başımı **kesmeyince**...” (DKK2: 271/181)
AzT: “Qafalı-börklü başıñ **kəsməyincə**...” (KDQ: 283/133)
Trkm: “...gapalu börükli başyñ **kesmeýinçe**...” (GA: 324/118)
- EAT: “Alça kanuñ yer yüzine **tökmeyinçe**, kardaşum Kıyanuñ kanın **almayınca**.” (DKK1-D: 9/232)

TT: “Alca kanını yeryüzüne **dökmeyince**, kardeşim Kayan’ın kanını **almayınca** bırakmam.” (DKK2: 272-273/181)

AzT: “Alca qanıñ yer yüzine **tökməyincə**, qardaşım Qıyanıñ qanın **almayınca?**” (KDQ: 284-285/133)

Trkm: “...alja ganyñ ýer ýüzüne **dökmeyinçe**, gardaşym Gyýanyñ ganyn **almaýynça...**” (GA: 325/119)

3.7. -dUkCA Zarf-Fiil Ekinin Lehçeler Arası Karşılaştırılması

Bişimsel Karşılaştırma

Bu zarf-fiil eki, -dUk sıfat-fiil ekinin üstüne -CA eşitlik hâli eki getirilerek türetilen bir zarf-fiil ekidir. Eski Anadolu Türkçesinde uyuma göre dört şekilde kullanılmıştır: -dukca, -dukça, -dükce, -dükçe. Eski Anadolu Türkçesinde yalnızca yuvarlak ünlülü kullanılan bu ek, ön seste daima tonludur.

Türkiye Türkçesinde bu ek, -Dıkça/-DUkça biçiminde olup uyuma girerek sekiz farklı şekilde kullanılabilir: -dıkça, -dikçe, -dukça, -dükçe; -tıkça, -tikçe, -tukça, -tükçe.

Azerbaycan Türkçesinde türemiş zarf-fiil eklerinden biri olan -dıqca/-dikce/-duqca/-dükce ekinin yalnızca tonlu hâli bulunur ve uyuma göre dört şekilde kullanılır.

Türkmen Türkçesinde bu ek, damak ve dudak uyumuna girerek dört şekilde kullanılır: -dykça / -dikçe, -dukça / -dükçe. İncelenen diğer lehçelerde olduğu gibi, Türkmen Türkçesinde de sıfat-fiil ve eşitlik ekinin birleşiminden oluşan bu zarf-fiil eki, Türkmen Türkçesinde ilk hecede ön ses daima tonlu, ikinci hecede ön ses daima tonsuzdur. Ünsüz uyumuna girmeyen bu ek, iki hecenin arasına iyelik eki getirilerek de kullanılabilir.

Gagavuz Türkçesinde yer alan -Dıkça zarf-fiil eki, türemiş zarf-fiil eklerinden biri olup uyuma girerek sekiz farklı şekilde kullanılabilir: -dıkça, -dikçä, -dukça, -dükçe; -tıkça, -tikçä, -tukça, -tükçe. Gagavuz Türkçesinde yer alan bu ekin diğer lehçelerden farkı, Valkaneş ağzında bulunan -DıkçaAn şeklidir: *öptükçen* gibi (Özkan, 2019, s. 283).

Tablo 3.8. -dUkCA Zarf-Fiil Eki

Eski Anadolu Türkçesi	Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Gagavuz Türkçesi
-dukca/ dukça, -dükce/ -dükçe	-dıkça/ -dikçe, -dukça/ dükçe; -tıkça/ tikçe, -tukça/ -tükçe	-dıqca/-dikce, -duqca/-dükce	-dykça / -dikçe, -dukça/ -dükçe	-dıkça/ -dikçä, -dukça/ -dükçe; -tıkça/ -tikçä, -tukça/ -tükçe

İşlevsel Karşılaştırma

Bu zarf-fiil eki, Eski Anadolu Türkçesi ve Güneybatı Türk lehçelerinde benzer işlevlerde kullanılır: Esas fiildeki hareketi şarta bağlama, esas fiildeki hareketi zaman yönünden tamamlama ve süreklilik bildirme.

“Basat’ın Tepegözü Öldürdüğü Destan” başlıklı hikâyede üç adet *-dUkCA* zarf-fiil eki tespit edilmiştir. Bu ek, Güneybatı Türk lehçelerine (Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi) aktarılırken biçimsel açıdan birtakım değişikliklere uğramıştır. Bu değişimler, lehçelere özgüdür. İncelenen lehçelerde anlamsal açıdan herhangi bir değişim gözlenmemiştir.

Tepegöz Destanı’nda tespit edilen *-dUkCA* zarf-fiil eki, anlamsal açıdan işlevlerine göre sıralanacaktır.

- **Esas Fiili Şarta Bağlama ve Süreklilik Bildirme**
- EAT: “**Urduqça** böyüdi.” (DKK1-D: 3/216)
TT: “**Vurduqça** büyüdü.” (DKK2: 37/172)
AzT: “**Urduqca** böyüdi.” (KDQ: 35/126)
Trkm: “**Urduqça** boýudy.” (GA: 40/112)
- EAT: “**Depdükçe** böyüdi.” (DKK1-D: 7/216)
TT: “**Teptikçe** büyüdü.” (DKK2: 42/172)
AzT: “**Dəpdikcə** böyüdi.” (KDQ: 40/126)
Trkm: “**Depdikçe** boýudy.” (GA: 45/113)
- EAT: “**Depdüklerinçe** böyüdi.” (DKK1-D: 8/216)
TT: “**Teptiklerince** büyüdü.” (DKK2: 43/172)
AzT: “**Dəpdiklärincə** böyüdi.” (KDQ: 40-41/126)
Trkm: “**Depdikleriçe** boýudy.” (GA: 46/113)

Bu örnekte yer alan ek, diğer lehçelere aktarılırken ses değişimine uğramıştır. Ek değişimine uğramayan bu örnekte dikkat edilecek husus, *-dUkCA* ekinin heceleri arasına 3. çoğul kişi iyelik eki ve -Türkmen Türkçesi hariç- pronominal n sesinin girmesidir. Bu istisna kullanım, Türkiye Türkçesinde de bulunmamakla birlikte zarf-fiil ekli yapının şiddetini ve derecesini bildirmek için kurulmuş olmalıdır.

3.8. -(y)ArAk Zarf-Fiil Ekinin Lehçeler Arası Karşılaştırılması

Biçimsel Karşılaştırma

Eski Türkçede yer almayan bu zarf-fiil eki, Eski Anadolu Türkçesinde uyuma göre iki şekilde kullanılmıştır: *-(y)arak*, *-(y)erek*. Çok işlek olarak kullanılmayan bu ekin *-(y)Irak* biçimi de bulunmaktadır (Yalçın, 2021, s. 352; Gülsevin, 1997, s. 131).

Türkiye Türkçesinde bu ek, uyuma göre kullanılan bir zarf-fiil ekidir: *-(y)arak*, *-(y)erek*. Ünlü ile biten bir fiile eklendiğinde *-y-* bağlantı ünsüzü getirilerek kullanılır.

Azerbaycan Türkçesinde bu zarf-fiil eki, uyuma göre şöyle kullanılabilir: *-(y)araq*, *-(y)erek*. Diğer lehçelerde olduğu gibi bu ek, ünlü ile biten bir fiile eklendiğinde *-y-* bağlantı ünsüzü getirilerek kullanılır.

Bu zarf-fiil eki, Türkmen Türkçesinde oldukça seyrek kullanılır. Bu ek yerine aynı anlamı ileten *-aagada / -äägede* (*-aagadan / -äägeden*) zarf-fiil eki kullanılır fakat bu ek de işlek bir ek değildir.

Gagavuz Türkçesinde bu zarf-fiil eki, ünsüz harfle biten bir fiile eklendiğinde uyuma girerek *-arak*, *-eräk* biçiminde; ünlü harfle biten bir fiile eklendiğinde uyuma girerek yardımcı ünsüz ile *-yarak*, *-yeräk* biçiminde kullanılabilir.

Tablo 3.9. -(y)ArAk Zarf-Fiil Eki

Eski Anadolu Türkçesi	Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Gagavuz Türkçesi
<i>-(y)arak/-(y)erek</i> , <i>-(y)Irak</i>	<i>-(y)arak /-(y)erek</i>	<i>-(y)araq /-(y)erek</i>	<i>-arak /-äräk</i>	<i>-(y)arak/</i> <i>-(y)eräk</i>

İşlevsel Karşılaştırma

-(y)ArAk zarf-fiil eki, benzer işlevlerde kullanılır: Asıl fiildeki hareketin nasıl yapıldığını bildirme, asıl fiildeki hareketle zarf-fiilli yapıdaki hareketin eşzamanlı gerçekleştiğini belirterek zaman bildirme, asıl fiildeki hareketin sebebinin bildirme.

“Basat’ın Tepegözü Öldürdüğü Destan” başlıklı hikâyede bir adet *-(y)ArAk* zarf-fiil eki tespit edilmiştir. Bu ek, Türkiye Türkçesine aktarımda herhangi bir değişime uğramazken, Azerbaycan Türkçesine aktarımda biçimsel açıdan birtakım değişikliklere uğramıştır. Bu değişimler, lehçeye özgüdür. İncelenen lehçelerde anlamsal açıdan ise herhangi bir değişim gözlenmemiştir.

Tepegöz Destanı’nda tespit edilen *-(y)ArAk* zarf-fiil eki, anlamsal açıdan işlevlerine göre sıralanacaktır.

○ Durum Bildirme

- EAT: “**Bakarak** kendüzin unıtdı.” (DKK1-D: 5-6/229)

TT: “**Bakarak** kendisini unuttu.” (DKK2: 218/179)

AzT: “**Baqaraq** kəndözin unıtdı.” (KDQ: 220/131)

Trkm: “**Bakarak** kendüzin unutdy.” (GA: 252/117)

3.9. -dUk+iyelik+dA Zarf-Fiil Ekinin Lehçeler Arası Karşılaştırılması

Bıçimsel Karşılaştırma

Bu zarf-fiil eki, *-dUkdA* zarf-fiil ekinden türetilen bir zarf-fiil ekidir. Eski Anadolu Türkçesinde bu ek, yalnızca yuvarlak ünlülü olarak iki biçimde kullanılmıştır: *-duğunda*, *-düğünde*. Ayrıca ek, Eski Anadolu Türkçesinde ön seste daima tonludur.

Türkiye Türkçesinde bu ek, uyuma göre sekiz biçimde kullanılabilir: *-dığında*, *-diğinde*, *-duğunda*, *-düğünde*; *-tığında*, *-tiğinde*, *-tuğunda*, *-tüğünde*.

Bu zarf-fiil eki, teorik olarak Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Gagavuz Türkçesinde bulunmaz. Ancak incelenen hikâyede bu ekler uyuma girerek lehçelere aktarılmıştır. Lehçelerde bu ek yerine aynı anlamı ileten farklı zarf-fiil ekleri kullanılmaktadır. Bu zarf-fiil eki yerine Azerbaycan Türkçesinde *-dıqda/-dikde/-duqda/-dükde*, *-AndA/-AndAn*; Türkmen Türkçesinde *-anda/-ende*, *-onsoň / -ensoň*, *aly/-eli*; Gagavuz Türkçesinde ise *-dıynan*, *-diynän*, *-duynan*, *-düynän*; *-tynan*, *-tiynän*, *-tuynan*, *-tüynän* zarf-fiil ekleri kullanılmaktadır.

Tablo 3.10. -dUK+iyelik+dA Zarf-Fiil Eki

Eski Anadolu Türkçesi	Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Gagavuz Türkçesi
-duğunda/ -düğünde	-dığında/ -diğinde, -duğunda/ -düğünde; -tığında/ -tiğinde, -tuğunda/ -tüğünde	-dugunda/ -dügiñde	-dugunda/ - dügiñde	-

İşlevsel Karşılaştırma

Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde yer alan bu zarf-fiil eki, anlamsal açıdan benzerdir. Bu ek, esas fiildeki hareketi şarta bağlar ve yüklem zamanını belirler.

Bıçimsel olarak Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Gagavuz Türkçesinde yer almayan bu ekin yerine kullanılan zarf-fiil ekleri, anlamsal açıdan zaman bildirerek bu ek ile benzerlik gösterirler.

“Basat’ın Tepegözü Öldürdüğü Destan” başlıklı hikâyede iki adet *-dUK+iyelik+dA* zarf-fiil eki tespit edilmiştir. Bu ek, Türkiye Türkçesine aktarılırken uyuma dikkat edilerek aktarılmıştır. Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde bu ek, teorik olarak bulunmasa da tonluluk/tonsuzluk, düzlük/yuvarlaklık bağlamında herhangi bir değişime uğramadan bu lehçelere aktarılmıştır. İncelenen lehçelerde anlamsal açıdan ise herhangi bir değişim gözlenmemiştir.

Tepegöz Destanı’nda tespit edilen *-dUK+iyelik+dA* zarf-fiil eki, anlamsal açıdan işlevlerine göre sıralanacaktır.

○ **Zaman Bildirme**

- EAT: “Kara tağa **ayıtduğunda** işit virsün...” (DKK1-D: 11-12/234)
TT: “Kara dağa **seslendiğinde** cevap versin.” (DKK2: 309/182)
AzT: “Qara dağa **yetdüğində** aşit versün!” (KDQ: 323/134)
Trkm: “Gara daga **yetdüğünde** aşyt wersün...” (GA: 362/119)
- EAT: “Ölüm vaqti **geldüğünde** aru imandan ayırmassun...” (DKK1-D: 2/235)
TT: “Ölüm vakti **geldüğünde** arı imandan ayırmassın.” (DKK2: 313/182)
AzT: “Ölüm vaqti **gəldüğündə** arı imandan ayırmassun!” (KDQ: 327/134)
Trkm: “Ölüm wagty **geldüğünde** ary imandan aýyrmassun.” (GA: 366/119)

3.10. -(y)A Zarf-Fiil Ekinin Lehçeler Arası Karşılaştırılması

Bişimsel Karşılaştırma

Bu zarf-fiil eki, eski ve işlek bir zarf-fiil ekidir. İncelenen lehçelerde oldukça benzerlik gösteren ek, Eski Anadolu Türkçesi, Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde -a, -e, -ya, -ye biçiminde kullanılır.

Türkmen Türkçesinde bu ek, -a / -e / -ý biçimindedir. Ek, ünsüz harfle biten fiillere eklendiğinde damak uyumuna girerek -a / -e; ünlü harfle biten fiillere eklendiğinde -ý biçiminde kullanılır (Yıldırım, 2020: 459).

Bu zarf-fiil eki, Gagavuz Türkçesinde de benzer bir biçimde, ünsüz harfle biten fiillere eklendiğinde -a, -ä; ünlü harfle biten fiillere eklendiğinde -ya, -yă biçiminde kullanılır.

Tablo 3.11. -(y)A Zarf-Fiil Eki

Eski Anadolu Türkçesi	Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Gagavuz Türkçesi
-a/-e, -ya/-ye, -ı / -i	-a/-e, -ya/-ye	-a/-e, -ya/-ye, -ı / -i	-a/-e, -ý, -ı / -i	-a/-ä, -ya/-yă

İşlevsel Karşılaştırma

Bu zarf-fiil ekinin incelenen lehçelerde anlamsal olarak kullanımı oldukça benzerdir. Ekin en temel işlevi, tekrar grupları oluşturup devamlılık bildirmek ve ikilemeler oluşturmaktır. Ayrıca ek, fiilin nasıl yapıldığını belirterek durum bildirme; birleşik fiil oluşturulurken iki fiilin arasına eklenerek tasvir fiili oluşturma ve -A bil- yapısının olumsuzunu karşılamak gibi işlevlere sahiptir. Bu ek, özellikle Türkiye Türkçesinde bazı kalıplaşmış ifadeler oluşturma gibi işlevlerde de kullanılır.

“Basat’ın Tepegözü Öldürdüğü Destan” başlıklı hikâyede dört adet -(y)A zarf-fiil eki tespit edilmiştir. Bu ek, Türkiye Türkçesi dışında incelenen diğer lehçelerde üç örnekte dar ünlülü (-ı/-i)

biçimde kullanılmıştır. Bunun dışında ek, biçimsel açıdan herhangi bir değişime uğramadan aynen aktarılmıştır. İncelenen lehçelerde anlamsal açıdan ise herhangi bir değişim gözlenmemiştir.

Tepegöz Destanı'nda tespit edilen -(y)A zarf-fiil eki, anlamsal açıdan işlevlerine göre sıralanacaktır.

○ **Tasvir Fiili Oluşturma**

- EAT: “Kargu cıda oynadanlar **ildüremedi**.” (DKK1-D: 10/221)
TT: “...kargı mızrak oynatanlar **saplayamadı**...” (DKK2: 112/175)
AzT: “Qargu cıda oynadanlar **ildirəmədi**.” (KDQ: 108-109/128)
Trkm: “Gargu jyda oynadanlar **ildiremedi**.” (GA: 129/114)
- EAT: “Arş yüzünde çevürdüm, **alımadum** Basat.” (DKK1-D: 8-9/224)
TT: “Gökyüzünde çevirdim **yenemedim**, Basat...” (DKK2: 154-155/176)
AzT: “Ərş yüzində çevirdim, **alımadım**, Basat!” (KDQ: 154/129)
Trkm: “Arş yüzünde çöwürdim **alymadym**, Beset...” (GA: 164/115)
- EAT: “Kara kara tağlarda çevürdüm **alımadum** Basat.” (DKK1-D: 9-10/224)
TT: “Kara kara dağlardan çevirdim **yenemedim** Basat...” (DKK2: 156/176)
AzT: “Qara-qara dağlarda çevirdim, **alımadım**, Basat!” (KDQ: 156-157/129)
Trkm: “Gara-gara dağlarda çöwürdim, **alymadym**, Beset...” (GA: 166/115)
- EAT: “Kalın sazlarda çevürdüm **alımadum** Basat.” (DKK1-D: 11/224)
TT: “Kalın sazlarda çevirdim **yenemedim** Basat...” (DKK2: 158/176)
AzT: “Qalın sazlarda çevirdim, **alımadım**, Basat!” (KDQ: 159/129)
Trkm: “Galyň sazlarda çöwürdim, **alymadym**, Beset...” (GA: 168/115)

Yukarıda yer alan üç örnekte, Eski Anadolu Türkçesinde yeterlilik fiilinin olumsuzu dar ünlü ile oluşturulmuştur. Bu kullanım, Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde korunmuş fakat Türkiye Türkçesine aktarılırken geniş ünlü ile karşılanmıştır.

3.11. -(y)I, -(y)U Zarf-Fiil Ekinin Lehçeler Arası Karşılaştırılması

Biçimsel Karşılaştırma

Bu zarf-fiil eki, işlek olarak kullanılan bir ektir. İncelenen lehçelerde benzer görünümlere sahip olan bu ek, Eski Anadolu Türkçesi, Türkiye Türkçesi ve Gagavuz Türkçesi uyuma göre şu biçimlerde kullanılmıştır: -ı/-i, -u/-ü; -yı/-yi, -yu/-yü.

Azerbaycan Türkçesinde bu ek, zarf-fiil eki olarak görülmez. Kaynaklarda zarf-fiil eki olarak ele alınmamasına karşın, ek işlek olarak tasvir fiilleri oluşturma, ikilemeler kurma ve kalıplaşmış ifadeler yaratma özelliğine sahiptir.

Türkmen Türkçesinde bu ek, damak ve dudak uyumuna girerek dört şekilde kullanılır: *-y / -i, -u / -ü*. Ayrıca ek, ünlü harfle biten fiile eklendiğinde fiilin sonunda yer alan ünlü harf ile zarf-fiilde yer alan ünlü harfin birleşerek ikincil uzunluk yaratması önemlidir.

Tablo 3.12. *-(y)I / -(y)U Zarf-Fiil Eki*

Eski Anadolu Türkçesi	Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Gagavuz Türkçesi
-ı/-i, -u/-ü; -yı/-yi, -yu/-yü	-ı/-i, -u/-ü; -yı/-yi, -yu/-yü	-ı/-i, -u/-ü; -yı/-yi, -yu/-yü	-y / -i, -u / -ü	-ı/-i, -u/-ü; -yı/-yi, -yu/-yü

İşlevsel Karşılaştırma

Bu ek, incelenen lehçelerde benzer işlevlerde kullanılır. Bu işlevlerden en önemlisi birleşik fiiller oluşturma, ikilemeler kurma ve kalıplaşmış ifadeler yaratmadır. Ayrıca ek, *-(y)ArAk* ile *-(y)Ip* zarf-fiil ekleri gibi kullanılma işlevlerini de taşır.

“Basat’ın Tepegözü Öldürdüğü Destan” başlıklı hikâyede yedi adet *-(y)I/-(y)U* zarf-fiil eki tespit edilmiştir. Bu ek, biçimsel açıdan ses değişimleri ve Türkiye Türkçesinde fiil değişimlerine uğrayarak lehçelere aktarılmıştır. İncelenen lehçelerde anlamsal açıdan ise herhangi bir değişim gözlenmemiştir.

Tepegöz Destanı’nda tespit edilen *-(y)I/-(y)U* zarf-fiil eki, anlamsal açıdan işlevlerine göre sıralanacaktır.

○ Birleşik Fiil Oluşturma

- EAT: “Oğuzı **şalı virmedi**, girü yirine kondurdı.” (DKK1-D: 4/219)
TT: “Oğuz’u bırakmadı, geri yerine kondurdu.” (DKK2: 76/173)
AzT: “Oğuzı **şalı vermədi**, gerü yerinə qondurdı.” (KDQ: 73-74/127)
Trkm: “Oguzy **salywermedi**, girü yerine gondurdy.” (GA: 81/113)

Bu örnekte Türkiye Türkçesine aktarım sırasında zarf-fiil ekli yapının korunmadığı ve bunun yerine başka bir fiil kullanıldığı görülmektedir. Tezlik bildiren *salıver-* yapısı yerine *bırak-* yapısı, anlamsal açıdan daha kuvvetli bir ifade olarak değerlendirilebilir.

- EAT: “Basat kaçıyup yirinden **tırı geldi**.” (DKK1-D: 12-13/233)
TT: “Basat kızıp yerinden **kalkıverdi**.” (DKK2: 297/182)
AzT: “Basat qaqlıb yerindən **durı gəldi**.” (KDQ: 312/133)
Trkm: “Beset kakaýyp yerinden **туру geldi**.” (GA: 350/119)
- EAT: “Ğāzi erenler başına ne geldügin **aydı virdi**.” (DKK1-D: 10/234)
TT: “...gazi erenlerin başına ne geldiğini **söyleyiverdi**.” (DKK2: 307/182)
AzT: “Ğāzi ərənlər başına nə gəldigin **aydı verdi**.” (KDQ: 321/134)

Trkm: “Gazy erenler başyna ne geldigin **aýdywerdi...**” (GA: 360-361/119)

○ **İkilemeler Kurma**

- EAT: “**Süriyi süriyi** mağara kapısına geldi.” (DKK1-D: 2-3/234)

TT: “**Sürüye sürüye** mağara kapısına geldi.” (DKK2: 297/182)

AzT: “**Süriyi-süriyi** mağara qapusına gəldi.” (KDQ: 314/133)

Trkm: “**Süýreyi-süýreyi** magara gapysyna geldi.” (GA: 352-353/119)

Bu örnekte, *-(y)I/-(y)U* zarf-fiil ekinin Türkiye Türkçesine aktarılırken *-(y)A* zarf-fiil ekine dönüştüğü görülmektedir. Bunun sebebi, Türkiye Türkçesinin ölçünlü dili olan İstanbul Türkçesidir. Balkan ağzı etkisiyle şekillenen İstanbul ağzı, ikilemeler kurma ya da kalıplaşmış ifadeler oluşturma gibi hususlarda dar ünlülü zarf-fiil ekleri yerine geniş ünlülü zarf-fiil eklerini tercih etmektedir.

○ **Kalıplaşmış İfadeler Oluşturma**

- EAT: “Ağ saçallu babamı oğul **diyü** ağlatduñ ola qardaş.” (DKK1-D: 5-6/223)

TT: “Ak sakallı babamı oğul **diye** ağlattın demek kardeş...” (DKK2: 135/176)

AzT: “Ağ saqallu babamı ‘Oğul’ **deyü** ağlatdın ola, qardaş!” (KDQ: 133-134/128)

Trkm: “Ak sakallu atamy ogul **diýü** aglatdyñ ola, gardaş!” (GA: 145/115)

- EAT: “Kardaşumdan ayrıldum **diyü** çok ağladı, zārnlık kıldı.” (DKK1-D: 9-10/223)

TT: “Kardeşimden ayrıldım **diye** çok ağladı, feryat figan kıldı.” (DKK2: 141-142/176)

AzT: “‘Qardaşımдан ayrıldım!’ **deyü** çoq ağladı, zarlıq kıldı.” (KDQ: 141/129)

Trkm: “Gardaşymdan aýryldym **diýü** çok aglady, zarylyk kyldy.” (GA: 151/115)

- EAT: “Hem oğluñ geldi **diyü** Aruza muştuladı.” (DKK1-D: 12-13/223)

TT: “Hem oğlun geldi **diye** Aruz’a müjdeledi.” (DKK2: 144-145/176)

AzT: “Həm ‘oğluñ gəldi!’ **deyü** Aruza muştladı.” (KDQ: 143-144/129)

Trkm: “Hem ogluñ geldi **diýü** Oroza muştylady.” (GA: 153/115)

Yukarıda yer alan üç örnekte *-(y)I/-(y)U* zarf-fiil ekinin Türkiye Türkçesine aktarılırken *-(y)A* zarf-fiil ekine dönüştüğü görülmektedir. Bunun sebebi, Türkiye Türkçesinin ölçünlü dili olan İstanbul Türkçesidir. Balkan ağzı etkisiyle şekillenen İstanbul ağzı, ikilemeler kurma ya da kalıplaşmış ifadeler oluşturma gibi hususlarda dar ünlülü zarf-fiil ekleri yerine geniş ünlülü zarf-fiil eklerini tercih etmektedir.

3.12. -gAç Zarf-Fiil Ekinin Lehçeler Arası Karşılaştırılması

B biçimsel Karşılaştırma

Bu zarf-fiil eki, Eski Anadolu Türkçesinde işlek olarak kullanılmayan bir ektir. Türkiye Türkçesinde bulunmayan bu ek, Türkiye Türkçesine *-(y)Inca* eki ile aktarılır.

Bu ek, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Gagavuz Türkçesinde de teorik açıdan yer almaz. Ancak hikâyede yer alan bu ek, Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesine aktarılırken uyuma girerek korunmuştur.

Tablo 3.13. -gAç Zarf-Fiil Eki

Eski Anadolu Türkçesi	Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Gagavuz Türkçesi
-ğaç, -geç	-	-gaç, -gəç	-gaç, -geç	-

İşlevsel Karşılaştırma

Eski Anadolu Türkçesinde bulunan bu ek, zaman bildirme işlevi ile kullanılır. *-(y)Unca* zarf-fiil ekinin işlevi ile kullanılır.

“Basat’ın Tepegözü Öldürdüğü Destan” başlıklı hikâyede bir adet *-gAç* zarf-fiil eki tespit edilmiştir. Bu ek, Türkiye Türkçesine *-(y)Unca* eki ile aktarılmıştır. Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesine aktarılırken ekin uyuma girdiği görülür.

Tepegöz Destanı’nda tespit edilen *-gAç* zarf-fiil eki, anlamsal açıdan işlevlerine göre sıralanacaktır.

○ Zaman Bildirme

- EAT: “Dede Korkut böyle **diğeç** Depegöz aydur: Hoş öyle olsun...” (DKK1-D 1/220)
TT: “Dede Korkut böyle **söyleyince** Tepegöz der: ‘Pekâlâ öyle olsun...’ (DKK2: 89/174)
AzT: “Dədə Qorqud böyle **digəç** Dəpəgöz aydır: ‘Xoş, öyle olsun!...’ (KDQ: 85-86/127)
Trkm: “Däde Gorkut beýle **diýgeç**, Depegöz: Hoş, beýle bolsun.” (GA: 94-95/114)

Bu örnekte, Eski Anadolu Türkçesinde yer alan *-gAç* ekinin teorik olarak bulunmamasına rağmen Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde korunduğu görülmektedir. Türkiye Türkçesinde bu ekin yerine *-Inca* eki tercih edilmiş ve ek *-gAç* eki gibi zaman bildirme işlevi ile kullanılmıştır.

SONUÇ

Zarf-fiiller, cümledeki yüklem ve yardımcı unsurları birbirine bağlamak, zamansal birliktelik sağlamak, ikilemeler oluşturmak ve yüklemdeki hareketin nasıl yapıldığını bildirmek gibi çeşitli işlevlere sahiptir. Bu çalışmada Dede Korkut Hikâyeleri'nden "Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destan" başlıklı hikâye, zarf-fiil bakımından incelenmiştir. Hikâyede yer alan zarf-fiil ekleri, Eski Anadolu Türkçesi esas alınarak Güneybatı Türk lehçeleri arasında karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmada, incelenen hikâyede 70 adet zarf-fiil ekinin var olduğu görülmüş ve hikâyede yer alan zarf-fiil eklerinin çoğunlukla benzer görünüme sahip olup benzer işlevlerde kullanıldığı tespit edilmiştir. Eski Anadolu Türkçesine ait bu metinde tespit edilen zarf-fiil eklerinin lehçeler arası biçimbilimsel ve anlambilimsel karşılaştırmaları tablo şeklinde bu bölümün ardından verilecektir.

Lehçeler arası ortak bulunan zarf-fiil ekleri şöyle sıralanabilir:

Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasında ortak bulunan zarf-fiil ekleri şunlardır: -ken, -(y)Up, -(y)IncA, -dUkCA, -(y)ArAk, -dUk+iyelik+dA, -(y)A, -(y)I, -(y)U. Bu zarf-fiil eklerinin yalnızca biçimsel olarak farklı olduğu görülür. Bu farklılık, bağlantı ünlülerinin düzlük-yuvarlaklık hususuna ve eklerin ötümlü-ötümsüz özelliğine dayanır. Türkiye Türkçesinde eklerin bağlantı ünlüleri uyuma göre düz ve yuvarlak olarak kullanılırken, Eski Anadolu Türkçesinde -(y)IncA eki dışında zarf-fiil eklerinin bağlantı ünlüleri yuvarlaktır. Ayrıca Türkiye Türkçesinde -dUkCA, -dUk+iyelik+dA ekleri ön seste ötümlü ve ötümsüz kullanılırken; Eski Anadolu Türkçesinde bu ekler ön seste daima ötümlüdür.

Eski Anadolu Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi arasında ortak bulunan zarf-fiil ekleri şunlardır: -ken, -(y)Up, -(y)İçAk, -sA, -(y)IncA, -dUkCA, -(y)ArAk, -(y)A. Benzer görünüme sahip olan zarf-fiil eklerinin bazı farklılıkları bulunur. Bunlar, bağlantı ünlülerinin düz-yuvarlak olması, eklerin ötümlü-ötümsüz olmasıdır. Eski Anadolu Türkçesinde -(y)İçAK zarf-fiil ekinin bağlantı ünlüsü bulunurken Azerbaycan Türkçesinde bu ekin bağlantı ünlüsü bulunmaz. Eski Anadolu Türkçesinde -(y)Up ekinin ötümsüz hâli kullanılırken Azerbaycan Türkçesinde bu ekin yalnızca ötümlü hâli kullanılır. Eski Anadolu Türkçesinde -dUkCA ekinin iç seste ötümlü ve ötümsüz hâli kullanılırken Azerbaycan Türkçesinde bu ekin iç seste yalnızca ötümlü hâli kullanılır. Eski Anadolu Türkçesinde -(y)Up, -dUkCA eklerinin yalnızca yuvarlak ünlülü şekilleri kullanılırken Azerbaycan Türkçesinde uyuma göre düz ve yuvarlak ünlülü şekilleri kullanılır. Ayrıca Eski Anadolu Türkçesinde -(y)IncA zarf-fiil ekinin yalnızca dar ünlülü şekli kullanılırken Azerbaycan Türkçesinde bu ekin düz ve yuvarlak ünlülü şekilleri kullanılır.

Eski Anadolu Türkçesi ve Türkmen Türkçesi arasında ortak bulunan zarf-fiil ekleri şunlardır: -ken, -(y)Up, -sA, -(y)IncA, -dUkCA, -(y)A, -(y)I. Benzer görünüme sahip olan bu ekler arasında rastlanan farklılıklar bağlantı ünlülerinin düz-yuvarlak olması, eklerin ötümlü-ötümsüz olması ve Türkmen Türkçesine ait olan uzunluklardır. Eski Anadolu Türkçesinde -(y)Up, -dUkCA eklerinin yalnızca yuvarlak ünlülü şekilleri kullanılırken Türkmen Türkçesinde bu eklerin uyuma göre düz ünlülü

şekilleri de kullanılır. Eski Anadolu Türkçesinde -ken, -(y)IncA eklerinin uzun hâlleri bulunmazken Türkmen Türkçesinde bu eklerin uzun hâlleri kullanılır. Ayrıca Eski Anadolu Türkçesinde -dUkCA ekinin son hece başında ötümlü veya ötümsüz hâli kullanılırken Türkmen Türkçesinde ekin son hece başında yalnızca ötümsüz hâli kullanılır.

Eski Anadolu Türkçesi esas alınarak Güneybatı Türk lehçeleri arasında karşılaştırılan zarf-fiil ekleri, lehçelere özgü görünümeler dışında oldukça benzerdir. Eski Anadolu Türkçesinde var olup, incelenen diğer lehçelerde bulunmayan zarf-fiil ekleri şunlardır: -(y)UbAn, -gAç. Bu ekler, Eski Anadolu Türkçesine özgü zarf-fiil ekleridir. Türkiye Türkçesinde -(y)UbAn ekinin karşılığı -(y)ArAk, -(y)Xp; -gAç ekinin karşılığı -(y)IncA ekleridir. Bu ekler, Türkmen Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde bulunmamasına karşın çeviri yapılırken korunmuştur ve korunan ekler karşılaştırma yapılırken tabloya eklenmiştir. Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde bu eklerin teorik olarak bulunmayıp karşılaştırma yapılırken korunmasının sebebi bizce çeviri yapılan metnin 15. yüzyıldan beri nesilden nesile aktarılan değerli bir metin olarak toplum tarafından “kutsal” görülerek değiştirilmek istenmemesidir.

Anlambilimsel açıdan bakıldığında ise Eski Anadolu Türkçesi ile Güneybatı Türk lehçeleri arasında karşılaştırılan zarf-fiil eklerinde ayırt edici bir fark görülmemektedir. Bu zarf-fiil eklerinin devamlılık bildirme, şart bildirme, sebep bildirme, durum bildirme, zamansal birliktelik bildirme, esas fiilin zamanını bildirme, iki fiili birbirine bağlama, birleşik fiiller ve tasvir fiilleri oluşturma, ikilemeler kurma ve süreklilik bildirme gibi temel işlevleri bulunmaktadır.

İncelenen hikâyede işlek ve seyrek olarak bulunan zarf-fiil ekleri aşağıda sıralanacak ve aktarım sırasında meydana gelen değişimler açıklanacaktır.

İncelenen hikâye esas alınarak, Eski Anadolu Türkçesinde işlek olarak kullanılan zarf-fiil eki -(y)Up ekidir. Güneybatı Türk lehçelerinde de işlek olan bu ek, özellikle Türkiye Türkçesinde aktarım yapılırken en çok tercih edilen zarf-fiil eki olarak önemlidir. Bu tercihin iki sebebi bulunmaktadır. İlk sebep, “Dilde En Az Çaba Yasası”⁶ ile açıklanabilir. Dilde en az çaba yasası, “Konuşma sırasında, olabildiğince az enerji harcama, minimum enerji düzeyine düşme eğilimi” şeklinde tanımlanır (Eker, 2010: 28). Bu yasaya göre -(y)Up eki, benzer işlevlere sahip diğer zarf-fiil eklerine karşın biçimsel açıdan kısa bir ek oluşuyla dil bağlamında tasarruflu kullanıma uygundur. Bu yasaya uygun olarak en sık kullanılan diğer bir zarf-fiil eki -(y)I/-(y)U zarf-fiil ekidir. Bu ekin kısa oluşunun yanında bir diğer önemli özelliği, kalıplaşmış ifadeler yaratmasıdır. Özellikle Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde bu ekin sık kullanıldığı görülmektedir.

-(y)Up ekinin işlek olarak kullanılmasının bir diğer sebebi ise, işlevsel olarak işin bittiğini bildiren bir ek olması ile açıklanabilir. Ek, işi bitiren/iş bitirici bir ek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir hareketin

⁶ Hasan Karaca, “En Az Çaba Yasasının Dil Alanlarında İşleyişi”, *Turkish Studies - Language*, 16(1), s. 359-370.

biterek diğerinin başlaması, -(y)Up eki ile sağlanabilir. İncelenen örneklerde bu özelliğin ön plana çıktığı görülmektedir. Burada dikkat çeken lehçe, Türkmen Türkçesidir. İncelenen diğer lehçelere göre Türkmen Türkçesi, -(y)up zarf-fiil ekini en az kullanan lehçedir. Türkmen Türkçesinde bir örnekte bu ek yerine zaman eki kullanılmış; üç örnekte ise zarf-fiil ekli yapı cümleden tamamen çıkarılmıştır. 3.2. numaralı başlık altında anlatıldığı gibi, zarf-fiil ekinin yerine kullanılan zaman eki, tıpkı -(y)Up zarf-fiil eki gibi işi bitiren bir anlam sağlamıştır. Diğer örneklerde ise zarf-fiil ekli yapının hareket bağlamında destek vermek, bahsedilen eylemi pekiştirmek gibi işlevleri bulunmaktadır. Bu örneklerden zarf-fiil ekli yapı çıkarıldığında cümlenin anlamı daralmakta fakat bozulmamaktadır.

Bu eklerin yanı sıra, sık kullanılan eklerden biri olan -(y)UbAn eki, Eski Anadolu Türkçesine özgü bir zarf-fiil eki olarak incelenen lehçelerde teorik olarak bulunmamaktadır. Türkmen Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesine aktarılırken korunan bu ek, Türkiye Türkçesine -(y)Up ve -(y)ArAk zarf-fiil ekleriyle aktarılmıştır. 3.3. numaralı başlık altında anlatıldığı gibi, -(y)Up zarf-fiil eki ile karşılanan örneklerde anlamsal açıdan iki fiili birbirine bağlama işlevi görülürken; -(y)ArAk zarf-fiil eki ile karşılanan örneklerde hareketin nasıl gerçekleştiğini bildirme işlevi görülür. -(y)UbAn zarf-fiil ekinin yerine getirilen bu iki ek, cümlenin ilettiği anlamı değiştirmemiştir.

İncelenen hikâyede sık kullanılan diğer ekler şöyle sıralanabilir: -(y)A ve -(y)I(y)U. Bu ekler, Türkmen Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesine aktarılırken değişime uğramamıştır. Hikâyede -(y)A zarf-fiil eki, yeterlilik fiilinin olumsuzu oluşturulurken dar ünlülü tercih edilmiş ve bu tercih, Türkmen Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesinde devam ettirilmiştir. Bu kullanım, Türkiye Türkçesinde ekin gerektirdiği gibi geniş ünlü ile değiştirilmiştir. Kalıplaşmış ifadeler kurma ve süreklilik bildirme gibi işlevler gösteren bu eklerden -(y)I(y)U eki ise, diğer lehçelerin aksine Türkiye Türkçesinde dört örnekte değişime uğramış ve lehçeye geniş ünlüyle aktarılmıştır. Bunun sebebi, 3.11. numaralı başlıkta anlatıldığı gibi, Türkiye Türkçesinin ölçünlü dili olan İstanbul Türkçesidir. Balkan etkisiyle şekillenen İstanbul ağzı, kalıplaşmış ifadeler kurma ve süreklilik bildirme gibi hususlarda kullanılan ünlülü ulaçları geniş ünlü ile tercih etmektedir.

Sık kullanılmayan ve aktarım sırasında değişikliğe uğrayan ekler ise şunlardır: -(y)IçAK ve -gAç. Bu ekler, Türkmen Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesine aktarılırken korunmuştur fakat Türkiye Türkçesine -InçA zarf-fiil ekiyle aktarılmıştır. Bu zarf-fiil eki, zaman bildirme işlevi ile cümlelerin anlamını bozmamıştır ve kullanılmayan zarf-fiil eklerinin görevlerini üstlenmiştir. (Detaylı bilgi için bkz. 3.4. ve 3.12.)

İncelenen örneklerde dikkat çeken en önemli yapı, -dUkCA ekinin yer aldığı örneklerden biridir. 3.7. numaralı başlık altında gösterilen bu örnek şöyledir:

EAT: “**Depdüklerinçe** böyüdi.” (DKK1-D: 8/216)

TT: “**Teptiklerince** büyüdü.” (DKK2: 43/172)

AzT: “**Dəpdiklərinçə** böyüdi.” (KDQ: 40-41/126)

Trkm: “**Depdikleriçe** boýudy.” (GA: 46/113)

Bu ek, istisna bir örnek olarak önemlidir. -dUkCA zarf-fiil ekinin arasına 3. çoğul kişi iyelik eki ve -Türkmen Türkçesi hariç- pronominal n girmiştir. Böylesi bir kullanım Türkiye Türkçesinde de bulunmamasına rağmen ek, ses değişimleri dışında korunmuştur. Örnek cümleye bakıldığında görülen eklerin ilk sebebi, eylemin şiddetini bildirmektir. İncelenen hikâyenin bu bölümünde, Tepegöz’ün bir kütle hâlinde yerde yatışını bir çobanın görmesi ve ne olduğunu öğrenmek amacıyla vurmaya başlaması söz konusudur. Çobanın vuruşları kütleyi güçlendirerek onun büyümesini sağlamaktadır. Bu kütleden korkarak kaçan çobanın ardından bölgeye gelen Bayındır Han ve beyleri, kütleyi tekmelemeye başlamaktadır. Şiddetin boyutu arttıkça büyüyen bu kütleye gösterilen kuvvet, yukarıdaki yer alan ek ile hissettirilmeye çalışılmaktadır. Örnekte bulunan bu eklerin ikinci sebebi ise, Türkçede yer alan enklitik kavramı ile açıklanabilir. Berke Vardar, Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü adlı eserinde enklitikler için şu tanımları yapar: “Vurgudan yoksun olan ve kendisinden önceki sözcükle birlikte bir vurgu birimi oluşturan öge” (2002, s. 178). Yukarıda verilen örnek, pekiştirme işlevine sahip edatlar olan enklitik yapısı bağlamında değerlendirilmeye müsaittir. Zarf-fiilin arasına giren bu ekler, eyleme bağlı olarak bir pekiştirme işlevi üstlenmektedir.

Sonuç olarak, yapılan bu çalışmada Eski Anadolu Türkçesi ve Güneybatı Türk lehçeleri arasında anlambilimsel ve biçimbilimsel açıdan karşılaştırılan zarf-fiil ekleri, genel görünüm itibarıyla ayırt edici bir farklılığa sahip değildir. Seçilen lehçelerin aynı grup içinde bulunuyor olması, bu sonucun bir açıklaması olabilmektedir. Anlambilimsel açıdan büyük bir farklılığa sahip olmayan bu ekler, biçimbilimsel açıdan belirli değişikliklere sahiptir ve bu değişiklikler çoğunlukla lehçelerin ses özelliklerini sergilemektedir.

Tablo I. Tepegöz Destanı'nda Tespit Edilen Zarf-Fiil Eklerinin Biçimbilimsel Karşılaştırılması

Zarf-Fiil Ekleri			
Eski Anadolu Türkçesi	Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Türkmen Türkçesi
-ken	-ken	-ken	-kaa / -kää, -kan / -kän, -ken
-(y)up/-(y)üp	-(y)ıp/-(y)ip, -(y)up/-(y)üp	-(y)ıb/-(y)ib, -(y)ub/-(y)üb	-yp/-ip, -up/-üp
-(y)uban/-(y)üben	-	-uban/-übən	-uban/ -übän
-(y)ıcak/-(y)içek	-	-caq/-cek	-ajaq/-ejek/ -yjak
-sa / -se	-sa / -se	-sa / -sə	-sa / -se
-(y)ınca/-(y)ince	-(y)ınca/-(y)ince, -(y)unca/-(y)ünce	-(y)ınca/-(y)ince, -(y)unca/-(y)ünce	-ynçaa / -inçää -ýança / -ýänçä
-dukca/ dukça, -dükce/ -dükçe	-dıkça/ -dikçe, -dukça/ dükçe; -tıkça/ tikçe, -tukça/ -tükçe	-dıqca/-dikce, -duqca/-dükce	-dykça / -dikçe, -dukça/ -dükçe
-(y)arak/-(y)erek, -(y)Irak	-(y)arak /-(y)erek	-(y)araq /-(y)erek	-arak/-äräk
-duğunda/-dügünde	-dığında/-diğinde, -duğunda/-dügünde; -tığında/-tiğinde, -tuğunda/-tügünde	-dugunda/ -dügiñdə	-dugunda/ -dügiñde
-a/-e, -ya/-ye , -ı / -i	-a/-e, -ya/-ye	-a/-e, -ya/-ye, -ı / -i	-a/-e, -ý, -ı / -i
-ı/-i, -u/-ü; -yı/-yi, -yu/-yü	-ı/-i, -u/-ü; -yı/-yi, -yu/-yü	-ı/-i, -u/-ü; -yı/-yi, -yu/-yü	-y / -i, -u / -ü
-gaç/-geç	-	-gaç, -gəç	-gaç, -geç

Tablo II. Tepegöz Destanı’nda Tespit Edilen Zarf-Fiil Eklerinin Anlambilimsel Karşılaştırılması

Zarf-Fiil Ekleri	Zarf-Fiil Eklerinin İşlevleri			
	Eski Anadolu Türkçesi	Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Türkmen Türkçesi
-ken	Zamansal birliktelik bildirme, esas fiilin zamanını bildirme.	Zamansal birliktelik bildirme, süreklilik bildirme, zaman bildirme.	Zaman bildirme, zamansal birliktelik bildirme.	Zamansal birliktelik bildirme, durum bildirme.
-(y)up/ -(y)üp	Zaman bildirme, durum bildirme.	Zaman bildirme, süreklilik bildirme, durum bildirme.	Zaman bildirme, durum bildirme, sebep bildirme.	Durum bildirme, ikileme oluşturma, tekrar grupları oluşturma, birleşik fiiller oluşturma.
-(y)uban/ -(y)üben	İki fiili birbirine bağlama, zaman bildirme.	-	İki fiili birbirine bağlama, zaman bildirme.	İki fiili birbirine bağlama, zaman bildirme.
-(y)ıcak/ -(y)içek	Zaman bildirme.	-	Zaman bildirme.	Zaman bildirme.
-sa / -se	Şart bildirme.	Şart bildirme.	Şart bildirme.	Şart bildirme.
-(y)ınca/ -(y)ince	Zaman bildirme, sebep bildirme.	Zaman bildirme, sebep bildirme.	Zaman bildirme.	Zaman bildirme.
-dukca/ -dukça, -dükce/ -dükçe	Şart bildirme, zaman bildirme ve süreklilik bildirme.	Şart bildirme, zaman bildirme ve süreklilik bildirme.	Zaman bildirme, devamlılık bildirme, süreklilik bildirme.	Zaman bildirme.
-(y)arak/ -(y)erek, -(y)Irak	Zamansal birliktelik/sebep bildirme.	Zamansal birliktelik bildirme, durum bildirme.	Durum bildirme, sebep bildirme, zaman bildirme.	Durum bildirme, sebep bildirme, zaman bildirme.

Tablo II. (devamı)

-duğunda/ -düğünde	Zaman bildirme, şart bildirme.	Zaman bildirme, şart bildirme.	Zaman bildirme, şart bildirme.	Zaman bildirme, şart bildirme.
-a/-e, -ya/-ye	Devamlılık bildirme, ikilemeler oluşturma, durum bildirme, tasvir fiili oluşturma, yeterlilik fiilinin olumsuzunu karşılama.	Tasvir fiili oluşturma, durum bildirme, ikilemeler oluşturma.	Tekrar oluşturma, durum bildirme, süreklilik bildirme, yeterlilik anlamı bildirme, durum bildirme.	İkilemeler oluşturma, tekrar grupları oluşturma.
-ı/-i, -u/-ü; -yı/-yi, -yu/-yü	Birleşik fiiller oluşturma, ikilemeler oluşturma, kalıplaşmış ifadeler yaratma.	Tasvir fiili oluşturma, durum bildirme, ikilemeler oluşturma.	Tasvir fiilleri oluşturma, ikilemeler oluşturma, kalıplaşmış ifadeler oluşturma.	Tasvir fiilleri oluşturma, ikilemeler oluşturma, kalıplaşmış ifadeler oluşturma.
-gaç/-geç	Zaman bildirme.	-	Zaman bildirme.	Zaman bildirme.

Tablo III. “Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü Destanı Beyan Eder Hanım Hey!” Başlıklı Hikâyede Yer Alan Zarf-Fiil Eklerinin Sayısal Verilerle Karşılaştırılması

Eski Anadolu Türkçesi ve Güneybatı Türk Lehçeleri				
Ekler	Eski Anadolu Türkçesi	Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Türkmen Türkçesi
-ken	3	3	3	3
-(y)Up	35	39	35	31
-(y)UbAn	6	0	6	6
-(y)IcAk	3	0	3	3
-sA	1	1	1	1
-(y)IncA	4	8	4	4
-dUkCA	3	3	3	3
-(y)ArAk	1	4	1	1
-dUk+iyelik+dA	2	2	2	2
-(y)A	4	8	1	1
-(y)I/- (y)U	7	2	10	10
-gAç	1	0	1	1

KAYNAKLAR

- Afetinan, A. (1983). Türkiye Cumhuriyeti Devleti. *Belleten*, 47 (188), 903-928.
- Akpınar, Y. (1994). *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*. Dergâh Yayınları.
- Alan, N. (2021). Azerbaycan Türkçesi. E. Boz (Ed.), *Çağdaş Türk Lehçeleri I* (ss. 1-79) içinde. Gazi Kitabevi.
- Arat, R. R. (1956). Anadolu Yazı Dilinin Tarihî İnkişafına Dair, *V. Türk Tarih Kongresi*, 225-232.
- Arat, R. R. (1987). Türk Şiveleri Tasnifi. *Makaleler-I*, 65(A. 20), TKAE Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2019). *Türkçenin Grameri*. (11. bs.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Banguoğlu, T. (1990). *Türkçenin Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bayraktar, N. (2004). *Türkçede Fiilimsiler*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bozkurt, F. (2005). *Türklerin Dili*. (4. bs.). Kapı Yayınları.
- Bulak, Ş. (2016). ‘Azerbaycan’ İsminin Kökeni ve Anlamı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 54-60.
- Buniyatov, Z. M. (1991). Azerbaycan. İçinde *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (s. 317-322). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Buran, A., Alkaya E. & Yalçın S. K. (2014). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri I: Güneybatı / Oğuz Grubu*. Akçağ Yayınları.
- Buran, A. & Alkaya E. (2015). *Çağdaş Türk Lehçeleri*. (10. bs.). Akçağ Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1984). *Türk Dili Tarihi*. Enderun Kitabevi.
- Cemiloğlu, İ. (2018). *Dede Korkut Hikâyeleri Üzerine Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme*. (2. bs.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Cevizoğlu, H. (1991). *Coğrafyadan Tarihe, Türk Tarihi İçinde Anadolu*. Türkiye Stratejik Araştırmalar ve Eğitim Merkezi.
- Durmuş, İ. (2017). Türk adının ortaya çıkışı, anlamı ve yayılışı. *Gazi Akademik Bakış*, 10 (20), 37-47. DOI: 10.19060/gav.321022
- Ediskun, H. (1999). *Türk Dilbilgisi*. (6. bs.). Remzi Kitabevi.
- Eker, S. (2010). *Çağdaş Türk Dili*. (6. bs.). Grafiker Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (1996). Batı Türkçesinin Doğuşu. *Uluslararası Türk Dili Kongresi* (26 Eylül-3 Ekim 1988).
- Ercilasun, A. B. (2008). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. (6. bs.). Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2020). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. (21. bs.). Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2020). *Kâşgarlı Mahmud, Dîvânü Lugâtî't-Türk Giriş-Metin-Çeviri Notlar-Dizin*. (4. bs.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (1971). *Azeri Türkçesi*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Ergin, M. (2017). *Dede Korkut Kitabı*. (57. bs.). Boğaziçi Yayınları.
- Ergin, M. (2021). *Dede Korkut Kitabı I-II*. (birleştirilmiş 3. bs.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2000). *Türk Dilbilgisi*. Bayrak Yayınları.
- Əlizadə, S. (2004). *Kitabi-Dədə Qorqud – Əsil və Sadələşdirilmiş Mətnlər*. (nşr. Tofiq Hacıyev), Öndər Nəşriyyat.
- “Gagauzlar” (2002). İçinde *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi 3*. (s. 268-270) Dergâh Yayınları.
- Gülsevin, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Güngör, H., & Argunşah M. (2002). *Gagauz Türkleri: Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gariper, C. (2014). Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı. R. Korkmaz (Ed.), *Yenileşmenin Başlangıcı ve Öncüleri* (ss. 43-84) içinde. Grafiker Yayınları.
- Hanser, O. (2003). *Türkmence Elkitabı* (Z. Kargı Ölmez, Çev.). Türk Dilleri Araştırma Dizisi: 17.
- Kafesoğlu, İ. (1958). *Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti, Jean Deny Armağanı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kara, M. (2012). *Türkmen Türkçesi Grameri*. Etkileşim Yayınları.
- Kara, M. (1998). *Türk Dünyası El Kitabı*. (3. bs.). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Akçağ Yayınları.
- Kolcu, A. İ. (2014). Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı. R. Korkmaz (Ed.), *Yenileşmenin İkinci Kuşağı Ekrem-Hâmid-Sezaî Mektebi* (ss. 85-111) içinde. Grafiker Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2019a). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. (Genişletilmiş 6. bs.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1965). Türkiye Türkçesindeki -madan / -meden < -madın / -medin Zarf-Fiil (Gerundium) Ekinin Yapısı Üzerine. *Türkoloji Dergisi*, 2(1), 259-269. DOI:10.1501/Trkol_0000000028
- Korkmaz, Z. (2019b). *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*. (6.bs.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2020). *Türkiye Türkçesinin Gelişimi: Oğuz Türkçesinin Temeli*. (2. bs.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1995). *XI.-XIII. Yüzyıllar Arasında Oğuzca*, I, Türk Dili Üzerine Araştırmalar.
- Kowalski, T. (1949). Kuzey-Doğu Bulgaristan Türkleri ve Türk Dili. (Ö. F. Akün, Çev.). *EF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 3(3-4), 477-500 (Özgün çalışma 1931).
- Manov, A. (2001). *Gagauzlar (Hristiyan Türkler)* (M. T. Acaroğlu, Çev.). Türk Tarih Kurumu (Özgün çalışma 1939).
- Menz, A. (2003,Kış). Slav dillerinin Gagauzcaya etkisi. *Bilig*, 24, 23-44.
- Menz, A. (2013, Yaz). Tehlikedeki Türk dilleri: Gagauzca örneği. (G. Dağdeviren, Çev.). *Tehlikedeki Diller Dergisi/JofEL*, 145-156 (Özgün çalışma 2003).
- Merhan, A., ve Şan, F. (2016). *Eski Anadolu Türkçesi Notlar ve Metinler*. Bilgesu Yayıncılık.
- Orkun, H. N. (2004). *Türk Sözü'nün Ashı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özkan, N. (2017a). *Gagavuz Edebiyatı*. Bilge Kültür Sanat.
- Özkan, N. (2019). *Gagavuz Türkçesi Grameri: Giriş-Ses Bilgisi-Şekil Bilgisi-Cümle Bilgisi-Söz Varlığı Metin Örnekleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özkan, N. (2017b). *Türk Dilinin Yurtları*. (4. bs.). Akçağ Yayınları.
- Paşayeva, M. (2007). Azerbaycan Türklerinin etnik tarihine kısa bir bakış. 38. *ICANAS*, 5, 2505-2516.
- Povrovskaya, L. A. (2018). Gagauzcadaki diyalektlerin kökeni hakkında. (B. Hünerli, Çev.). *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRK LAD)*, 2(2), 168-172 (Özgün çalışma 1966).
- Sebzecioğlu, T. (2016). *Dilbilim Kavramlarıyla Türkçe Dilbilgisi*. Kesit Yayınları.
- Sezer, Ö. (2021). Türkmen Türkçesi. E. Boz (Ed.), *Çağdaş Türk Lehçeleri I* (ss. 81-145) içinde. Gazi Kitabevi.
- Sümer, F. (1972). *Oğuzlar*. (2.bs.). Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Şahin, H. (2003). *Eski Anadolu Türkçesi*. Akçağ Yayınları.
- Şirin User, H. (2006). *Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri*. Akçağ Yayınları.

- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T., & Ölmez M. (2018). *Türk Dilleri*. (5. bs.). Bilgesu Yayıncılık.
- Tekin, T. (1989). Türk dil ve diyalektlerinin yeni bir tasnifi. *Bilge*, 15(15), 141-168.
- Tural, S., & Nurmâmmet, A. (1999). *Gorgut Ata Türkmen Halk Destanı*. Türkmenbaşı Adındaki Türkmenistan Milli Kolyazlamalar Enstitüsü.
- Türk, V., Doğan, Ş. & Şerifoğlu, Y. (2017). *Eski Anadolu Türkçesi Dersleri*. Kesit Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (2019). (11. bs.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkeş Günay, U. (2012). *Türklerin Tarihi -Geçmişten Geleceğe-*. (4. bs.). Akçağ Yayınları.
- Türkiye İstatistik Kurumu, (2023). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları (Yayın no. 49685). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2022-49685> adresinden 27 Ağustos 2023 tarihinde alınmıştır.
- Uygur, C. V. (2008). *Türkmence (Türkmen Türkçesi)*. Fakülte Kitabevi.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Yalçın, S. K. (2021). *Azerbaycan Türkçesi Grameri*. (2. bs.). Kesit Yayınları.
- Yıldırım, H. (2020). *Türkmen Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yılmaz, E. (2018). Sözdizimsel Kelime Yapımı: Fiilimsiler. H. Pilancı (Ed.), *Türkçe Biçim Bilgisi* (ss. 158-177) içinde. Anadolu Üniversitesi.
- Wikipedia katılımcıları (2023). Türkiye. *Vikipedi, Özgür Ansiklopedi*. <https://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=T%C3%BCrkiye&oldid=30141532> adresinden 27 Ağustos 2023 tarihinde alınmıştır.

BENZERLİK RAPORU ÖZET SAYFASI

GÜNEYBATI TÜRK LEHÇELERİNDE YER ALAN ZARF-FİİL EKLERİNİN ANLAMBİLİMSEL VE BİÇİMBİLİMSEL OLARAK KARŞILAŞTIRILMASI

ORJİNALLİK RAPORU

% 19	% 18	% 6	% 5
BENZERLİK ENDEKSİ	İNTERNET KAYNAKLARI	YAYINLAR	ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	acikbilim.yok.gov.tr İnternet Kaynağı	%4
2	tr.m.wikisource.org İnternet Kaynağı	%3
3	issuu.com İnternet Kaynağı	%2
4	acikerisim.pau.edu.tr:8080 İnternet Kaynağı	%1
5	docplayer.biz.tr İnternet Kaynağı	%1
6	dergipark.org.tr İnternet Kaynağı	<%1
7	Submitted to Ege Üniversitesi Öğrenci Ödevi	<%1
8	tez.sdu.edu.tr İnternet Kaynağı	<%1

acikerisim.aku.edu.tr

ÖZGEÇMİŞ

